

COLECTIA LYCEUM

GEO BOGZA
**Privești
și sentimente**

EDITURA ALBATROS

GEO BOGZA

PRIVELIȘTI ȘI SENTIMENTE

MOARTEA LUI IACOB ONISIA
ȚARA DE PIATRA
PRIVELIȘTI ȘI SENTIMENTE
SENTIMENTUL CULTURII

Prefață, tabel cronologic
și referințe biobibliografice

de ANTOANETA TĂNĂSESCU

EDITURA ALBATROS • 1979
BUCUREȘTI

A merge, a călători, iată pentru Geo Bogza un eveniment cu nebănuit de puternice și angajante consecințe, a doua din „treptele fericirii” sale (a citi și a sta la soare sînt celelalte) cum el însuși a mărturisit: „Atît de mult îmi place să umblu, aceasta e marea mea vocație și numai cînd îi dau urmare sînt sigur că voi fi fericit. A putea să te deplasezi pe fața pămîntului, punînd în mișcare o uriașă horă de priveliști, mi se pare unul din miracolele existenței. De cînd mă țin minte mă plimb, e felul meu de a mă îmbogăți : tot ceea ce calc cu piciorul devine al meu, dîndu-mi o voluptate pe care cred că nu o cunosc milionarii. Cu sandalele și cu bocancii mei s-ar putea să fi strîns una dintre cele mai fabuloase averi din lume.”

Încă primele sale proze, publicate în jurul anilor 1934 și clasate de critica literară în categoria reportajului — ceea ce nu era, de altfel, departe de intențiile afișate atunci de scriitor („Din aceste trei elemente de bază ale gazetăriei moderne, cel ce scrie rindurile de față și-a ales reportajul. El nu este încă un reporter, dar are cea mai fierbînte dorință să devină”) —, cărțile sale în continuare, apoi, sînt imagini ale unor incitante călătorii din care iluzia sau prejudecata turistică sînt total absente. A călători este pentru Bogza un substanțial și bogat în semnificații mod de cunoaștere a lumii, de exprimare a ei, dar și de esențială autoexprimare. Asemenea oricărui creator, autorul *Cărții Oltului* procedează încă de la început, cu atît mai mult în scrierile de maturitate, la o „descompu-

neră" a realului și la o „reorganizare" a lui după legi și sub impulsuri dictate de puternica sa fantezie modelatoare. Curiozitatea reportericească este ultimul dintre motivele călătoriei sale în „lumi", orașe, țări și regiuni. Secretul ce o explică, și pe care Bogza îl ascunde sub pavăza „unui suris nostalgic", trebuie căutat în altă parte.

Să deschidem *Cartea Oltului* : viața însăși e trecere, călătorie a materiei spre un orizont ce alunecă mereu mai departe, surpind timpul și spațiul în albia nesfârșită a unei aceleiași mișcări : „A trăi, înseamnă a merge, dar a merge, înseamnă a te depărta. Și astfel, viața nu-i decât o neconținută perindare de icoane, prezente, familiare, o clipă apoi pierdute pentru totdeauna. Pururi flămîndă, depărtarea e tot timpul pe urma Oltului, înghițind rînd pe rînd munți oricît de înalți, și oricît de întinse cîmpii. Dacă balaurul ar închide gura, fluviile nu s-ar mai duce spre mare, și, oprindu-se în loc, s-ar opri și timpul. Atunci, n-ar mai fi nici spațiu, n-ar mai fi nimic, într-un univers care, pentru a ființa, veșnic trebuie să curgă, viața înseamnă neconținută alunecare a unui chip în altul."

Iar „neconținutei curgeri, doar spiritul omenesc se încumetă să nu i se supună", îndrăznind a-i căuta și gîndi începutul sau moartea, a-i afla tainele. Doar spiritul omenesc, „statornic visător", va forța necunoscutul și primejdioasele lui tentații, încercînd nu a opri ci a înțelege „larga rotire, nesfârșita, universală, ireversibilă curgere", a atinge cu vigoarea inefabilă a cuvîntului „ce se ascunde dincolo de zare : neantul sau eternitatea".

Călătoria de-a lungul acestei fastuoase alunecări a universului se transformă, astfel, într-o „neuitată aventură", „una dintre cele mai fecunde cu putință", prilejuind o „vastă și gravă cuprindere a lumii". Dintr-o asemenea perspectivă, în care descriptivul și febra reportericească sînt abandonate în favoarea

adîncirii în simbol, călătoria devine „vis fără sirșit al lumii“, semn poetic pur, metaforă obsedantă.

De aici, imediată urmare : călătoria — autorului, Oltului, a lui Iacob Onisia — nu este efectuată, ci asumată, ca o teribilă experiență existențială, capabilă a releva un înalt sens cognitiv și etic. Calitatea de martor, de contemplator doar, îi este străină scriitorului. „Ca în atîtea alte rînduri — declară el într-un capitol din *Oameni și cărbuni în Valea Jiului* — m-am simțit vinovat că nu sînt decît vizitator“ ; pentru a reveni, după numai cîteva pagini : „Cînd își întoarce fața neagră, scaldată în sudoare fierbinte, și-i întîlnește privirea tristă și gravă, din nou mă simt vinovat că nu sînt decît un călător în scorbura aceasta subpămînteană, în care el își trăiește viața“.

Trăirea ardentă, epuizantă, asumarea — repetăm — a experienței sînt singurele în stare de a-i marca adevăratele ei dimensiuni : „Am coborît întîia oară într-o mină de aur în ziua de 6 februarie 1935, la șase dimineața. S-a nimerit să fie ziua mea de naștere : împlineam douăzeci și șapte de ani. Cînd la două după-amiază am ieșit, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă privesc într-o oglindă. Eram atît de plin de imaginile lumii în care pătrunsesem, atît de fulgerat de violența lor, încît îmi părea că am fost preschimbat, că nu se putea să mai am același obraz ca pînă atunci. Impresia aceasta era atît de întemeiată, încît în prima clipă am crezut că privesc într-o oglindă deformantă.“

Oltul, apoi, ale cărui ape au „o necrezută putere asupra minții omenești“, își „cheltuiește nebunește zilele“, impregnîndu-se atît de puternic în conștiința celor din jur încît „dacă, astăzi, o mină ar zmulge Oltul din mtecă, inimile bărbaților și femeilor ar singera rănite“. Căci apa nu este oglindă doar, capabilă a prelungi în adînc și lumina imaginile universului, ci și forță modelatoare, de potențare a esențelor : „Orologiu viu și oglindă pururi mișcătoare, Oltul

curge prin lume, reflectind-o și măsurându-i durata: De cînd și-a început marea călătorie, el a dezvăluit, oricărei ființe, chipul pe care îl are, uneori aidoma, alteori într-un nimb de taină sau poezie."

Tot astfel, bine ascuns în corfa lunecîndă a funicularului, Iacob Onisia privește de sus „marea de jericatic" a pămîntului, și miracolul lumii care izbucnește „într-o priveștiște de basm, pe care nimeni n-ar fi putut s-o creadă aievea" îl face, „de fiecare dată, fericit".

Tradiționala ramă ce izolează și limitează tabloul în viztunea fidelilor peisagiști, este dinamitată de privirea grea de gînduri a scriitorului și transformată în stare sufletească. În *Scurta mărturisire* ce prefățează ediția definitivă, din 1971, a *Țării de piatră* se recunoaște deschis și programatic: „Trăind, nu atît în miezul fierbinte al faptelor, cît în propria-mi conștiință evenimentele din timpul vieții mele, obsedat de demnitatea omului și mortificat de degradarea la care a fost supus, cu orice gînd m-aș fi îndreptat spre realitate, ea devenea mai mult un prilej de a mă mărturisi pe mine însumi, necontenita-mi pendulare între revoltă și reverie, decît de a o cunoaște și a o înfățișa în datele ei exacte. Prizonier al propriei mele firi, am dat realității mult din chipul și asemănarea mea, transfigurînd-o sau redimensionînd-o după nevoile spiritului meu." Nu în aceeași termeni dar în același spirit, asemenea puncte de vedere se pot regăsi pretutindeni: în *Priveștiști și sentimente*, în *Cartea Oitului*, în *Paznic de far...*

De altfel — ipoteză dintre cele mai seducătoare, pentru care prozele lui Geo Bogza ne oferă, ele cel dintîi, serioase argumente — imposibilitatea relatării nude derivă nu numai din imposibilitatea și incapacitatea scriitorului de a fi altceva decît este, adică un reformator al lumii contemplate, ci și din legile imanente ale obiectului contemplat, adică ale lumii, ale priveștiștii.

O nuvelă precum *O sută șaptezeci și cinci de minute la Mizil* (apărută în 1940) este imaginea de voită, și prin aceasta simbolică, exactitate a unei scurte vizite în orașelul ales special, cel puțin din două motive. Primul : „Nu am cituși de puțin intenția să glumesc atunci când voi afirma că una din marile dorințe ale vieții mele a fost să vizitez Mizilul“. Al doilea, vădit polemic și hrănit de o secretă ironie : „Să vedem, îmi spuneam cu oarecare gravitate, ce este cu acest Mizil, pe care l-a zeflemisit o dată Caragiale și asupra căruia nimeni nu s-a mai aplecat de atunci“. Ca atare, luni 10 octombrie 1938, la ora 16 și 15 minute, animat de o „curiozitate gravă, care își avea partea ei de motivitate“, scriitorul descinde în Mizil și-și deschide carnetul de însemnări. Aici, minut cu minut, vor fi notate „întâmplări ce vor putea fi considerate o banalitate ucigătoare, sau aventuri cu adevărat senzaționale, după cum vor fi cititorii obișnuiți să privească și să judece lumea“. Rezumatul sistematizat în minutul 174 este de o rece și dezonantă banalitate : „Am stat în Mizil trei ore fără cinci minute. În timpul acesta : Am dat o telegramă. Am mâncat de un leu lipie. Am văzut doi oameni beți. Am vorbit cu depozitarul de ziare. Am vorbit cu fata de la telefoane. Am cumpărat un săpun «Cheia»“. De unde, atunci, dacă nu propulsată de latentele depozite de mister ale realității, surprinzătoarea „concluzie“ a nuvelei : „Viața și lumea mi se par fantastice, de neînțeles“ ?

Aceeși constatare în universul armonios dimensionat al *Țării de piatră*, unde fantezia naturii face concurență oricărui tip de ficțiune, deci și celei artistice : „La Roșia-Montana, fantasticul e concentrat și intens. Nici o bucată de pământ nu îngăduie imaginației să o întreacă. Natura a mers ea însăși până la cea mai depărtată limită, dovedindu-și violența și exaltarea.“

În vitrinele interioare ale pământului secționat de cataclisme geologice, dar și afară, pe înălțimile solitare sau pe valurile molcorne ale cimpiei, spectacolul naturii depășește imaginația cea mai îndrăzneată. Deloc metaforic vorbind, capacitatea de creație a peisajului îi apare, lui Bogza, nemăsurată. În *Cartea Oltului*, mistreții au imaginație, munții trăiesc o „suprămă aventură“, iar magnifica deplasare spre „vastitatea simfonică a Dunării“, fuga malurilor, a valurilor, a plutelor, a nopții și luminilor de pe cer „nu se poate ști dacă sînt aievea, sau doar o nălucire“. Realitatea se transfigurează sub impulsul unor trainice meniri și perdeaua de fum a irealității învâluie totul : „Astfel alunecă fremătătoarele claviaturi, într-o nesfîrșit de melodioasă mișcare de suprafețe, printre hotarele schimbătoare dintre apă, întuneric și pămînt, atingînd adeseori, cu brazii lor sensibili, irealitatea.“ Fanteziei creatorului nu-i rămîne, uneori parcă, altceva de făcut decît să urmeze fantezia naturii : „De mult, lumea a încetat să mai fie și altceva decît acest labirint de piatră, dinăuntru cărui nici imaginația nu mai găsește altă ieșire, în afara drumului spumegînd al rîului, pe care îl urmează răbdătoare, să vadă unde o va putea duce“.

În acest sublim și orgolios act de supunere găsim una din rădăcinile originalității lui Geo Bogza. Puterea creatorului și puterea creatoare a naturii se întîlnesc pe dimensiunea unei aceleiași viziuni.

„Mergeam, așadar, pe acel drum de munte, pe o vastă întindere de zăpadă, într-o lume de vis sau de realitate fantastică, gata de orice bucurii și extazuri.“ Subjugat și incitat de „oglinzile“ privescării, Bogza îi înțelege profunda și substanțiala lui poezie, adîncind-o în imagine. Deci, în artă.

După metafora barocă a alunecării, a călătoriei, o a doua metaforă, esențialmente romantică, cea a visului, structurează cărțile scriitorului. Alunecare, elo-

giu al mișcării eterne și posibilităților de metamorfoză ale materiei ; vis, sau metamorfoză nu mai puțin tulburătoare a spiritului, dorințelor, amintirilor.

O eventuală interdicție a visului echivalează, pentru Bogza, cu moartea. Se poate trăi, universul poate să-și continue rotirea fără exorbitanții mărăcini ai Dobrogei, „țară de calcar și de foc“, cu tălăzuirile ei de pământ, tivite de tălăzuirea valurilor marine ? Nu, pentru că visul ar rămâne fără de izvoare : „O clipă e destul să mă gîndesc că toate acestea ar fi putut să nu fie și simt că ființa mi-e amputată : visul, respirația, fantezia îmi sînt interzise și, brusc, mă sufoc. Dacă Dobrogea n-ar fi existat, cum aș fi fost eu oare ?“.

Imaginea unei lumi care să nu cunoască visul, nostalgia, tulburarea, marile zguduiri sufletești o proiectează Geo Bogza într-o remarcabilă nuvelă a sa, din 1940, *Înmormîntări* : orașul adună străzi, case și prăvălii „din care nu se putea desprinde nici o frumusețe“, case locuite de oameni alungind de la sine orice preocupare — pentru ei — „blestemată“, dar care altundeva ar fi mobilizat și torturat conștiințele. Orașul, deci sufletul locuitorilor lui se dovedesc a fi ușor reductibile la o simplă tablă de înmulțire, mijloc de calcul al vidului lor interior : „Fiecare vorbă, fiecare gest al oamenilor din orașul acela scriau pe o uriașă tablă nevăzută cifre după cifre, iar ele se adunau și se înmulțeau ca peștii mărilor. Oamenii cînd treceau pe stradă și se încrucișau, înmulțeau între ele două cifre, oricît de mici. Casele, cum stăteau una în fața alteia, își înmulțeau parcă suprafețele, și suma lor creștea odată cu aceea a întregului oraș.“ În aceste dezolante circumstanțe, marele eveniment al urbei se consumă în zilele înmormîntărilor, singurele aureolate de „ceva deosebit“, „fantastice, solemne, pline de fast și de o grotescă măreție“.

Cît de departe de o asemenea existență terifiantă se înalță destinul muzical al Oltului, „cel chinuit de o mereu trează conștiință“, suflet trist și grav, neliniștit și de un nemăsurat orgoliu, împovărat de neîmpăcate gînduri, avînd vocația riscului și a aventurii, traversînd singurătatea ca și îndoiala, Oltul ce poate trăi „îndelungate nostalgii“ și „împliniri mult dorite“, spre care se îndreaptă patetic și transfigurat. Oltul, „fructul milenarei și impenetrabilei meditații“ a muntelui și, deopotrivă, „visul plin de imagini tulburi și dureroase“ al păstorilor adăpostiți în umile colibe, Oltul, rezultat al visării de secole a naturii, dar și, el însuși, un mare visător, predîndu-se nu o dată cu voluptate ispitei molatice a reveriei, pentru a se lepăda, altădată, de ea. Oltul, acumulînd stropi de apă „ciudați, visători, singuratici“ sau „aduși de voința augustă a soarelui“ și aruncîndu-i, apoi, de-a lungul unui peisaj străjuit de acel unic „briu de verdeață și de melancolie“, fir de apă care pe orice hartă reală sau imaginară semnifică „dru-mul marilor idei și al marilor ape“, alunecare nestăvilită unificînd piatra, brazii, undele și toate celelalte sentimente.

Dedesupt, apa, „incoruptibil mercur al unei visătoare oglinzi“, deasupra, norii, „rezervor de imagini“, amintindu-și perpetuu de toate adevăratele sau ipoteticele metamorfoze ale lucrurilor și gîndurilor, norii reținînd ca într-un exact și sever memento. „Tot ceea ce a fost cîndva pe lume, tot ceea ce a trecut vreo-dată prin mintea oamenilor, și mai mult : tot ceea ce ar fi putut fi pe lume și n-a fost, și tot ceea ce ar fi putut trece prin mintea oamenilor și n-a trecut“, norii, în sfîrșit, și cu aceasta ne apropiem de simburile de foc al metaforei, norii, „latifundiari ai fan-teziei“, putînd a da lecții „celor mai dezlănțuite imaginații și, de asemenea, celor mai atroce coșmaruri“.

Priveliștea se animă, astfel, cuprinsă din toate părțile de febra unei indidicibile poezii, reflex al pro-

priei capacități de visare și fantazare. Poet nu e numai contemplatorul, poeți sînt și norii ce scriu pe albastră hirtie a bolții mari și fastuoase spectacole în continuă mișcare, spectacole de o clipă, uneori, dar care sintetizează știința tuturor tratatelor și enciclopediilor, experiența a mii de ani pămînteni. Norii pot tot, este convingerea (poetică) a lui Geo Bogza, sînt, ca atare, nu doar păstrători ci — incredibil, uriaș salt — și creatori de imagini: „Din tot ce a existat aievea, sau a fost doar rodul închipirii ome-nești, și chiar al altor specii înzestrate cu imaginație, nimic nu rămîne nereamintit de memoria delirantă, sau, cînd e nevoie, extrem de riguroasă a norilor. Norii pot tot. Absolut tot. Sînt printre ei, ca și printre oameni, unii de geniu. Atunci, pe bolta ce-rului, se ivesc mari capodopere.“

Sub puterea fanteziei, care începe a fi starea naturală a firii, lumea întreagă are dreptul să ne apară ca un unic vis: „Tot ceea ce se vede sau presimte: piscuri plutind în depărtare, văi pline de ceață albăstrie, fluvii ce se duc spre mări, mările îmbrățișînd pămîntul, și însuși pămîntul rostogolindu-se în spațiu, totul pare un vis. Un mare vis.“

Vis și realitate, oscilație care nu este a nestatorniciei, ci chiar a poeziei: „Astfel alternează lentă trecere a lumii din vis în realitate și din nou în vis. Păduri, cîmpii și sate sînt supuse vastei pendulări, rînd pe rînd, ieșind și întorcîndu-se în neființă.“

În aceste condiții, simbolică inversiune, atît de caracteristică viziunii lui Geo Bogza, „efortul închipirii“ începe a fi nu acela de a dinamita prin fantezie datele realității, ci, dimpotrivă, de a le „dezveșmînta de fantastic“, de a le „întoarce între hotarele realității“. Înțeles bine acest demers, observăm cum prozele scriitorului încep a-și dezvălui substanțialul lor mesaj.

Investigație dincolo de crusta liniștitoare a aparențelor, spre zonele involburate și cristaline în ace-

lași timp ale simbolului ilimitat, investigație, deci, și nu descripție reportericească, iată, la Geo Bogza, maniera artistică specifică. De aici, determinată de pasiunea investigației, acea insistență (pe care la nivelul expresiei, lectura oricărei pagini o poate dovedi) asupra ecoului patetic pe care lumea plină de patetism o are în conștiința creatorului. Opera lui Geo Bogza exaltă categoriile sublimului și tragicului, predilecția sa îndreptându-se spre „formele fierbinți de existență”, spre priveliștile sau spre sentimentele palpitând „cu o intensitate extremă”, cu un „dramatism copleșitor”. Aceasta nu doar în *Cartea Otlului* unde înțelegerea cosmică determină o ardentă dezlănțuire a imaginii (citească-se în acest sens aproape orice capitol, de la cel foarte des analizat al *Furtunii*, coborînd pe „treptele” destinului falnicului rîu, pînă la cel al *Cosmosului*), ci și în *Țara de piatră*, cu ai săi „munți convulsionați”, unde viața se desfășoară „sub imperiul catastrofei”, în căutarea disperată a auru-lui „în panică, surprins de cataclism”, sau în *Oameni și cărbuni în Valea Jiului*, unde realitatea este „vitrifiantă și zguduitoare”, liniștea absentă, de nelmaginat, încît pînă și strimta galerie unde, rareori, minerii se odihnesc „părea locul unui incendiu, al unei explozii”. Ca să nu mai invocăm „chînuitoarea” imagine a lui Iacob Onisia, suspendat deasupra prăpastiei, cu mintea invadată de „flăcările orbitoare” ale speranței dar și ale groazei, în acel imperiu singuratic al frigului ce va fi martorul sfîrșitului său.

Dar tensiunea prozelor lui Geo Bogza nu este reductibilă la ecourile unui univers referențial încărcat de nesfîrșită tensiune (moartea și jertfa, geneza și confruntarea unor mari forțe ale naturii, destinul aspru al motilor, tăbăcarilor, minerilor), exprimat, firește, prin imagini explozive, ci este determinată, mai degrabă, de neistovita tensiune caracterizînd gîndirea și sensibilitatea ecui care relatează, ogîndî

deformatoare, ochi imens îndreptat asupra existenței.

Aceasta este starea naturală a râului prin intermediul căruia străbatem *Cartea* ce-i poartă numele : „Curgînd în torente, căzînd în letargii adînci, cuprîns de mari elanuri, și părăsit de ele, Oltul se îndreaptă spre o zare sau alta, trăind inegal și patetic, cu izbucniri frenetice sau obosit de moarte.”

Nu alta este starea naturală a scriitorului însuși, cum singur și-o definește într-un text reprodus și de noi în *Addenda* : „Ce fel de pasăre vei fi fiind și tu, suflote al meu, cuprîns de atît de mari avînturi și de atît de mortale oboseli ?”.

A călători întru relevarea adevărului și fanteziei existenței sînt acte de neînțeles fără luarea în considerație a unui alt decisiv laitmotiv al literaturii lui Geo Bogza : privirea.

Ochii contemplatorului și ochii fantastici ar peisajului (lacul, ochi uriaș și exact, dar și plin de visare, fîntînile, sălciile, oceanul, „ochi planetar, mîngîios, albastru”, valurile străvezii, blocurile de cleștar ale munților în a căror transparență sînt înmagazinate și din a căror transparență sînt proiectate iluziile sau tulburările omenesti), cele două priviri, deci, se întîlnesc și dialogul lor este infinit prelungit ca într-un joc de sticloase oglinzi paralele. Efectul este sesizabil de ambele părți. Pe de o parte, Oltul preia „chinuitoarea confesiune” a munților, păstorilor, pădurilor și coboară „ca într-un vis greu” spre țința îndepărtată a misiunii sale în lume. Pe de altă parte, „în preajma unui rîu, a marilor fluvii mai ales, oamenii sînt o chemare nelămurită, devin vizatori, și ceva din făptura lor pornește la vale, odată cu undele”, atrasă de misterioase chemări.

Comunicarea privirilor, esențială și totală, pînă la comuniunea părților este recunoscută programatic și de scriitor : „De la fereastra trenului, spune el în

prima secvență din *Privești și sentimente*, priveam cîmpia de la poalele Carpaților, și fiecare fibră a ființei mele suferea de parcă aș fi aparținut eu însumi lumii vegetale, de parcă aș fi reprezentat sensibilitatea și conștiința ei“.

Lumea tăbăcarilor este privită de Bogza de pe o punte înaltă ce traversează atmosfera impregnată cu acid sulfuric a atelierelor; altă dată, recapitulînd „din ochi“ puternicele impresii, el pătrunde în fetida *Vale a plîngerii*, loc de depozitare a gunoaielor orașului; la Petrila, un miner, pînă nu demult păstor, privește „atent, viu, încordat“ marile etaje interioare din lumea cărbunelui; în Munții Apuseni, „ochiul poate urmări“ sinuosul, imprevizibilul drum al aurului printre stînci și lespezi de piatră; în *Moartea lui Iacob Onisia*, procedeul este insistent marcat, privirile tuturor, atît ale celor asistînd la eveniment cit și ale celor ce ascultă diferitele lui relații fiind concentrate asupra „tabloului“.

Realitatea se oferă, astfel, contemplării și determină, în conformitate cu cerințele angajante ale oricărui proces de investigație, atenția mereu în alertă a contemplatorului. „În sfîrșit a venit noaptea, notează Bogza, călător prin ținuturile Sucevei, dar eu de închis ochii nu-i închid.“

Șirul priveștiilor proiectate pe marele ecran al lumii este fără sfîrșit, ochii nu au voie să obosească urmărindu-l.

Iar firul privirii „mai greu de rupt decît lanțurile“ (cum le pare țăranilor din Făgăraș, dar nu numai lor) este continuu îmbogățit de mișcătoarele „antene lăuntrice“ ale sensibilității ce se îndreaptă spre hora de imagini a universului, dar și dincolo de ele, sub pecetea unei „supreme înfiorări“.

Bogza are temerara intenție (și iluzie, poate) de a surprinde „tot ceea ce cuprinde ochiul“, de la armonica zbatere a stelelor pe cer pînă la unduioasa magmă subterană. În incinta vastă a universului, el

izolează lumi, „țări“, cum anunță singur prin titlul uneia dintre cărțile sale, spațiu închis, suficient sieși, aflat sub puterea de nezdruincinat a unor unice și coerente legi.

O „țară“ este cea „de piatră“, ghidată de prezența oamenilor și de cea a aurului : „Două lucruri sînt prețioase în Munții Apuseni și le-au făcut faima : oamenii și aurul. Sînt în țara noastră munți mai înalți și de o vestită frumusețe, dar în adîncul lor nu se găsesc filoane de aur, și nici pe culmi așezări permanente de oameni, sub toate consecințele stîncii și ale anotimpurilor vrăjmașe. Numai în Munții Apuseni oamenii sînt legați pe viață și pe moarte de tăria stîncii ; sate crescute pe un granit căptușit cu aur.“

O altă „țară“ este a Oltului, la rîndul ei subdivizată în numeroase micro-universuri : al muntelui, al spațiului subcarpatic, al șesului, al plutașilor, păstorilor, cărămidarilor...

Tot o „țară“ este cea a tăbăcarilor, nu mai puțin a minerilor din Valea Jiului, a periferiei, „țara“ Mizilului, a orașului de provincie, a capitalei, a Petroșanilor unde va muri Iacob Onisia.

„Țări“ ale apei, cărbunelui, aurului, pietrei, „țări“ ale frigului, arșitei, întunericului, „țări“ dominate de o forță a naturii sau a sentimentului în jurul căreia se coagulează detaliile, evidențiind o fundamentală ipostază a trăirii.

Izolare, reducere, sinteză, acestea sînt jaloanele demersului artistic al lui Geo Bogza și în ele recunoaștem semnele distinctive ale creației însăși.

Interesant, decupajul scriitorului în realitate nu se sprijină pe culoare : negrul, albul, roșul, albastrul, vinățul, galbenul, verdele sînt folosite cu maximă zgîrcenie și discreție. Alburiul și turburele sînt mai frecvente, după cum o culoare care „neliniștește ziva“ în Hășmașul Mare este „culoarea fără nume, a oaselor de mort, îndelung spălate de ploaie“. Lumea

lui Bogza nu trăiește prin culoare, ci prin „ciudata lumină” care, ca la Bruegel, învăluie totul.

Triumfătoare nu e pasta picturii, ci marea simfonie.

Lumea e muzică, gîndește poetic Geo Bogza : apele, ceturile, șesul, temelile adinei ale pămîntului, toamna, copacii transformați într-o uriașă claviatură, oceanul, timpul și spațiile necuprinse palpită sub bătaia unor inefabile sonorități, de la adierea și murmurul foșnitor la wagneriana dezlănțuire. Oltul însuși intră în lume sub semnul sunetului, căci izvorul i se sprijină pe trunchiul unui tînăr brad pe care ciobanii l-au cioplit ca pe un buciom. De aici i se preferă susurul, îmbogățit de-a lungul treptelor sale de viață, pentru a deveni vastă simfonie, răsunînd sub cerul unui „cosmos de sunete”.

Asemeni luminii și a apei, muzica se infiltrează inundînd întreaga fire dar și călătoria, privirea, plămuirile scriilorului : „Tot ceea ce, în lumina zilei, a putut fi ochiului prilej de contemplare, este transformat în sunet de murmurul apelor”.

În *Cartea Oltului*, muzica nu este o „temă” ci unul dintre făgașurile și rezultantele contemplării, după cum apa, marea invariantă a operei lui Geo Bogza, nu este simplu element ci pivot al universului, generator de senzaționale metamorfoze.

Și dacă dimensiunea călătoriei este cea a spațiului, metamorfoza regnurilor sub semnul apei se amplifică în timp, asupra prezentelor întrupări ale materiei apăsînd amintirea grea a mileniilor.

„Treptele”, șapte, ale Oltului (minerală, vegetală, a împlinirii totale, a vieții spirituale, a marii istorii, a liniștitului amurg, a întoarcerii în cosmos) semnifică nu numai vîrstele unui destin, ale unei călătorii-aventură, ci chiar tentația metamorfozei. Care, existînd în natură, nu este nevoie decît a o sesiza.

Hășmașul Mare, solemn străjer al nașterii marelui Olt (să observăm în paranteză că, la Bogza, munții sînt totdeauna simbolul măreției, recunoscută cu mîndrie de locuitorii regiunilor și căutată cu pierdute priviri de oamenii cîmpiei), este platforma cea mai potrivită de unde „minții omenești, fără răgaz i se propun neașteptate și tulburătoare legături între chipurile firii“.

Nu mai puțin, întunecatele galerii ale minei de aramă de la Bălan incită la similare asociații de idei: „Pe lângă linia vagonetelor, în tot lungul galeriei, își face loc un nou afluent al Oltului — *Pîrîul Băii* —, cu matricea mereu sfărîmată de dinamită. Seara, cînd se întorc din nou spre lume, prin cele șase veșnicii de întuneric, minerii au timp să mediteze asupra drumului pe care îl fac împreună cu pîrîul subteran. Apa, după cum și-au putut da seama, vine foarte de departe : din măruntaiele secrete ale muntelui, de sub culmile lui de calcar, și mai de departe, din norii fantastici ai Ardealului. Și mult mai de departe : de pe întinderea albastră a oceanului. Dar ei, oamenii, trecînd printr-un neînchipuit șir de prefaceri, de specii care au apărut și dispărut, n-au pornit tot din apa oceanului ?“

În viziunea artistică bogziană, la temelia lumii se mișcă în eternitate oceanul primordial, și toate ființele („orice alcătuire ar avea“) nu sînt decît val de ocean din afunduri. „Laborator“ al lumii, oceanul face să nu se oprească niciodată mașinăria vieții : „După ce a fost arbori, sau vulturi, sau oameni, apa se întoarce în necuprinsa ei matcă, să se regenereze. Și iarăși pornește. Așa se întîmplă de la începutul începuturilor, și, de fiecare dată, ea duce viața mai departe. Neîncetat, oceanul o trimite să ducă viața mai departe. Dacă n-ar trimite-o, planeta ar rămîne pustie.“

Astfel că melodioasele ecouri ale undelor lui sînt generatoare nu numai de viață ci și de frumusețe.

„Viața e apă !” exclamă entuziast Geo Bogza și ochiul său pătrunzător o zărește în sita aburoasă a norilor-poeti ce absorb mirificii stropi de apă pămînteni, pentru ca, imediat, să înceapă învâpăiata lor metamorfoză, pornind „ca nebunii pe stepa albastră a firmamentului” și determinînd, acolo, „cele mai incredibile înlănțuiri de evenimente”.

Apa trece în nori dar și în bogăția imensă a vegetației, „urcînd prin tulpini subțiri” spre bobul de grîu, spre struguri și mere, făcîndu-le „rotunde și grele, strălucind în lumina soarelui”.

După cum omul răspunde ancestralelor chemări ale oceanului : „Dacă oamenii străbat lumea cîntînd, și vocea lor e puternică, iar calea pe care și-o taie între un orizont și altul, de o neîntrecută cutezanță, poate că totul se petrece astfel, pentru că în ei mai dăinuie tumultul marilor fluvii. Iar dacă ei se dovedesc nebuloși sau inventivi, sau visători, nu este oare așa pentru că în ființa lor continuă frenetica peregrinare a norilor ? Dar, mai cu seamă, dacă par sortiți unui zbcium nepotolit, acesta fiindu-le însuși ritmul lăuntric, cine ar putea să uite că, dincolo de fluvii și de nori, în cea dintîi și mirifică origine, ei au fost plămuiți de vasta, neîntreupta, uriașă tălăzuire a oceanelor ?”

Viața e muzică, viața e apă — cele două poetice ipoteze se armonizează sub forța integratoare a unei aceleiași viziuni : „De la începutul lumii, oceanul e marea generator de ritmuri, orga cosmică spre care azul omenirii se va întoarce, cu aceeași tresărire, pînă la sfîrșitul lumii”.

Undele și sunetul oceanului, ale mării sînt săpate în peisaj. În Valea Jiului, „tot amintirea mării rămîne cea mai tulburătoare”. Aici, ca și în *Țara de piatră*, minerii sînt permanent amenințați de naufragiu — un naufragiu dedesubtul stratului gros de pămînt, printre stînci, birne și minereuri —, acționînd ca soldați ai unor adevărate bătălii navale sau

aruncându-se zilnic în adine precum scafandrii și pescuitorii de perle.

Dar „fundul oceanului” se profilează și sus, pe crestele rotunde ale munților vulcanici de lângă Olt și încă mai sus, pe cer, unde rostogolirea astronomică a talazurilor iese în întâmpinarea „flotei norilor” într-o „lumină de sfârșit de lume”.

Legănarea lanurilor de grâu sau a cîmpiilor este și ea marină, ca atunci cînd scriitorul ia cunoștință, în *Priveliști și sentimente*, de „mările interioare ale Dobrogei, reflectînd cu întinderile lor, asemeni unor oglinzi cu unghiul diferit, o imagine multiplă a lumii și a vastității ei”.

Pînă și Oltul bîntuit de furtună devine ocean, cutremurat de oarbe și fantasmagorice furii : „Astfel coboară Oltul, azvîrlindu-se dintr-o cascadă în alta, tălăzuindu-se odată cu muntele între cer și pămînt, neîncetată tălăzuire, care, pînă la urmă, o reamîntește pe aceea, enormă, a oceanelor”.

Iar muntele este nu numai rămășiță a mării ci și fluviu, asemenea, de altfel, timpului care îneacă cu apele lui tristețea țăranilor voșlobeni veniți pe munte să-și jelească vitele moarte.

Pe întinderea necuprinselor ape ale universului se profilează, mereu poetic, silueta unor îndrăznețe corăbii : Ceahlăul, „glorioasă navă, cu toate catarcele și punțile deschise spre eternitate”, satele înaintînd pe cîmpie cu turlele de biserică drept catarg, norii cărora „cel mai mult le place să fie corăbii”, umbrele cetăților prelingîndu-se în amurg ca pe valuri, luna „tăcută și ușoară corabie de argint”, „muțată în fosforul etericului ei mister”, timpul, apoi, „nevăzută corabie a veșniciei”.

A se intra pe o singură treaptă de metamorfoză este prea puțin pentru imaginația ardentă a scriitorului. Aceleași locuri și aceleași fenomene pe care le-am văzut apă, ocean, corabie, devin și altceva, intrînd în nisipurile mișcătoare ale modificării,

pentru a se regăsi mai bogate în sensuri de fiecare dată.

Mina nu este numai portret invers al mării ci și munte răsturnat, cu înalți pereți de piatră și roti-toare abisuri, de asemenea casă, pădure în care murmurul frunzelor s-a mineralizat, loc cutremurat de străvechi erupții vulcanice sau imagine a corpului omenesc : „Pentru că, în masa de piatră a muntelui, filoanele de aur se răspindesc ca sistemul nervos al corpului omenesc : din câteva centre pornesc și se duc pretutindeni, adunându-se din nou la un loc și iar împrăștiindu-se“.

Muntele este mare, dar și cetate în furtună și turnă de „fiare geologice“ mugind infernal și „constelație“ de piscuri și lumină.

Aerul poate avea densitatea zidului sau greutatea oceanului, apa, la rîndu-i, răceala primejdioasă a viperei și forța taurului, liniștea, falsa acalmie a leoaicei, sunetul, forța jeraticului, suferința, îndrăzneala grațioasă a păsărilor, arborii, mișcarea felinelor sau adîncimea cugetării : „Mindri, siguri de ei, bogați în ramuri și frunze, stejarii și fagii se confruntă în limpezimea zilei, fiecare dovedind o aprigă individualitate. Vîrsta le-a răsucit crengile în toate chipurile, încercîndu-le de originalitate și forță. Stufoașă, rotundă, largă, coroana lor pare un creier uriaș, cu mîile-i de circumvoluțiuni, în care s-ar vedea cum se împletesc gânduri, obsesii și amintiri, și cum stăruie marea idee ce-i poartă prin veacuri.“

Febra interioară a priveliștilor în continuă metamorfoză se întîlnește, printr-un armonios contrapunct, cu pictura peisajului uman, creionat în gesturi și tipologii esențiale.

Moralist din familia marilor spirite clasice, Geo Bogza operează o reducere a comportamentelor și personalității, niciodată, însă, echivalentă cu sărăcirea, ci, dimpotrivă, cu îmbogățirea lor prin investiția de profunzime.

Dacă în peisaj cataclismele geologice și vocația aventurii materiei se manifestă plenar, nu mai puțin tulburătoare mișcări seismice sînt reperabile în conștiința oamenilor, descriși ca fiind aspre, neîndurătoare, de o crîncenă statornicie.

Atenția este concentrată asupra „blocului uman” sau tipurilor reprezentative pentru o întrecută categorie.

„Masa neagră” de mineri așteptînd coborîrea în abataj, „corpul viu, alcătuit din trupurile a mii de oameni adormiți”, atacat în fiecare dimineață de „balaurul sonor al sirenei”, moșii, „tăcuți, pe gînduri, cu fruntea încruntată”, privind munții, cei șase voșlobeni urcînd Hășmașul Mare formînd un „lanț din zale de carne chinuită, singurîndă aproape”, „omidă” ce se tirăște „înebunită spre virful pustiu al muntelui”, siluetele căutătorilor de aur care, acolo, sub pămînt, nu sînt decît umbre, „protestul dureros și mut” al tovarășilor lui Iacob Onisia, „blocul obosit, arhaic, milenar” al plugarilor de pe malurile Oltului, cel curajos al plutașilor sau cel al femeilor care albeșcă pinza în apele riului, în sfîrșit, păstorii din munți, „adormiți cu genunchii la gură” asemenea „pruncilor în pîntecul mumelor”, ei și alții alții înfierbîntă priveliștile pe care le locuiesc cu o bogată lume de sentimente.

Traiul zilnic este reductibil la cîteva obiecte și evenimente. Iată-le pe cele din țara moșilor : „Un om și un topor, un om și un cal, un om și un brad, acestea sînt chipurile pe care le ia viața aici. Un om și o femeie, o femeie și un copil, o femeie și un caler de lină — și gata, viața a epuizat toate înfățișările pe care le putea lua. Aceasta este adevărata sărăcie din Țara Moșilor. O sărăcie care rezumă viața la cîteva elemente. O casă : o cameră. O cameră : un patru-later din trunchiuri de brad. Alît. Înăuntru, cîteva scînduri : un pat, o masă. Asta e totul.”

Iată-le, apoi, pe cele din Valea Jiului : „În dimineața această de noiembrie, plină de umezeală, primul semn al vieții care începe e bocănitul bocancilor pe trotuare. Neuitat zgomot : ritmat, înăbușit, conspirativ, crescînd, venind din toate părțile, unindu-se într-un singur fluviu, și dispărînd apoi în noapte. Așa se aud minerii din schimbul întii, pornind la lucru, pe străzile pustii ale Petroșanilor.”

Măsurat de „ornicul” universal, traiul se desfășoară canonic. Femeile din *Țara de piatră* torc, astfel, de secole fără a osteni, sub lumina lunecoasă a lunii, în liniștea „adîncă și uimică” care domnește peste tot.

Chiar siluetele decupate din această foșnitoare mare de oameni, Iacob Onisia, femeia care mănîncă un măr, pădurarul venit cu un braț de lemn la tîr-gul din Roșia-Montana, nu sînt decît semnal exemplar al colectivității, confirmînd prin asprul destin individual destinul mulțimii.

Oameni și privești comunicîndu-și trăirile, sentimentele, gîndurile. Oameni, privești, sentimente, repere fundamentale ale meditației lui Geo Bogza pusă în slujba relevării universului și a marilor lui legi.

„Apele istoriei” freamătă continuu peste evenimente, iar spațiul se dilată pînă la dimensiunea neînchipuită a cosmosului.

Proiectată pe asemenea coordonate, călătoria Ol-tului devine un itinerar al cunoașterii. Încă de la izvoare, în cîntecul apei răzbat „simple și absolute adevăruri” pe care munții și lumea le ascultă „îngîndurați, aproape cu smerenie”. Pentru ca, apropiindu-se de „vastitatea simfonică a Dunării”, orizontul să se amplifice infinit și, odată cu el, forța meditației : „Neconținut plutele alunecă la vale, purtate de triumfala curgere a undelor. Pe suprafața lichidă, brazii se leagănă ritmic, căutînd să pătrundă și să prefacă în cîntec toată noutatea și măreția

clipei. Fără încetare, universul deschide în fața lor porți tot mai largi, dincolo de care trec, înfiorându-se. De la un timp, în înălțimi lucesc atâtea stele, și tot atâtea în adânc, încît marele fluviu pare a fi pătruns în cer."

În căutarea fascinantelor aventuri ale spiritului și ale materiei, Bogza ne comunică bucuria enormă și pură a descoperirii cosmosului cel mare și mic, revelația însăși a firii.

Moralist și vizionar, el își dedică opera omului, exaltînd posibilitatea înălțării morale a ființei, ce trebuie să „pornească de la conștiință și să se întoarcă iarăși la conștiință". Căci, scopul lumii nu este altul decît să se cunoască mai bine pe sine „prin cea mai desăvîrșită metaforă", iar direcția pledoariei artei este „apărarea ființei umane de înjosiri și primejdii".

„Inflexibil, în căutare de inflexibilități", Bogza crede în primordialitatea criteriului moral, identificarea frumosului, a binelui și adevărului sintetizînd „programul" său de gîndire și de existență.

Arta este o misiune, poate cea mai nobilă și revoluționară prin implicațiile ei, și în acest caz nu trebuie să ne mire „selecția" pe care Bogza o operează în cuprinsul culturii române, elogiînd pe cei ce au fost mari cărturari dar și mari oameni, faruri puternice a căror lumină străbate timpul și inimile, spirite simbolizînd „verticalitatea", curajul, demnitatea.

Mesajul unei asemenea arte nu poate fi decît optimist.

ANTOANETA TĂNĂSESCU

Incluse în colecția Lyceum a Editurii Albatros, aceste două volume din scrierile lui Geo Bogza intenționează să dea tinerilor cititori, și nu numai lor, o imagine adecvată și cuprinzătoare a operei scriitorului. Respectând ordinea cronologică în care au apărut ultimele ediții revăzute sau definitivare de autor, volumul I este format din : *Moartea lui Iacob Onisia* (după *Scrieri*, II, 1937), *Țara de piatră* (după ediția definitivă din 1971), *Priveliști și sentimente* (1972), „*Sentimentul culturii*” (capitol în care sînt grupate — sub un titlu preluat de la o tabletă publicată în „*Contemporanul*” — 10 portrete-eseu pe care Bogza le dedică unor personalități exemplare ale culturii și literaturii române, de la Dimitrie Cantemir la Al. Philippide, portrete selectate din *Paznic de far*, 1974), iar volumul al II-lea cuprinde *Cartea Oltului* (după ediția definitivă din 1976).

Prin structura ei, *Addenda* dorește să lase în întîmpinarea interesului lectorilor pentru „vîlășă” nu numai exterioră a textelor incluse în sumar. Un amplu capitol, „*De ce scriu*”, alătură, într-o succesiune care devine prin ea însăși simbolică, mărturiile de conștiință artistică formulate de Geo Bogza de-a lungul a cinci decenii, adică din prima lună a anului 1928, cînd pășește în literatură ca director al revistei „*Urmuz*”, și pînă în primăvara lui 1978. Acest portret interior, definind, credem, elocvent vîrstele scriitorului, este completat de o secțiune în care ni se relevă un Geo Bogza, văzut de cîțiva dintre contemporanii săi. *Addenda* mai cuprinde, de asemenea, „dosarele” cărților de la *Moartea lui Iacob Onisia* la *Cartea Oltului*, incluzînd informații cu privire la destinul editorial al textelor, date și evocări cu privire la geneza și semnificația lor, în viziunea criticii dar și a autorului, prilej de a medita încă o dată

asupra raportului, încărcat de inefabilă tensiune, între intenția creatorului și intenționalitatea — de superbă autonomie — a operei

Împărtășind opinia că cea mai bună biografie a unui scriitor este bibliografia sa, am ocolit în *Tabelul cronologic* anecdotică pură, iar la scrierile neincluse în ediția de față s-au reprodus fragmente din comentarii critice formulate pe marginea lor.

Din rațiuni lesne de înțeles, „piesele“ *Addendei* sînt, aproape fără excepție, fragmente, dar indicațiile bibliografice ce le însoțesc se instituie, sperăm, ca o invitație spre lectură integrală a articolelor, studiilor sau volumelor luate în considerație. Selecția fragmentelor a ținut seamă de principiul diversității în unitate.

Deși, cum se știe, opera transcende detaliile de arhivă, fie cît de senzaționale, iar lectură care se reduce la explicarea și explicarea viziunii artistice prin document nu este decît un drum liniștit dar dinainte închis, am considerat că probele adunate de noi în *Addenda* răspund imperativelor „criticii complete“ (cu tradiție și în cultura noastră) și sînt, apoi, extrem de folositoare cititorilor tineri ce pot a-și lărgi universul de cunoștințe, etapă dintre cele mai importante în procesul rafinării mijloacelor analitice de investigație a operei. Între aceasta și *Addenda* raportul nu este de ne-mijlocită determinare, ci de aburoasă, sugestivă și liberă complementaritate.

A. T.

MOARTEA
LUI IACOB ONISIA

Crăciunul venise pe toată Valea Jiului. De la Lonea la Lupeni era încă o dată acoastă sărbătoare imensă și tristă, cu care mulți nu aveau ce să facă. Peste colonii domnea o liniște adâncă, aproape apăsătoare. Nicăieri o singură roată nu se mai învîrtea ; totul era înțepenit și acoperit de tăcere. La douăsprezece noaptea plecase din gară ultimul tren și, din clipa aceea, nu se mai auzise nici un șuierat. Nici sirena de zece seara și de patru dimineața nu mai sunase.

În zori, ceața puțină se împrășteie repede și o lumină rece, sticloasă, inunda Valea, încît cerul și pămîntul pareau un singur bloc de gheață. Prin limpezimea lui se vedeau coloniile, căzute ca într-un fund de ocean, care înghețase apoi în jurul lor, încrămenindu-le. Crăciunul, cu nemișcarea lui totală, împinsese peste noapte Valea spre nord, prefăcînd-o într-un ținut polar.

Părea că totul e înțepenit astfel pentru eternitate. Cine ar fi îndrăznit să miște, să spargă acel enorm sloi de gheață ?

Atunci, în acea uriașă neclintire, un corp omenesc se prăbuși în vid de la două sute de metri, și pe o mare distanță de jur împrejur aerul fu sfîșiat de un țipăt înfricoșător. Uși se deschiseră, capete apărură la ferestre, și astfel Valea Jiului îndrăzni să se pună în mișcare. Puțin mai tîrziu, telefoanele zbirniură cu furie la Direcția Minelor și în birourile Inspectoratului Minier din Petroșani.

— Domnule inginer, la Dilja a căzut un om de pe funicular și a murit.

Așa începu în dimineața aceea de Crăciun prima convorbire telefonică pe Valea Jiului. Era cu totul neobișnuită și de necrezut, pentru că șeful Inspectoratului Minier deschidea ochii mari și rostea mereu în pilnia telefonului : — Nu se poate ! Nu e cu puțință !

Ce nu era cu puțință în acea Vale în care avuseseră loc atâtea nenorociri și dezastre ? Inginerul spunea că nu e cu puțință ca omul să fi căzut de pe funicular în dimineața aceea, pentru că funicularul nu mai mergea de aseară.

— Acum a căzut, domnule inginer, acum, stăruie de la celălalt capăt al firului, vocea răgușită care vestea nenorocirea. Chemară atunci stația funicularului de la Aninoasa, apoi Petrila, apoi capetele de întindere și postul de jandarmi. Pe Valea Jiului, telefoanele sunară într-o parte și alta îndelung. Oamenii care se pregătiseră pentru o zi de odihnă auziră zbîrnîitul prelung al soneriei, și tuturor li se păru că sună într-un fel deosebit, care nu vestea nimic bun. Întinzînd mina spre receptoare, ascultau uimiți, și rosteau de nenumărate ori în pilnie : — Nu se poate ! Nu e cu puțință ! Inginerul-șef de la Aninoasa, care avea în seamă linia funicularului, era plecat la Vulcan. Trimiseră după el ecoul electric al soneriilor, făcîndu-l să sune oriunde se putea face auzit, și îl găsiră în cele din urmă. După ce ascultă despre ce e vorba, răspunse la fel cu ceilalți, dar cu o siguranță și mai mare : — Nu se poate ! Funicularul nu mai merge de aseară.

— Omul e mort în vale la Dilja, acum a căzut, acum a murit, în dimineața asta, toată zăpada e stropită cu sînge.

Atunci, toți avură în fața privirilor tabloul acesta, îl primiră ca pe o realitate care nu mai poate fi pusă la îndoială, dar numai decît o întrebare se ivi pe rînd în mintea tuturor, și o rostiră unii altora, și o împinseră apoi pe firul telefonic, între munți, spre stația funicularului de la Dilja : — Cum ? Cum s-a întîmplat ?

Nimeni nu știa ce să răspundă. În orice încăpere ar fi putut să sune, telefoanele sunară. În birouri, în locuințele inginerilor, la capetele de întindere ale funicularului, la porțile minelor, și pretutindeni oamenii chemați chemară

la rîndul lor alți oameni, și se întrebă unii pe alții. Era Crăciunul, o liniște imensă domnise pe toată valea, dar acum telefoanele o sfărîmău în aer și în inimi.

Fiecare era chemat de două-trei ori, din două-trei locuri diferite, și chema la rîndul lui tot de atîtea ori, ca într-o pădure, unde o sută de oameni s-ar striga unul pe altul, trezind deodată toate ecourile posibile. Toți se aflau în încăperi calde, pe care nu se îndurau să le părăsească, iar acolo, între munții acoperiți cu zăpezi, zăcea un om sfărîmat, despre care încercau să afle, de la distanță, de ce a murit, și cum a murit, în dimineața aceea senină și neclintită, de Crăciun.

— Să vină niște oameni — să-l ia cu țarga, nu poate rămîne peste noapte aici, au să-l mănince lupii... revenea încă o dată, de la capătul firului, aceeași voce răgușită care-i trezise pe toți, iar acum abia mai articula cuvintele. Telefoanele sunară din nou după echipa de salvare de la Petrița.

Era zece fără un sfert cînd învățătorul din Aninoasa sosi în piață la Petroșani, unde cîțiva oameni începuseră să se adune. Apropiîndu-se de primul grup, le spuse deodată, gesticulînd cu amîndouă brațele :

— Oameni buni, acolo la Dîlja, s-a întîmplat o mare nenorocire. Am văzut-o cu ochii mei.

Nu mai era nevoie să adauge aceasta. Ochii îi erau încă măriți de spaimă, și parcă albi, iar pielea obrazului, cu toate că înghețată, era palidă, ca de mort. Niciodată n-am văzut un om atît de galben pe un ger ca acesta, spuneau mai tîrziu despre el cei ce fuseseră în piață atunci. Avea moartea în priviri, înghețată și albă, ca o stafie.

Învățătorul din Aninoasa fusese martor al nenorocirii din dimineața aceea. Așa se află ceea ce oamenii de lingă aparatele telefonice încercau zadarnic să descopere. Atunci, într-o parte și alta, soneriile zbirnîră din nou. La Inspectoratul Minier, telefonul sună pentru a douăsprezecea oară.

— Da, aud. Era în corfă și a ieșit afară ? Dar, Dumnezeu, ce căuta acolo ?

— A vrut să meargă pe cablu în mîini ? Da, înțeleg.

Și astfel, în acea dimineață de Crăciun, șeful Inspectoratului Minier din Petroșani începu ancheta celei mai ciudate și tragice nenorociri din cîte au fost vreodată pe Valea Jiului. Tot ceea ce urmează este relatarea fidelă a înfîptărilor de atunci, așa cum a fost reconstituită și se găsește consemnată în dosarul anchetei.

Două sînii porniră de la Direcția Minelor, încărcate cu oameni îmbrăcați în paltoane negre, printre care se deosebea mantaua kaki a jandarmului. Cei de la Petrița porniseră în același timp, cu o brancardă, de-a dreptul peste dealuri. Învățătorul din Aninoasa se întorcea și el cu sînii spre locul unde trăise marea spaimă. Din sute și sute de coșuri coloniile fumegau liniștit. La început, lumina soarelui îi bătu de-a dreptul în față, și fu aproape plăcut. Parîngul se ivi, dintr-o parte în alta o singură strălucire orbitoare. Soarele cădea în plin pe crestele lui acoperite cu zăpadă, și cele trei mari piscuri se ridicau spre cer, ca trei piramide superbe de lumină. Doar munții dinspre miazăzi, cum ședeau în umbră, aveau contururile mai întunecate, învăluite parcă într-o ușoară ceață albăstrie. Înspre apus, în schimb, totul strălucea. Merșeră și în partea aceea o bucată de vreme. Clopoțeli sîniiilor sunau armonios, potolindu-i de enervarea soncrilor. Peste zbîrnitul acestora, de care capul le mai era plin, ritmul bogat și larg al zurgălăilor se așternea ca un strat de zăpadă, acoperind și liniștind totul.

Cindva, simțiră frigul. Sînifle cotiseră încă o dată, apucînd, pe o vale îngustă spre miazănoapte. O creasta de deal acoperise soarele, și în umbră frigul crescuse atît de mult, încît se strînseră în paltoane și se zgribuliră.

— Astă-noapte au fost douăzeci de grade, se auzi într-o sanie. Și înghețară și mai mult. În schimb, miazănoaptea spre care mergeau era scaldată în lumină. Acolo, soarele bătea munții nu numai pe creste, ci de sus pînă jos,

și ei străluceau în bloc, ca o vastă împărăție albă, întoarsă cu fața spre miazăzi. Dar săniile alunecau în umbră și frig, iar oamenii abia își ridicau ararcori capul din gurilele paltoanelor, privind cu melancolie și neîncredere marea lumină albă din fața lor.

Ajunseră în dreptul Petroșanilor, pe partea cealaltă a muntelui, și meraseră mai adînc, în susul văii. Apoi, unul din ei, ridicînd încă o dată privirea, zări, pe fondul alb al munților, un punct negru suspendat deasupra prăpastiei. Părea să fie un vultur, nemișcat în aer, pîndindu-și prada. În curînd, se zări încă unul, de asemenea suspendat deasupra prăpastiei. Pe măsură ce sania înainta, cele două păsări de pradă se deplasau pe fondul imaculat al munților, alunecînd mereu, pînă ce fură proiectate pe imensitatea albastră a cerului. Nu se zărea nici un nor.

Erau corfele de pe linia funicularului. Curînd, săniile ajunseră sub ele. Într-o parte și alta a văii, pe fiecare creastă de munte se ridicau, și mai înalți încă, doi piloni de fier ; între virfurile lor treceau cele patru cabluri ale funicularului, la o înălțime care le scotea dintre hotarele lumii. Acolo, ca și sub acoperișul circurilor, unde balansează trapezele, era împărăția îndrăzelii și a nebuniei. Oamenii priviră acele puncte negre, își aduseră aminte de ce erau acolo, și se înfiorară.

Pe o potecă îngustă, începură să suie dealul dinspre apus, cu piciorul. În partea cealaltă, unde se găsea cea mai adîncă prăpastie, nu era drum de sanie, și acolo trebuiau să ajungă. Mergeau întins. Nu mai era nici zbirniit de sonerii, nici zăngănit de zurgălăi, ci numai scîrțîitul aspru al zăpezii. Uneori, ea pîria sub încălțăminte, de parcă s-ar fi sfîșiat o pînză. Pilonul din față creștea mereu, lăsînd să i se vadă, ca într-o radiografie, nenumăratele bare de fier din care era construit. Urcușul devenea anevoios. Se încălziseră bine. Începeau să se audă gîfîituri. Unul dintre ei zise :

— Pe coastele astea, cît e frigul de mare, și tot nădușești ! ?

Ceva vibra atunci dureros, ca o vagă presimțire, în inima unuia din cei șase oameni care urcau muntele. Parcă s-ar fi întâlnit în aer două păsări ce se căutau de mult, și filifiitul aripilor îi veni în auz, neliniștindu-l.

Dacă inginerul șef ar fi alunecat în clipa aceea în zăpadă, putînd să adoarmă și să viseze, mai ușor i-ar fi fost poate să vadă cum vine spre el un om cu picioarele și cu brațele zdrobite, cu fața plină de cărbuni, de singe și de zăpadă, rostind încă o dată: — Da, pe coastele astea, cît e frigul de mare, tot nădușești ! Atunci cele două păsări ar fi avut o față și un nume cunoscut. Fără să știe, unul dintre oameni rostise fraza care însemna dezlegarea ciudatei întâmplări pe care o trăiau, iar altul își simțise inima înfiorată, ca de o presimțire.

Cu douăzeci și patru de ore în urmă, aceeași frază mai fusese rostită o dată, în acele locuri, de omul care acum zăcea zdrobit, în partea cealaltă a muntelui.

— Pe coastele astea, cît e frigul de mare, tot nădușești ! Și el era, în adevăr, plin de sudoare, pe frunte, pe piept și pe toată spinarea. Și nu făcuse decît jumătate din drumul pînă la Petroșani. Pe urmă, pînă la Petrila, mai avea încă trei kilometri, pe lângă apa Jiului.

De la Aninoasa la Petroșani erau trei văi adînci și trei dealuri înalte. Poteca trecea peste toate trei, de-a curmezișul, coborînd în văile adînci, urcînd pe creste și iar coborînd. Cază mai mare, nici nu se putea ! De cîte ori ajungea, cu trudă, în virful dealului și vedea că trebuie să coboare, pentru ca apoi să urce iarăși, o furie surdă îl cuprîndea. Adevărată pedeapsă ! murmură el. Și-și aducea aminte, că, în adevăr, e pedepsit.

Nu-i era rușine de pedeapsă. Ingerul-șef îi pusese mina pe umăr și-i spusese : — Onisia, trebuie să înțelegi ! Și el înțelesese. Două luni, nu avea să piară luna ! Nu-i păruse rău de nimic atunci. Era pe toamnă, cînd se făcea țuica, și într-o zi venise la schimbul al doilea cam clătîindu-se pe picioare. Adică, se clătina bine de tot. N-au vrut să-l lase să intre în mină. Dar el s-a smucit și s-a vîrit în

corfa ascensorului cu de-a sila. Degeaba au țipat la suprafață. S-a întâmplat ceva ? Nu s-a întâmplat nimic ! Toți au recunoscut că n-a ieșit nici un rău. S-a dus în abatajul lui, nu s-a certat cu nimeni, a lucrat liniștit, și a dat un vagonet mai mult. Dar de pedepsit tot l-au pedepsit.

Nici maistrul, nici prim-maistru-șef și nici inginerul de sector n-au vrut să-l pedepsească. Îl cunoșteau bine pe el, pe Iacob Onisia. Dar inginerul-șef, un fricos : — Să raportăm și la București, la Direcția Generală. — De ce să raportăm la București ? l-a întrebat șeful sectorului. — Ești tinăr, i-a răspuns el, nu te-ai frecat de viață. Iată, într-o zi fac alții la fel, iese vreo boroboacă și o să vrem să-i pedepsim. Dar ei au să ne reclame la București că pe Onisia nu l-am pedepsit. Și atunci au să ne întrebe : Pe Onisia nu l-ați pedepsit ? Așa că raportăm, să fim acoperiți.

Și au raportat la București tot ce s-a petrecut, adăugînd că Iacob Onisia e miner de treabă, de șaptesprezece ani la Aninoasa, și că nu merită să fie pedepsit. Și peste două săptămîni a venit răspunsul de la București : — Să fie pedepsit ! Să fie mutat la Petrila, pe timp de două luni. La toți le-a părut rău, i-au pus mîna pe umăr și i-au spus : — Onisia, trebuie să înțelegi !

Și el și-a început pedeapsa la 1 noiembrie. De la Aninoasa la Petrila sînt șase kilometri în linie dreaptă. Așa merge funicularul. Corfele cu cărbuni fac jumătate de ceas. Dar el, pe jos, peste dealuri, pune aproape trei ceasuri. Cînd era schimbul întii, pleca de la trei noaptea. Nevasta și copiii îi lăsa dormind. La patru jumătate, cînd începeau să sune sirenele, să scoale lumea pentru schimb, el urca al doilea deal. Pînă la șase, cînd trebuia să pondeze și să-și ia felinarul, abia ajungea la Petrila.

Așa mergea de șapte săptămîni. Fusese pe rînd în toate cele trei schimburi. Acum, era schimbul doi : intra la două și ieșea seara la zece. Mai avea cîteva zile și termina paostea. Bine că se termina, că nu mai putea. Drumul era greu. Stricase o pereche de bocanci. Parcă toată viața, de cînd se ținea minte, nu făcuse altceva decît să urce și să coboare dealuri. Peste capul lui, mereu treceau într-o

parte și alta corfele funicularului, ca niște păsări mari, negre. Și el mergea, cînd pe coama dealului, cînd în fundul adînc al văii.

La început, mai fusese toamnă. Dealurile erau presărate, ca de luminări de mesteceni albi, cu frunza îngălbenită. Dacă ar fi fost numai de plîmbare, nu s-ar fi putut drum mai frumos. Tot timpul avea Parîngul sub ochi, vinețiu de la poale, iar cu crestele albe de zăpadă. Acolo venise iarna, dar pe dealurile de la Dîlja oamenii își mai pășteau vitele sub lumina blîndă a soarelui.

Peste vreo două săptămîni au început însă ploile și poteca s-a umplut de noroi. Drumul se făcuse tare anevoios. Se lupta cu dealurile și se gîndea cu minie la domniile de la București. „Să fie mutat la Petrila pe timp de două luni.” Ce știau ei unde-i Aninoasa, și unde-i Petrila ! Să fi venit aici, să intre în noroi, o singură dată, noaptea la trei ca strigoi, cînd nici cocoșii nu începuseră să cînte. Apoi fu și mai rău. Ploile se răriră și veni lapovița. Cel puțin, dacă i-ar fi dat voie să meargă cu funicularul ! Dar nimeni n-avea voie să meargă. Doar controlorul liniei trecea o dată pe zi, în corfa lui roșie, ridicat în picioare deasupra prăpastiei, ca un liliac mare, cu aripile desfăcute.

Cu o săptămîină înainte de sfîntul Nicolae — era pe atunci în schimbul doi — veni viscolul și peste trei zile totul fu numai zăpadă. Mai ningea uneori cîte o noapte întregă, dar a doua zi cei din Dîlja bătătoreau din nou poteca. Aveau nevoie de bani pentru Crăciun și mergeau spre Aninoasa sau spre Petroșani, cu o traistă de mere sau cu vreun purcel.

Cînd Onisia ajunse la Petrila, cîteva femei bătrîne, niște văduve, se aflau la poarta minei și vindeau sorcove celor din schimbul întîi care ieșeau. El intră în curte, pe urmă își aduse aminte de copii, se întoarse și cumpără o sorcovă. Sirena de pe „Preparație” sună lung de două. Se grăbi spre gura minei. O sobă mare de fier, plină de cărbuni, dogorea în curte, sub cerul liber, și o fată îmbrăcată

în pantaloni își încălzea mâinile. Trecu pe lângă ea, zîmbind, și îi strigă din mers : Noroc bun !

Cei de la gura puțului, văzîndu-l că vine cu sorcova, începură cu glumele :

— Măi Onisia, de te bagi cu ea în abataj, să vezi ce frumoasă ai s-o faci !

— Hai, Iacobe, cu ea jos, să sorcovești caii !

Dar el o lăsă la suprafață, la unul dintre vagonetari, și se duse liniștit în abataj. Ortacul pe care și-l găsisese aici era un om din Cîmpa, și se înțelegeau la lucru. Dădeau 14 vagonete pe șut.

În acea zi, toată mina nu vorbi decît de vin, de cîrnați și carne de porc.

Onisia îl tăiașe pe al lui de trei zile. Și vin avea să ia miine, la Aninoasa. În față aveau tot timpul peretele negru și tare al cărbunelui, dar prin mintea lor treceau mereu bucăți de carne roșie, așa cum le văzuseră acasă, în copai, și atunci mînuiau ciocanele cu o încordare sportă, aproape cu furie. Bulgări mari de cărbune cădeau la picioarele lor. Doar caii, bine hrăniți în toate zilele, trăgeau vagonetele, grași și liniștiți, fără să ia parte la nerăbdarea generală. Nici chiar cel mai bătrîn dintre ei, care știa o mulțime din secretele minei și avusese atîtea presimțiri, nu bănuia că miine e Crăciunul și că au să fie blagosloviți cu două zile de odihnă, acolo, în grajduri.

Dar ca treaba să fie bine și să nu se întîmple nimic rău în cele două zile ce aveau să urmeze, pe la ora cinci lăsară ciocanele în abataj și, punînd mîna pe securi, începură să armeze. Pînă la sfîrșitul șutului, abatajele fură îmbrăcate într-un rînd de scînduri albe și noi, bine proptite din toate părțile. Stratul de cărbune aproape că nu se mai vedea și mirosea a brad proaspăt. Acum, mina putea rămîne singură două zile, să-și facă și ea în liniște Crăciunul.

La lumina becurilor din curte fulguia ușor. Minerii trecură spre poartă, aduși puțin din umeri, ca niște umbre. Fiecare avea la subțioară sau în spate bucata lui rotundă de lemn. Se tot despărțiră unii de alții, urîndu-și : Noroc

bun, pînă ce Onisia rămase singur. Atunci, întinse pasul. Trecu Jiul pe podul de cale ferată și urcă în colonia Bucovina. În întineric se auzeau corfele funicularului, clămpănind metalic, cînd treceau peste bandaje. Astă-seară arc să fie a cincea oară, se gîndi Onisia. Numai că era mai frig ca oricînd și, acolo, sus, avea să înghețe zdravăn. Dar decît să ia dealurile în piept...

De patru ori pînă acum, Iacob Onisia se întorsese la Aninoasa cu funicularul, hoțeste, pe furiș, și avea să se întoarcă și de data asta.

Nimeni nu bănuia nimic și el trecea peste cele trei vîi adînci, în linie dreaptă, ca o pasăre. Fără să tot urce și să coboare. Trecea pe deasupra lor și le privea de sus, cu ură și bucurie, ca pe niște dușmani de moarte, fără nici o putere acum. Văile se zvîrcoleau acolo, în fund, asemenea unor balauri netrebnici, și tare ar fi vrut să-l mai chinuie, dar nu mai puteau ajunge pînă la el. Trecea pe deasupra lor în funicular, și de fiecare dată parcă le înfigea o sulită în gitlej, cum face sfîntul Gheorghe cînd ealcă balaurul în picioarele calului.

Iacob Onisia merse prin colonia Bucovina, printre cele două rînduri de case luminate, în care oamenii se pregăteau de Crăciun. În dreptul fiecăreia, în zăpada drumului se zăreau berbeci negri sau alte animale ciudate, după cum aruncaseră femeile ligheanele cu leșie. Și la el, acum, dușumelele erau spălate și miroasea a sărbătoare.

Corfele clămpăneau mereu prin aer trecînd pe deasupra coloniei. Undeva pe deal, cîțiva copii colindau cu Moș Ajunul.

Pe schela de lemn de lîngă capătul de întindere, Onisia se urcă pe furiș, ca o pisică. Ajunse sus, pe podea. Acolo, corfele treceau pe lîngă el încet, una după alta, doar să te sui, cum trec vaganele prin dreptul gării cînd trenul abia s-a pus în mișcare. Aruncă de cîteva ori ochii spre cabina luminată a supraveghetorului, lăsă să treacă două corfe, iar cînd se ivi a treia azvirli în ea securea și sorcova și, apucînd-o zdravăn cu amîndouă mîinile, îi încăleca marginea de fier. Pipăind cu bocancul pereții, dădu de o

bucată de lemn și se așază repede pe ea. Jos, lângă cabina supraveghetorului, un cline începuse să latre și el își trase capul între umeri, ghemuindu-se. Dar cine ar mai fi putut să-l vadă? Corfa luneca lin pe deasupra pământului, spre Aninoasa. Peste un ceas avea să fie acasă.

Cei care și-au închipuit raiul, și au povestit cum este, au avut o minte săracă. Așa se gîndea de fiecare dată, fericit, Iacob Onisia, în clipa în care începea să plutească prin aer. Raiul nu putea fi decît să mergi cu funicularul, peste dealuri și văi adînci, fără nici o osteneală.

În urmă, Petrila se ducea la fund, pîrînd, cu zecile ei de lumini, Cloșca cu pui, cînd apune. Dar numai cînd, puțin mai tîrziu, fu deasupra Petroșanilor, lumea izbucni într-o priveriște de basm, pe care nimeni n-ar fi putut s-o creadă aievea. Cu sorcova în mînă, Onisia sta și privea.

Cît vedeai cu ochii, pămîntul era o mare de jeratic care selipea neîncetat. Sule și sute de lumini, o adevărată puzderie, străluceau în noapte, pînă departe la marginea munților. În centrul orașului erau îngrămădite atît de multe, încît abia se deosebeau unele de altele. Era o învîlmășală de becuri, de parcă ar fi fost oameni într-o zi de tîrg. Cîte unul, foarte înalt, se ridica deasupra tuturor ca un ins singuratic ce nu se amestecă în mulțime. Pe urmă, mai pe la margini, veneau cele așezate pe străzile coloniilor: unul după altul, în linie dreaptă. Mai departe începeau să se rărească, dar tot se duceau unul și încă unul, pînă în fundul nopții.

Prin această mare de lumini, despicînd-o în două, trecea un fluviu în întuneric. Dar și pe fața lui neagră ca smoala, se zăreau din loc în loc luminițe roșii sau verzi, ca niște lieurici bolnavi, trăgînd să moară. Era gara, cu cele douăzeci de linii ale ei, între care zăpada fusese acoperită de praf de cărbune și de zgură, încît totul părea mai negru chiar decît întunericul nopții.

Din oraș venea un fel de zvon, val după val, ca dintr-o stupărie ale cărei albine ar fi dat de o floare dulce și ar fi vrut să-i strîngă toată mierca. Pe deasupra acelei mări de lumini, funicularul îl ducea pe Onisia, încet, spre Ani-

noasa. Treptat, ele începură să se afunde, dar încet de tot, ca o întreagă lume ce ar fi alunecat în adâncuri. Ușor, pe nesimțite, cablul funicularului trăgea corfa spre creasta primului deal.

Spre mieznoapte, munții acoperiți de zăpadă se deslușeau în întuneric și se apropiau singuri, tot mai mult, de parcă ar fi venit să-i atingi cu mîna. Cînd fu sus de tot, la marginea primului munte, Petroșanii tot se mai zăreau în urmă, ca într-un fund de ocean, cu luminile topite una în alta, într-o singură mare și rece vîlvătaie. Unul din capetele de întindere se apropia și Onisia se trase în fundul corfei, să nu fie zărit. Atunci, își dădu seama că e bine pătruns de frig și se ghemui lângă bucata de lemn, cît putu de tare, să-și înșele usturimea pielii. Pe deasupra podișului pustiu și înghețat, corfa aluneca tăcut între pilonii de fier, ca o fantomă.

Apoi, fu prima dintre cele trei vîi. Cablurile funicularului treceau dintr-o parte în alta a prăpastiei, fără nici un sprijin, făcînd o curbă ușoară, și corfa le urma plutind deasupra neantului, în întuneric. Ele urcară creasta din față, ajunseră la pilonul puternic pe care se sprijiniră o clipă, ca pentru a căpăta forțe noi, și, numaidecît, porniră peste cea de a doua vale, care era și cea mai adîncă. În fundul ei abia se zăreau cîteva luminițe palide. Casele din cătun, de la Dilja. Corfa trecu prin dreptul lor, în mersul ei aerian, înaintă liniștit încă un timp, apoi se opri. Fișitul roților alunecînd pe cabluri nu se mai auzi, și fu deodată liniște.

Ceasul nu putea fi mai mult de zece jumătate. Onisia se înghemui pe fundul corfei, așteptînd. Își îndesă cît putu pumnii în buzunare, dar între marginea acestora și mîneca scurtă tot rămînea o fișie de carne descoperită, și simțea acolo frigul, tăios, de parcă i-ar fi fost prinse mîinile în cătușe de gheață. De la încheieturi durerea urca prin brațe, pînă la coate, unde devenea foarte vie, și el încerca s-o potolească, apăsîndu-le în coaste, cît putea de tare. Poate tot mai bine ar fi fost dacă pleca pe jos, pe frigul ăsta. Dar ar fi ajuns acasă după miezul nopții.

Bine cel puțin că nu bătea vîntul. Funicularul avea să pornească îndată. Anevoie își răsuci o țigară și o aprinse.

Țigara era pe sfîrșite, și corfa tot nu pornea. Atunci, în clipa cînd trăgea ultimul fum, se produse nenorocirea. Ca și cum s-ar fi aprins de la o scinteie, totul fu distrus, într-o singură clipă.

Așa se întîmplă în mină, cînd ia foc metanul. Șinle vagonetelor sînt smulse de pe pămînt și răsucite în aer. Prin galerii zac oamenii morți, cu părul și hainele arse, iar cîte un cadavru de cal încurcă drumul.

De cu seară, de cînd plecase cu funicularul, metanul i se tot strecurase în creier și acum făcuse explozie. Într-ătit era de distrus. S-ar fi putut foarte bine să nu se întîmple nimic. Dar scinteia țîșnise, iar acum toate fumegau în el, năruite. Cînd oare un om își putuse face atîta rău cu un gînd ? Atît îi trecuse prin minte : Mîine e Crăciunul ! (Funicularul n-are să mai plece. S-a oprit pentru două zile.) Dar aceste ultime două gînduri, care erau cuprinse în cel dintîi, încît nici nu știe dacă a mai avut timp să le gîndească, trecură prin el ca un fulger, aducînd catastrofa.

Metanul explodă și într-o singură clipă totul fu distrus. Funicularul n-avea să mai plece. Era prizonierul neantului, al frigului și al morții. Suferi îngrozitor. Cu ochii înghețați de spaimă, privi altfel lumea, ca pe o mare dușmancă, plină de viclenie. Și toată întîmplarea, începînd cu beția din toamnă, i se păru o cursă groaznică, în care căzuse.

Toți oamenii se găseau acum în casele lor, la căldură. Minele și instalațiile de la suprafață erau pustii. Două zile și două nopți, nimic n-are să se mai miște în Vale. Iar el, rămas în corfă deasupra prăpastiei, avea să moară de foame și de frig. Îi veni să urle. În locul lui urlă un lup, la marginea pădurii, lingă Dilja.

Cît de greu aveau să treacă de acum înainte clipele ! Și ce o să se întîmple cu el ? Cum ies oamenii care au scăpat cu viață, din fundul galeriilor, clătînîndu-se pe picioare, cu felinarele stinse și cu hainele sfîșiate, așa se

iveau acum gândurile în mintea lui, chinându-l mai departe, întreținând catastrofa. Dar aceste suferințe, oricât de violente, începură să pălească, în locul lor ivindu-se două senzații precise, care îi luară corpul în stăpînire. Îi fu foame. Îi fu frig. Din ce în ce mai mult, fără nici o apărare, fu pradă acestor chinuri atroce. Simți că nu mai poate.

Atunci, deasupra Parîngului, răsări luna.

Oare cărui om i-a mai fost dat vreodată să contemple, în ceasul agoniei, un spectacol atît de feeric? Din ochii lui Onisia cîteva lacrimi se desprinseseră și alunecară în lungul obrazilor aspri, înghețînd. — Doamne, Dumnezeu, nu mă lăsa Doamne, Dumnezeu, murmurară buzele lui în timp ce privea mortificat măreția ce începea să se desfășoare.

Umbrele lungi ale munților se puseră în mișcare, alunecînd pe fața pămîntului, cu o încetineală care înfiora lumea. Pivotînd în jurul lor înșile, mari mase de întuneric se deplasau pe întinderea zăpezii, căutînd să se ajungă una pe alta, cu solemnitățile unor împărătese. Iar în acest timp, crestele luceau orbitor. Flăcări albe, scinteietoare, bălînd uneori în albastru jucau pe culmi, ireale și reci. Tăcută, luna luneca pe fața de sticlă înghețată a cerului. Spre mieznoapte, munții se ridicau asemeni unor temple gigantice, de marmură albă. Doamne, Dumnezeu, nu mă lăsa Doamne, Dumnezeu, continuau să se roage mecanic gândurile și buzele omului suspendat deasupra prăpastiei.

Atunci, acest peisaj polar, în care numai marile umbre ale munților se mișcau, se însufleți deodată și nădejdea încolți în sufletul lui Onisia. Dar ea fu ca și luminile care jucau deasupra munților — ireală — fără nici o putere față de pîrghia grea a destinului, care rămase așa cum căzuse de la început, peste pieptul, peste viața, peste inima minerului din Aninoasa.

Aproape ca în toți anii, ca și cum ar fi urmat o tradiție, lupii intrară și în această noapte de Ajun în cătun, la Dilja. Erau acolo cîteva staule de oi. La început, fură doar bufnituri înfundate, apoi cîinii izbucniră într-o lă-

trătură disperată. O clipă mai târziu, toate ușile se deschiseră și în vreme ce femeile măreau flacăra lămpilor, bărbații ieșiți afară răceau cît îi ținea gura. Punînd mîna pe furci, se îndreptau în goană spre staule, cu picioarele goale prin zăpadă.

Lupta părea că se dă la o margine a cîtunului. Acolo, cîțiva oameni răceau mai tare, îndemnîndu-se unii pe alți, iar cîinii dădeau năvală, concentrîndu-și lătrăturile. Pete negre lunecau fantomatic pe întinderea zăpezii. Lupii furaseră se vede o oaie și încercau să se tragă cu ea spre pădure. Flăcări mari, roșiatice, luciră de cîteva ori și pocnetul armelor trezi ecoul prelung al văilor.

Suspendat deasupra prăpăstiei, Iacob Onisia privi această întîmplare, la început cu speranță, apoi ca pe un spectacol din altă lume. La ce-i puteau folosi lui toate acestea ? Acolo, jos, ei erau cu picioarele pe pămînt și se puteau bate cu lupii. De ei era bine. Mîntea lui le trimetea mesaje deznădăjduite : — Fraților, nu mă lăsați aici să mor, fraților, dar gîtlejul îi rămînea sugrumat, fără să scoată o singură vorbă. Cine l-ar fi auzit ?

Jos, larma cîinilor se potoli : se vede că jivinele fuseseră puse pe fugă. Doar spre el veneau prin văzduh lupi mari de ger, pregătîndu-se să-l sfîșie. Și cel puțin n-avea să simtă căldura singelui curgînd din vine. Era înghețat pînă în măduva oaselor. Căciula veche, dar încă destul de bună, și care îi ținuse întotdeauna cald, părea o foiță subțire de țigară. Dar cînd o scoase, vîrîndu-și pumnii strînși în ea, să-i dezmoștească, își simți fruntea incinsă de un cerc care-l ardea ca vitriolul, și și-o puse repede la loc. În bocanci, picioarele stăteau țepene ca butucii. Și îi era foame. O foame adîncă și neagră îl distrugea. Simțea în stomac un gol atroce, un vid chinuitor, mai dureros decît prăpastia deasupra căreia se afla. Acolo, în întunericul pădurii, lupii sfîșiau oaia și se săturau. Și de ei era bine. De toți cei care aveau picioarele pe pămînt era bine. Numai el spînzura între cer și pămînt, înconjurat din toate părțile de valurile de frig care îi mușeau fără milă.

Dar agonia avea să fie încă lungă, și plină de anăgiri. De câteva ori își încordă auzul, cu inima invadată fulgerător de speranță, când i se păru că funicularul se pune în mișcare. Poate că nu fusese decât defect, poate că mai avea să pornească. La aceste gânduri, fiicări orbitoare îi țineau din minte, aruncînd asupra lumii lumina știută dintotdeauna : avea să fie iarăși acasă, în odaia caldă, pe dușumelele spălate cu leșie. Dar funicularul rămînea mai departe nemișcat, încremenit în noapte și ger. Dacă s-ar fi știut la Aninoasa, poate că l-ar fi pornit să-l tragă la mal. Dar ce avea să spună inginerul-șef ? Desigur, altă pedeapsă. Mii de gânduri și de chipuri cunoscute îi trecură prin minte, încrucișîndu-se între ele. Ortacul de la Petrila, nevasta, inginerul-șef, copiii, circumarul din Aninoasa, păstorii din Dilja, veneau pe rînd pînă la marginea corfei, vorbindu-i fiecare, certîndu-l sau povățuindu-l, și se topeau iarăși în noapte.

Simți coada securii, simți bucata de lemn din fundul corfei, și gîndul bun îi veni încet, făcîndu-și loc anevoie prin mintea înghețată. Ridică lemnul în picioare și începu să cioplească așchii din el. Securea suna sec în trunchiul înghețat. Îi dădu apoi o lovitură sigură și-l despică în două. Sub razele lunii putea pare, cum mînuia securea, un gospodar la treburile lui, dacă nu s-ar fi găsit acolo, în locul acela, fără nici o legătură cu lumea.

Cu mîinile înghețate trase primul chibrit sub maldărul de așchii, dar el se sfîrși fără să te fi putut aprinde. Nerăbdător, trase pe al doilea, și-l ținu dedesubt pînă ce flacăra îi ajunse la degete, dar așchiile rămaseră tot neaprinse. Atunci, luă sorcova și cu al treilea chibrit îi dădu foc. Florile de hîrtie se aprinseră una după alta, răsucindu-și petalele și el le înghemui, pe rînd, sub teancul de așchii, care începu în sfîrșit să trosnească.

Să fi fost poate unu după miezul nopții, poate mai mult. Luna trecuse de pe crestele Parîngului peste pădurile întunecate ale pasului Surduc. Marile umbre ale munților se mișcau mereu, alunecînd pe întinderea zăpezilor albe. Alte umbre, mici, tremurătoare, efemere, ară-

tau existența omului și a dramei lui, în împărăția tăcută a nopții și a gerului. Flăcările proiectau umbra lui Onisia până la briu, iar pieptul și umerii ieșeau afară, ducându-se în întuneric, ca ale unui uriaș. Poate că ajungeau până pe coloanele albe ale munților dinspre miazănoapte, dincolo de care se aflau ruinele Sarmisegetuzei. Iacob Onisia era ultimul dac, în aceste locuri străvechi, își trecea noaptea sub cerul liber, la flăcările unui foc de brad. Dar dintre milioanele de oameni care, în două aspre mii de ani, își trecuseră noaptea în singurătate, numai în tovărășia unui foc, cine putuse fi vrcodată mai chinuit și mai blestemat ?

Era în Dilja un bătrîn păstor, cam năuc dintr-o bătaie de pe vremuri a jandarmilor împărătești. A doua zi după aceea tragică noapte, aflind despre cele petrecute, el a povestit următoarele : După ce lupii fuseseră puși pe fugă, cam pe al treilea cîntat al cocoșilor, a ieșit încă o dată afară și a rămas pironit locului, de spaimă. Între culmile munților, foarte sus, ochii i-au văzut, cît se poate de bine, o parte a iadului. Era acolo, în întunericul nopții, un cazan cu smoală, unul din acelea în care ard păcătoșii, așa cum sînt zugrăvite în tinda bisericii. Flăcări roșii mistuiau un om care se răsucea în toate părțile. Speriat de aceea arătare a iadului, tocmai în noaptea sfîntă de Crăciun, a intrat în casă, închinîndu-se. Mai tîrziu, privind pe fereastră a văzut flăcările stingîndu-se, iar puțin după aceea cazanul cu smoală pierise.

Învățătorul din Aninoasa, căruia îi murise nevasta în toamnă din naștere, fiind invitat în prima zi de Crăciun la preotul ortodox din Petroșani, și voind să asculte și slujba, plecase de acasă dis-de-dimineață. Era un ger uscat, aspru și nemilos. Urcase primul deal, apoi pe al doilea și, coborînd în vale la Dilja, poteca pe care mergea se umplu deodată de urmele bătăliei de peste noapte. Zăpada se zăcea imprăștiată în toate părțile, iar acolo unde cîinii se luptaseră cu lupii era presărată cu smocuri mari de păr. Curînd se iviră și pete de sînge, care îi făcură rău. Amin-tirea spitalului la fel de alb ca zăpada, și în care apăreau

uneori pete roșii de sînge, era încă vie și dureroasă în toată ființa lui.

Pentru a se feri de chinuitoarea priveliște, ridică ochii spre cer și, din prima clipă, văzu lucrul neobișnuit care se pregătea. Acolo, sus, pe linia funicularului, un om sta încălecat pe marginea unei corfe și privea în jos, părăind că măsoară adîncimea prăpăstiei. Ce căuta acolo ? Ce voia să facă ? Dar mult timp să se întrebe nu avu.

Rămas locului, văzu cu spaimă cum omul din corfă, după ce mai stătu o clipă pe gînduri, se prinse cu miinile de cablul de sîrmă, lăsîndu-și picioarele să atîrne în vid. Apoi, după altă clipă în care stătu în cumpănă, începu să meargă pe cablu în mîini. Cu respirația oprită, cum nu i se mai opriše niciodată în toată viața, învățătorul înțelese despre ce era vorba. Omul acela voia să înainteze pe sîrmă pe deasupra prăpastiei, pînă la pilonul de la muchia dealului. Avea de străbătut vreo patruzeci de metri. Învățătorul simți că-i vine leșin.

Pe cerul albastru, corfa și omul formau acum două pete deosebite. Umbra acestuia se depărta încet. Cînd ridică o mîină pentru a o duce mai departe, corpul se descumpănea, amenințînd să se desprindă de sîrmă și atunci o aducea repede și pe cealaltă. Apoi, din nou zvîcnea o mîină înainte, ca și cum ar fi vrut să prindă o pasăre, și repede o aducea și pe a doua, evitînd primejdia de a rămîne într-una singură. Ca și cum l-ar fi ajutat să meargă, picioarele băteau aerul.

Dar ca un înotător obosit de care țărmlul e încă departe, începu să-și miște brațele cu tot mai multă anevoință. Se depărtase de corfă, poate cu zece metri. Timpul în care ședea locului, agățat cu amîndouă mîinile, pentru a-și recăpăta puterea se făcea tot mai lung. O dată, ridică mîina să înainteze, dar repede o duse la loc. Străbătut pînă în măduva oaselor de fiorii groazei și ai morții, învățătorul privea.

Omul de sus, de pe sîrmă, nu mai avea putere să înainteze. Ținîndu-se agățat cu amîndouă mîinile rămînea locului, în timp ce picioarele băteau aerul tot mai rar, ago-

nic. Inima învățătorului se zbătea năpraznic, trimițându-i în beregată valuri amare de sînge. Apoi clipa desnodă-mîntului sosi.

O pasăre trecu în zbor peste linia funicularului, și poate că omul de acolo a mai văzut-o, gîndindu-și ultimul gînd : — O, dacă aș fi avut aripi ! Apoi, mîinile i se des-prinseră și se prăbuși. Cădea prin aer, vijiind, zvienindu-și brațele și picioarele și, în același timp, cădea prin ființa învățătorului, despicînd-o din creștet pînă în tălpi.

Era prima zi de Crăciun. Cînd cei plecați din Petroșani ajunseră în vîrfurile dealului, zăriră jos, în vale la Dilja, o mulțime de oameni, mișcîndu-se încet pe întinderea ză-pezii. Cei din Petrila, cu brancarda, erau acolo și așteptau.

Locul acela, fiind în drumul pe care lupii se trăsese-ră spre pădure, mai păstra urmele bătăliei de peste noapte : smocuri de păr și pete de sînge. Căzînd, omul improscase zăpada, în toate părțile, ca un pietroi, și se zdrobise. Era sfărîmat tot, un amestec de carne, de oase, de haine, de zăpadă îmbibată de sînge și de praf de cărbune ; totul înghețat într-un singur bloc de culori diferite, dureroase la privit. Pumnii mari, în care stătuse toată viața lui și n-o putuse ține, erau umflați și vineți, cu pielea jupuită. Fața-i era întreagă, și sta cu ea întoarsă spre cer. Ochii deschiși și înghețați priveau înălțimile din care se prăbușise. Toată lupta lui era sfîrșită acum. Văile, pe deasupra cărora trecuse cu funicularul, ca peste niște balauri în a căror bere-gată își înfîgea sulița, se răzbunaseră groaznic. În fundul celei mai adînci dintre ele, se prăbușise...

Deasupra, corfa din care căzuse se zărea ca o ciudată pasăre neagră. Într-o parte și alta a văii, pilonii de fier se ridicau la înălțimi amețitoare.

Oamenii de la Petrila se apropiară cu lăpți, să dea zăpada la o parte.

Convoiul funebru trecu prin Aninoasa pe la ora prînzului, privit de la toate ferestrele de fețe întunecate și triste. Iacob Onisia era cunoscut de toți și moartea aceasta

năpraznică, în prima zi de Crăciun, îi umpluse de o adâncă mihnire.

În bucătăria mortului, prin care trebuiră să treacă pentru a-i duce corpul în cameră, porcul tăiat de câteva zile se afla în copaie. În jurul ei, copiii stau și plîngeau. În vreme ce nevasta lui Iacob își smulgea părul, strigîndu-și jalea, toți cîți se aflau acolo se închinară cînd sosi convoiul, dar fața lor, mai mult decît de smerenie, părea stăpînită de sentimentul întunecat, și puțin amenințător, al unui protest dureros și mut.

Încă unui dintre ei murise pe neașteptate, și pe nedrept.

Peste două zile, cînd funicularul porni din nou și cercetară toate corfele, în fundul aceleia în care călătorise Iacob Onisia găsiră securea și sorcova, arsă numai pe jumătate, cu restul florilor negre de praf de cărbune.

ȚARA DE PIATRĂ

CONFESIUNE DESPRE
VITREGIA NATURII ȘI A ISTORIEI

EDIȚIE DEFINITIVĂ
CU O PREFAȚĂ A AUTORULUI

SCURTA MARTURISIRE

Scrise în primăvara anului 1935, când părăsisem poezia de avangardă și mă îndreptam spre jurnalism — și ca profesie, și pentru că fusesem prins în vultorea istoriei —, publicate săptămână de săptămână în revista *Vreamea*, fără să mă fi gândit, pe când le scriam și pe când, surprins și bucuros, constataam interesul cu care erau primite, că vor deveni vreodată carte și că vor avea o viață atât de lungă, paginile care urmează au fost strinse pentru întâia oară, împreună cu altele de același gen și din aceeași epocă, în volumul *Țări de piatră, de foc și de pământ*, apărut în Editura Fundațiilor în ajunul celui de al doilea război mondial.

După război, capitolele despre Munții Apuseni, ușor revizuite spre a elimina tot ceea ce mai ținea de jurnalism și nu se cădea să treacă pragul unei cărți ce începea să înfrunte timpul, au apărut în mai multe ediții — sub titlul *Tara de piatră*. Așa le-au cunoscut generațiile mai noi și au intrat în istoria literară, fiind considerate piatra de hotar a unui nou fel de a scrie, care a fost numit reportaj literar.

Dar înainte de a reflecta asupra acestui termen, am avut surpriza să constat că este extins, cu o fervoare ce nu se mai istovea, asupra multor scrieri ale mele, care nu aparțineau genurilor cunoscute, dar nici nu aveau vreo legătură cu reportajul. În acet ani, lipsiți tocmai de condiția primă a reportajului, pe care aş numi-o accesul la realitate, ani frenetici și întristători, în care s-au cheltuit atâtea

entuziasme sterile și nîlt de puțin bun-simț, s-a scris mult, din ce în ce mai mult despre repordajul literar, și multe i s-au preins, și multe s-au făcut în numele lui, pînă ce totul a fost compromis.

Cu toate cîte a pătimit el însuși și cu toate cîte am pătimit eu din pricina lui, și azi țin — în principiu și sentimental — la loc de cinste reportajul, acest steag pe care l-am ridicat în anii tinereții mele, și îmi pare rău de impasul în care a ajuns. Și azi cred că un scriitor poate aduce un real și de necontroversat serviciu societății și timpului său, descriind prompt și exact o nouă realitate sau fapte abia petrecute și care privesc conștiința omenirii, contribuind astfel la procesul prin care oamenii unei epoci devin mai repede contemporani cu epoca lor.

Dar oricît ar fi fost de adîncă această primă convingere și oricît mi-ar fi părut de fecunde căile pe care le deschidea, trebuie să recunosc că am făcut foarte puțin în numele ei, dînd în schimb prilej la multe confuzii. Cu toată înnăscuta mea curiozitate față de realitatea imediată, față de felurile medii și activități umane, chiar de pe vremea cînd proclamam, ca o adeziune la desfășurarea istoriei, că vreau să devin reporter — după cei cinci ani în care îmi ținusem fruntea numai sub steaua poeziei —, am fost obligat să-mi dau seama că alte componente ale spiritului meu, precumpănitoare, nu îmi vor îngădui să fac decît puțini și șovăitori pași spre ținta propusă. Ezitînd adeseori în fața datelor imediate ale realității, catarg al unei corăbii din alt secol, căreia îi trebuie mult timp să-și schimbe pinzele și direcția, înclinat spre contemplare și străbătut de lungi efluvii lirice — lirismul poate fi și el o piedică, dinăuntru, la ceca ce am numit accesul la realitate —, în afară de sinceritatea cu care pornisem la drum, eram lipsit de multe din însușirile ce s-ar cere unui ade-vărat reporter. Trăind, nu atît în miezul fierbinte al faptelor, cît în propria-mi conștiință evenimentele din timpul vieții mele, obsedat de demnitatea omului și mortificat de degradarea la care a fost supus, cu orice gînd m-aș fi îndreptat spre realitate, ea devenea mai mult un prilej de

a mea, revoltă și reverie, decît de a o cunoaște și a o înfățișa în datele ei exacte. Prizonier al propriei mele firi, am dat realității mult din chipul și asemănarea mea, transfigurînd-o sau redimensionînd-o după nevoile spiritului meu.

În lumina acestui adevăr, am numit actuala ediție, definitivă, din Țara de piatră : Confesiune despre vitregia paturii și a istoriei.

G. B.

I. URMAȘII LUI HORIA

MUNȚII APUSENI

De felul cum s-au așezat moșii în Munții Apuseni, deveniți legendara lor țară, cei ce o străbat pot avea o imagine dură, vorbind închipuirii cu o neașteptată vigoare, dacă în măruntaiele acelor munți vor pătrunde pînă la straturile de aur.

Două lucruri sînt prețioase în Munții Apuseni și le-au făcut faima : oamenii și aurul. Sînt în țara noastră munți mai înalți și de o vestită frumusețe, dar în adîncul lor nu se găsesc filoane de aur, și nici pe culmi așezări permanente de oameni, sub toate consecințele stîncii și ale anotimpurilor vrăjmașe. Numai în Munții Apuseni oamenii sînt legați pe viață și pe moarte de tăria stîncii ; sate crescute pe un granit căptușit cu aur.

Aur și oameni. Prezența lor a făcut ca munți mai mici, mai puțin falnici sau prăpăstioși, să întreacă în glorie și în dezlănțuiri de evenimente toate celelalte masive din lanțul impunător al Carpaților.

Iar dacă vrem să vedem cum s-au așezat oamenii în acești munți aspri, cînd de jur împrejur erau atîtea pămînturi roditoare, să pătrundem înăuntru, în însăși ființa lor de piatră.

În minele din Munții Apuseni, printre roci masive, strîns încheștate una de alta, poate fi citit, ca în palmă, destinul clocotit al oamenilor.

A fost mai întîi, în ceea ce privește aurul, un cataclism geologic. În adîncimea minelor de aur, măruntaiele pămîntului se văd ca într-o vitrină. Galerii lungi de sute de metri secționează profilul încruntat al muntelui și ochiul omului sosit de afară poate surprinde, la lumina felina-

relor cu carbid, cele mai vechi secrete ale geologiei. Zac acolo, la mari adâncimi, într-o haotică învălmășeală, blocuri enorme de piatră, îngrămădite unul peste altul. Dar, oricât s-ar fi lipit, sub uriașa apăsare a propriei lor greutate și a milioaneilor de ani, între ele tot a rămas o fisură.

Acel strîmt spațiu dintre stînci e umplut cu aur. Ochiul îl poate urmări cum se îngroașă sau se subție, cum se scurge în alte câteva crăpături laterale, adunîndu-se apoi iarăși la loc. După cum merge la stînga sau la dreapta, coboară sau urcă, oamenii au săpat galeriile. Sînt sute și mii, o adevărată puzderie. Pentru că, în masa de piatră a muntelui, filoanele de aur se răspîndesc ca sistemul nervos al unui corp omenesc : din câteva centre pornesc și se duc pretutindeni, adunîndu-se din nou la un loc și iar împrăștiindu-se. Iar toate aceste vinișoare oamenii le urmăresc centimetru cu centimetru, spărgînd muntele cu dinamită.

La început, au fost numai straturi sterile, unul peste altul, cum s-au suprapus în urma marilor evenimente geologice. Printre ele, pe un horn larg, a început cîndva să năvălească lava incandescentă. Atunci, între atîtea materii scuipate cu îndîrjire afară, urca și aurul, înspăimîntat și neștiind încotro s-o apuce, tirît în acea clocotitoare dezlănțuire.

În minele Munților Apuseni se poate vedea tot ce s-a petrecut atunci. Aurul lichid și fierbinte s-a strecurat printre stînci, mai suplu decît o șopîrlă, și a umplut toate golurile, chiar cele mai mici crăpături. În unele locuri se vede, de parcă ar fi stropit cu bidineaua : firușoare subțiri, ca nisipul. Ele au ajuns acolo tot strecurîndu-se prin porii rocii, prin găuri cît firul de ață.

Închîpuți-vă aurul în panică, surprins de cataclism, căutînd un adăpost între crăpăturile stîncilor. Acolo a rămas apoi, pentru totdeauna. La lumina felinarelor cu carbid, la sute de metri în adîncimea muntelui, degetul poate urmări pe stîncă drumul lui de necrezut, cum s-a petrecut atunci, în orele dramatice ale erupției.

Degetul poate urmări pe stîncă. Iar drumul acela ne-regulat, hărțuit, în panică, e adevărat nu numai pentru

aurul din măruntaiele muntelui, ci și pentru oameni, pentru așezările lor de pe culmi.

Între oameni și aur, un paralelism elocvent poate fi stabilit, în felul cum au înaintat, în graba cu care și-au căutat un adăpost ; sub lumina soarelui, oamenii ; la întuneric, în măruntaiele muntelui, aurul.

Țara Moșilor se află în Munții Apuseni. Pentru a ajunge în inima lor, de la nord, de la răsărit sau din orice alt punct cardinal, trebuie să străbați o sută de kilometri printre creste stâncoase. Așa se face că oamenii care trăiau acolo, cu toate că luptau numai cu furci și topoare împotriva unor armate organizate, n-au putut fi învinși niciodată în luptă dreaptă și, pentru înfrângerea lor, a trebuit să se recurgă la viclenie și trădare.

Așezarea oamenilor în Munții Apuseni ține și ea de cataclism și s-a petrecut sub presiunea unor evenimente care urmau să zdruncine temelile lumii.

În măruntaiele munților, aurul a năvălit printre roci, strecurându-se în cele mai întortocheate crăpături. Afară, între crestele aspre, din stîncă în stîncă, tot mai în inima de piatră a munților, au început să se precipite oamenii, cînd, departe, în cîmpie, s-au împămîntenit stăpînirile care le răpeau libertatea. Un cataclism, ca și erupția vulcanică.

Se vede înăuntru minelor cum aurul n-a lăsat liberă nici o crăpătură în care ar fi putut să se ascundă. Se vede, afară, între culmile munților, cum oamenii au folosit, pentru a se adăposti, cele mai strîmte și prăpăstioase văi, cele mai neașteptate reliefuri. După cum s-au furișat de adînc, cît mai între munți, se poate bănuî ce mare era pîrjolul care îi împingea din urmă. Se poate închipui cum au năvălit, masă compactă de oameni, lichefiată de spaimă. Se poate închipui cum, întocmai ca aurul, s-au scurs printre crăpăturile stîncilor, s-au adunat cîte doi, trei într-un gol mai mare și au rămas acolo, nemișcați, lipiți de piatră, pentru totdeauna.

Iar pentru tot ce a fost mai apoi, în veacurile următoare, paralelismul dintre aur și oameni devine mai evi-

dent, mai acut. În primul rînd, exploatarea, urmărirea pînă la cea din urmă fărîmă. Și a aurului. Și a oamenilor.

Tot în interiorul minelor se găsește imaginea, în stare să te înspăimînte, a ceea ce a putut fi viața oamenilor, sute de ani, după ce noua orînduire și-a început domnia. Pentru a ne da seama cum a procedat nobilimea feudală față de oamenii retrași între stîncile Munților Apuseni, să coborîm din nou în măruntaiele pămîntului. Aur și oameni. Acestor două filoane li s-a luat urma și au fost stoarse de tot ceea ce au putut să dea, prin cele mai teribile procedee.

Încă de pe vremea romanilor fusese folosit focul. Grămezi enorme de lemne erau coborîte în măruntaiele muntelui, unde se aprindea un foc uriaș, pînă ce stîncă în care se găsea aur devenea incandescentă. Atunci, aruncau peste ea apă. Piatra plesnea, se scorojea și dintre sfărîmăturile ei se algeau bucățile de aur.

Cu mult înainte de Avram Iancu și de Horia, pămînturile dinspre apus ale Ardealului au cunoscut răscoala lui Doja Gheorghe. În armata lui, țărani ai acestor pămînturi s-au unit pentru a lupta împotriva nobilimii maghiare. Dar Doja a fost prins și așezat de viu pe un tron de fier înroșit în foc, iar pe cap i s-a pus o cunună, tot de fier înroșit. Cei nouă tovarăși ai lui, căpeteniile oastei de răsculați, au fost siliți, sub o ploaie de bice, să taie cu cuțitul și să mănince, să mestece între măselele lor și să înghită, carnea batjocorită și martirizată a acestui prim mare răzvrătit al Ardealului.

După el au fost alții, iar stăpînii n-au șovăit o clipă să folosească și împotriva lor focul.

Aur și oameni. Exploatare a aurului, exploatare a oamenilor. Prin orice mijloace să se pună mîna pe tot filonul, să se smulgă din el tot ce se putea smulge. Acei oameni aspri și neînduplecați din Munții Apuseni valorau, pentru stăpîni, greutatea lor în aur. Degeaba s-au tras ei o sută de kilometri în inima munților, degeaba s-au așezat în cele mai strîmte văi... Cînd asupritorii le-au luat urma, cînd au simțit ce pradă bună sînt, cînd și-au dat seama de tot ce

se poate stoarce din ei, partea întunecată a istoriei, de jale și iobăgie, a început.

S-a folosit împotriva lor focul, au fost săpați cu dalta și cu ciocanul, li s-a pus dinamită în măruntaie, li s-au rupt oasele, li s-a scos afară măduva din șira spinării, au fost găuriți, sfredeliți — întocmai ca și minele de aur — au fost urmăriți pînă în străfundul lor cel mai adînc, pentru a vedea ce mai ascund acolo, pentru a stoarce din ei și ultima picătură. Au fost exploatați, cu sete, cu înverșunare, cu patimă. Dalta și sfredelul stăpînilor i-a găurit, i-a ciuruit, le-a ajuns pînă-n măduva oaselor. Oamenii aceștia au răbdat, au răbdat, au răbdat, pînă ce n-au mai putut. Atunci, au izbucnit.

Și istoria a cunoscut atunci, cu cinci ani înainte de Revoluția Franceză, una din cele mai neînduplecate răzmerițe. A fost a lui Horia, Cloșca și Crișan.

Urmașii acelor răzvrățiți, os din osul lor tras pe roată, sînge din sîngele lor curs sub biciul călăilor, trăiesc și azi, în aceleași locuri, tot atît de lipiți de stîncă, tot atît de înrudiți cu munții și cu încruntata lor măreție.

De la Turda spre Abrud, pleacă de două ori pe zi o *mocăniță*. Pe linia îngustă, o locomotivă minusculă — „Vi-teza maximă 30 km pe oră” — trage cîte trei, patru va-goane de jucărie. Împărțite și ele în clase. În clasa întâi și a doua călătoresc ofițeri, funcționari ai statului, negustori de aur.

În clasa a treia călătoresc moșii. Oameni cu cojoace enorme întoarse pe dos și, mulți dintre ei, în contrast iz-bitoare cu acest vestmînt polar, pe vîrful capului doar cu o pălărioară. Aici, încă înainte de a ajunge în inima țării lor, am văzut două lucruri de neuitat. Am văzut o femeie mîncînd un măr și felul cum moșii privesc munții. Pe urmă, n-am mai văzut nimic atît de adînc, de revelator.

Așezați pe băncile de lemn ale vagonului, moșii priveau munții. Erau colțuroși, prăpăstioși, acoperiți de zăpadă, tari, de gresie, crescuți din stînci aspre, învălmășite. Moșii îi priveau. Tăcuți, pe gînduri, cu fruntea încruntată, picioarele lor se închideau și se deschideau, lăsînd să se strecoare munții în ei în fișii subțiri, ca și cum ar fi fost o băutură rară pe care voiau s-o guste cît mai îndelung. Erau moși care se întorceau din cîmpie. Nu priveau munții. Îi sorbeau încet printre pleoape.

În vagon, mai veneau de la Turda un ceferist în uni-formă cu nevasta lui. Oameni tineri, amîndoi. Femeia avea miini mici și în gesturi o grație naturală, neînvățată, care urca din adîncul oaselor, ca șuvița limpede a unui izvor. Avea ochi negri, vii și uitătura mirată, de veveriță. Cu toate că tînără, fața și începuse să-i fie brăzdată. Pri-vind desfășurarea peisajului, sau altă desfășurare, lăun-

trică, de sentimente, se încrunta uneori. Fruntea ei avea atunci ceva agresiv. O agresivitate concentrată și amară.

Într-o stație, cu peronul troienit, o femeie vindea mere dintr-o traistă. Un călător, singurul îmbrăcat orășenește, a coborît și a revenit cu câteva, parcă brumate de ger. Abia reășezat pe bancă, s-a întors înspre ceferist : — Pof-tim un măr pentru nevasta dumată și dă-mi și dumneata tabachera, să fac o țigară, că am terminat tutunul.

Femeia a luat mărul și l-a așezat alături. Bărbatul a scos un briceag, l-a deschis și a îndemnat-o tăcut. Atunci, femeia a început să mănince mărul. Minca ? Minca ! Dar în același timp părea că se roagă, că spune o poezie, că stă de vorbă cu Dumnezeu.

Întii l-a luat și l-a privit printre pleoapele pe jumătate închise. Era respect, admirație și bucurie, puțin tristă puțin amară, în fața celui lucru rar pe care îl avea în mână. Pe urmă a început să-l taie cu briceagul. Nimic n-ai putea părea mai din obișnuitul vieții, dar ea avea aerul că oficiază un cult, că se împărtășește dintr-un mister. Când tăia bucata de măr, cu gesturi prevenitoare parcă, și o ducea spre gură, buzele-i păreau că murmură o rugăciune.

Totul era ca în *Biblie*, ca în rugăciunile celor dinții seminții, când vedeau lumina soarelui, când, neputându-și stăpîni uimirea, bucuria și recunoștința, se împărtășeau din roadele firii.

În gesturile acestei femei din Munții Apuseni, urmasă a dacilor și a agalyrșilor, era aceeași gravă bucurie de a simți seva pământului, dărnicia și dulceața lui, concentrate în sfera primordială a unui măr.

În acest timp, mocănița, vagonul de clasa a treia, celelalte vagoane pătrundeau tot mai adînc în inima munților acoperiți de zăpadă.

Sărăcia din Țara Moșilor, despre care se vorbește atât, devine o problemă irezolvabilă prin dragosea profundă a acestor oameni pentru munții lor singuratici și stîncoși. Li s-a propus, cîndva, să fie colonizați în cîmpiile fertile ale Banatului și mulți s-au înscris pe liste și s-au dus bucurăși. Dar după două luni au fugit și s-au întors acasă, în munți.

Întrebați, au dat cu toții același răspuns, ca și cum ar fi fost învoiiți : — *Noi sîntem învățați să trăim la umbra brazielor. Nu putem sta în cîmpie, că ne uscam.*

Și astfel, s-au întors în munți, la sărăcie. Să se despartă de munți nu pot ; iar munții sînt aspri, stîncoși, de piatră.

Ei, moșii, pot rătăci o vreme prin țară, cu ciubere sau după alte treburi. Dar de la un timp îi prinde dorul și nimic nu-i mai poate opri să se întoarcă acasă. Toți își iubesc munții cu o dragoste organică, neajunsă în sfera exprimării, rămasă în adînc, pe fundul oaselor.

Pe dedesubt, prin cele mai adînci fibre ale ființei, oamenii aceștia sînt legați de munți cu lanțuri trainice, cu neputință de rupt. Nu știu să vorbească multe despre dragostea lor ; simt numai că, după cîteva luni în cîmpie, încep să se usuce.

Doar Giură Nicolae era un moș detracat, pentru că în loc să privească munții, cu fruntea încruntată, îi plăcea să vorbească de cîte în lună și stele. Astfel, tot povestind, a venit la rînd și războiul mondial. Atunci, cu un gest scurt și-a tras pantalonul pînă la genunchi : pulpa era uscadă pe os, tăiată, găurită, cicatrizată și cusută în toate sensurile.

A pus apoi degetul pe umărul drept, mai spre gît, și s-a văzut urma schije de obuz. Giură a fost în armata austro-ungară și s-a luptat pe frontul italian. Își povestește încîntat isprăvile. A fost rănit, s-a întors și iar a fost rănit. A fost trimis după aceea pe frontul rusesc.

— Tare am avut de suferit acolo, oftează el acum.

— Te-au rănit iar ?

— Nu m-au rănit, n-am avut nimic din partea asta, dar țara e numai cîmp și cîmp.

— Nu-ți place la cîmpie ?

— Nu-mi place ? Nu că nu-mi place. Da' nu pot ! Eu nu pot fără munte !

Ce nu poate Giură Nicolae fără munte ? Tot. Tot ce poate altminteri, cu munte. Să fumeze țigară, să stea de vorbă, să se uite lung la ascuțișul toporului.

În Țara Moșilor, toporul nu e numai un obiect oarecare din inventarul gospodăriei. E un element de viață, indispensabil, pretutindeni prezent, o unealtă fundamentală. La Cîmpeni, jumătate din vitrinele prăvăliilor sînt ocupate de topoare, de toate dimensiunile, orînduite în toate chipurile, cu tăișul scos la iveală. E marfa căreia trebuie să i se dea locul de cinste. Moșii vin din creierul munților, dau o raită prin tîrg, se uită lung la vitrine și pornesc înapoi cu un topor în mînă.

Un om și un topor, un om și un cal, un om și un brad, acestea sînt chipurile pe care le ia viața aici. Un om și o femeie, o femeie și un copil, o femeie și un caier de lînă — și gata, viața a epuizat toate înfățișările pe care le putea lua. Aceasta e adevărata sărăcie din Țara Moșilor. O sărăcie care rezumă viața la cîteva elemente. O casă : o cameră. O cameră : un patruleter din trunchiuri de brad. Atît. Înăuntru, cîteva scînduri : un pat, o masă. Asta e totul. Aceste obiecte sînt atît de puține, încît de nude, încît nici nu pot sugera imaginea mizeriei.

Sărăcia din Țara Moșilor e sărăcie lucie. Mizeria presupune promiscuitate, murdărie, haine zdrențuite, tristețe în priviri sau deznădejde. Nu numai în cartierele periferice ale marilor orașe, ci chiar la țară. Sînt sate unde într-ade-

văr se poate spune că e mizeric. Curți pline de noroi, case dărăpănate, scorojite, copii murdari, plini de bube. Toate acestea nu se pot petrece decît în satele de cîmp, acolo unde e pămînt moale, humă, și mizeria găsește material în care să lucreze.

Nimic de felul acesta, în Țara Moșilor. Oamenii sînt săraci, dar de o sărăcie liniară, limpede, dreaptă.

Țara Moșilor e o țară de piatră. Mizeria n-are material în care să lucreze. Viața se reduce la cîteva aspecte elementare. Pentru a fi mizerie, ar trebui să existe mai întîi lucruri în care mizeria să se manifeste. Un om și un topor. Ce le poate face mizeria ? O bucată de scîndură de brad. Ce-i poate face mizeria ? Ce să sape, ce să scurme, ce să prăbușească ? Totul e aspru și nud, ca stîncile munților din jur. Ce poate fi mai sărac decît stîncă ? Sărăcia din Țara Moșilor e o sărăcie de piatră, o sărăcie de stîncă tare. E sărăcia unui om lipsit pînă și de zdrențele necesare pentru a avea o înfățișare mizeră.

În Țara Moșilor nu sînt decît brazi, oameni, topoare și stînci. Mizeria n-are cum să le folosească pentru a crea un spectacol halucinant, cum se petrece în țările de pămînt, în mahalalele marilor orașe. Țara Moșilor e o țară de piatră unde și sărăcia e aspră și tare ca piatra.

Dacă țara e de piatră și sărăcia tot de piatră, dacă viața e pusă sub zodia munților aspri, cu creste ascuțite în bătaia vîntului, dacă raporturile dintre oameni și natură sînt de cremene, mai rămîn trupurile lor, de carne și de sînge, pe care spirocheții și microbii tuberculozei le sfredelesc, în Țara Moșilor, ca în orice altă parte a lumii. Afară nu se vede nimic. Dar în adînc se petrec lucruri care nu mai sînt tot atît de simple și elementare ca raporturile dintre om și topor, dintre om și pădure. Și astfel, moșii sînt puși pe picior de egalitate cu restul lumii, intră în cercul civilizației, nu prin felul lor de viață, ci prin felul în care îi asaltează moartea.

Ce stranie este prezența seringii cu lichidul roșu al neosalvarsanului, în țara unde nu sînt decît munți, păduri de

brad și topoare. Numai în privința aceasta, a sifilisului și a tuberculozei, Țara Moților nu mai e o țară de piatră, ci vulnerabilă ca toate celelalte provincii. Draperiile de piatră ale munților, care au oprit armatele asupritoare, n-au putut stăvili invazia perfidă a spirocheților. Fosta stăpînire știa în ce grad e întinsă molima și se bucura că acest neam, care i-a dat atît de lucru, e ros pe dinăuntru, subțiat, minat de bolile grave în care găsea un aliat. Războiul de bacterii ce ni se anunță pare a fi, după cum se vede, o infamie mai veche.

De pe urma acestui procedeu de a subția rezistența norodului exploatat, sînt și azi atît de mulți brazi în cimitirele din Țara Moților. Atît de mulți brazi, adică atît de multe morminte de oameni tineri.

Cimitirele din Țara Moților !

Dintru început, nu se pun cruci la căpătiul morților tineri, ci un trunchi de brad, înalt și subțire.

Un om și un brad. Chiar în fața morții, morții rămîn oameni aspri, asemeni stîncilor bătute de vînt. Nu se vaietă prea mult și nu fac acele interminabile pomeni din părțile de pămînt ale țării. Cu toporul retează din pădure un brad înalt, îl curăță de crengi pînă aproape de vîrf și îl pun la căpătiul mortului. Singura mîngîiere, singura podoabă sînt bucățile de lînă colorată pe care femeile le anină de crengile din vîrf.

Sufletul acestor oameni nu se pleacă în fața marilor dureri. Încruntați, tăcuți, aspri, colțuroși. Nu vorbesc. Așa cum au născocit tulnicul pentru a-și spune jalea, așa pun bradul la căpătiul mortului tînăr. Trece vîntul printre crengi și plînge el mai bine.

Tulnice tînguitoare sînt brazii cimitirelor din Țara Moților. În lemnul melodios e închisă toată jalea omului. Destinul, în stîncă aspră, bătută de vînturi. Un om și un brad, un om și o stîncă. Atît.

UN OM A TRECUT PESTE MUNȚI

Luni și marți a nins. Cantități formidabile de zăpadă. Miercuri a fost o zi liniștită. Vine vorba că pe drum, spre celelalte sate, zăpada e mai înaltă de un metru. Joi a început să ningă și să viscolească din nou. Până vineri seara, ninsoarea deasă, compactă, nu încetase încă.

— Mîine n-o să fie tîrg, spun negustorii.

În fiecare sîmbătă, la Roșia-Montana se ține tîrg. Vin țărani din zece, cincisprezece sate din jur. Aduc cu spina-reă mere, nuci, smîntină și lapte. Își cumpără talpă pentru opinci, iar cei mai săraci dintre ei, cite o traistă de mălai.

Toată noaptea de vineri a viscolit și a nins. Abia spre ziuă vremea s-a mai potolit. Zăpada pe munți atinge doi metri.

Cu toate acestea, sîmbătă dimineața tîrgul a început să se infiripe. Pe la opt și-au făcut apariția primele femei, infofolite, încotoșmunate, cu vestimentele impregnate de zăpadă. În hainele lor, dintr-un material aspru, foarte poros — reproducere în stofă a peisajului înconjurător, a munților stîncoși și frămîntați —, zăpada a pătruns adînc, s-a bătut bine, ca și cum ar fi făcut parte din urzeală. Puțin cocoșate, semănînd cu niște mogîldețe cum treceau coama muntelui, femeile aduceau donițe cu lapte.

În Țara Moșilor nu se văd sticle decît în prăvălii. Încolo, numai vase de lemn, donițe, ciubere, în fel de fel de forme și mărimi. Femeile aduc laptele în niște donicioare ceva mai mari de un litru, căroră le spun cupe. Le astupă gura cu un capac, tot din lemn, lipindu-l cu miez de piine, și laptele călătorește peste munți, din sat în sat, fără să se verse o picătură.

Au mai sosit între timp câțiva inși cu bucăți de unt, cu mici ustensile de lemn, cu săniuțe pentru copii. Totul e frecat, impregnat, saturat de zăpadă. Și locul unde se ține târgul e o uriașă movilă de zăpadă. Oamenii se salută între ei cu sunete guturale, își fac unul altuia semne scurte cu mina.

— Cum ai trecut, măi ?

Celălalt ride încet, își zburlește mustața. Asta vrea să spună că a avut de lucru cu zăpada.

Intr-un târziu, trase de boi puternici, roșcați, sosesc și citeva sănii cu lemne. Dejugă mai la o parte, la marginea târgului. Negustorii din Roșia-Montana încep să le dea tircoale, le privesc îndelung, le cîntăresc bine din ochi și pe urmă pornesc în altă parte, cu aerul neastisfăcut. Oamenii și boii care le-au adus gîfiie de oboseală. Boii, cel puțin, au să se odihnească. Dar pe oameni au să-i treacă în curînd toate sudorile. Spaima că se termină târgul și rămîn cu lemnele nevîndute. Să te întorci cu ele, înapoi, în munte ? Mai mare jalea de boi !

Un om a trecut peste munții înecați în zăpadă și a venit la târgul din Roșia-Montana. A făcut vreo doisprezece kilometri pe jos cu marfa în spinare, luptîndu-se cu troicenele. În târg, s-a așezat la rînd cu ceilalți oameni și, în picioare, răbdător, a început să aștepte cumpărătorii. Știi care era marfa acelui om, ce avea el de vinzare în simbăta aceea la târgul din Roșia-Montana ?

O grămadă de lemne de foc, pe care o adusese în spate, peste munte, prin zăpada înaltă pînă la piept. Asta era toată marfa lui. Pentru atîta venise la târg. Vreo patruzeci de kilograme de lemne. Opt lei !

Cînd mi-am dat seama de ceea ce fusese în stare acel om, cînd știam că de o săptămînă nu mai contenise ninsoarea și ce înseamnă să treci peste munte, chiar fără nici o povară, am simțit că-mi crapă capul.

Dar faptul că ajunsese în târg nu însemna mare lucru. Acum începea o parte mai grea decît trecerea muntelui :

să găsească un cumpărător. Lemnele se vînd tocmai la urmă, spre spartul tirgului. Așa că mai avea de stat lângă grămada lui, încovoiat, ca un semn negru de întrebare pe albul imens al zăpezii.

A început să ningă din nou, fulgi mari și deși, dar tirgul e în toi. Gospodinele apar de pe toate ulițele și încep tocmeala. În tirgurile din Țara Moților, tocmeala e un lucru grav și serios, care se face pe îndelete și fără viclenie, un lucru limpede și cinstit, asupra căruia se stăruie îndelung, de parcă ar fi un ritual plăcut al cumpărării, fără de care aceasta n-ar mai avea nici un farmec. Cea mai lungă tocmeală se duce în jurul ultimului leu. Vin fete de șaptesprezece ani, cu cupe de smîntînă sau cu unt, și se tocmesec, se tocmesec, de parcă ar fi negustorese de cînd lumea.

— Ia, fată, treisprezece lei.

— Ba, bade, că *nu se plătie*.

„Nu se plătie“ e vorba cu care cei ce vînd se opun prețurilor prea mici. Ea e pronunțată cu o inflexiune muștrătoare și înseamnă că suma oferită nu plătește valoarea mărfii, dar mai ales, oboseala cu care a fost adusă.

— Nu se plătie, de unde vin eu cu ea...

În afară de această vorbă, încă două se aud foarte des : *no* și *d-apoi*. În Țara Moților, orice frază trebuie să înceapă sau cu *no*, sau cu *d-apoi*. Dacă nu se spune : — No, că mîine mergem la Abrud, atunci trebuie să se spună neapărat : — D-apoi mîine mergem la Abrud. No, că de mîine o să fie vreme bună. D-apoi de mîine o să fie vreme bună. După trei zile, nici nu mai puteam vorbi altfel.

— No, domnule Grigore ! Cumperi niște lemne de la un om ?

Domnul Grigore se uită la mine și începe să rîdă amical.

— No, că ce te-ai apucat să faci pe aici ?

— D-apoi nimic. Numai că e un om cu niște lemne și zic să le cumperi dumneata.

— No, să vedem, răspunde domnul Grigore. Și pornim într-acolo prin zăpadă.

Ninsoarea a încetat. Domnul Grigore e unul din marii negustori de aici, bogătaş cu drept cuvînt. În casa lui stau de o săptămînă. În afară de cameră, plătesc douăzeci și cinci de lei pe zi pentru cele zece bucăți de lemne cu care se face focul seara. Domnul Grigore e mare negustor. Are o circiumă într-o parte a pieței, iar în cealaltă un magazin de coloniale. Domnia-sa mai e tovarăș la niște mine cu domnul Gruber. Domnul Gruber e tatăl acelei fete care străbate satul cu un aer de prințesă, însoțită de un ciîne roșcat, mare cît un vițel. „Cine e?” am întrebat. „E fata domnului Gruber, are zestre trei kilograme de aur.”

Era o fată blondă, frumoasă și zdravănă, și avea un ciîne cît un vițel. Erau munți, erau căpezi imense, erau multe de văzut în satul acela. Era omul meu, domnul Grigore. Domnul Grigore se agită toată ziua, muncește din greu. seara cade frînt de oboseală. Domnul Grigore are copii mulți și numai două prăvălii. Minele merg destul de prost. Cinci, șase kilograme pe an... Lucrează în ele vreo douăzeci de băieși. Uneori nici n-ar avea cu ce să-i plătească. Noroc cu cele două prăvălii. Oamenii mai beau o țuică, mai iau o piine — și gata leafa pe-o săptămînă.

Tîrgul e pe sfîrșite. Au mai rămas cîțiva oameni, răzleți, ici și colo. Treptat, își iau traista și apucă spre munte. Un om cu o traistă în spate, urcînd singur pe o cărare îngustă, puțin cocoșat, puțin crăcînat, iată un tablou în care e cuprinsă toată Țara Moților.

Eu și cu domnul Grigore înaintăm pe pîrțiile tîrgului spre somnul negru de întrebare, care de două ore nu s-a clintit din loc.

Oamenii sînt între ei ca lupii. Nu mă gîndisem la una ca asta, dar a trebuit să mă gîndesc. Eu și cu domnul Grigore ne apropiam de omul acela. În drum, ne-am oprit cîteva clipe și am făcut cunoștință cu domnul Țura, alt tovarăș la minele de aur. E voinic, aproape să plesnească. Toemai și-a făcut o pereche de cizme pe care acum le-a

încălțat pentru prima oară. Ni le arată și ni le explică. O mie cinci sute de lei. Pe vremuri, își făcea cizme de patru mii. Pe vremuri... Aveau la toc o dungă de aur. Era pe cînd nu se întorcea de la Abrud fără cinci lăutari în urma trăsorii.

Mai vine și un frate al domnului Țura. Și el și-a făcut o pereche de cizme mai pe toamnă. O mie opt sute. Parecă-s mai bune. Le compară și le confruntă cu celelalte, de o mie cinci. Nu-s mai bune ! Să știi că l-a păcălit, La cine le-a făcut ? La Niculaie ? Păi, tot la Niculaie și eu. Las', că nu mă mai vede altă dată. Mă duc la Ionuș, e tînăr, s-a însurat acum. Crezi că Ionuș...? Da, da, lucrează foarte bine.

— Ați auzit că azi-dimineață pe la cinci a fost o haită de lupi ? Era să mănince niște băieși. Ale dracului lighioane ! Le ies ochii din cap !

— Dar cu ce-aveam noi vorbă, ce s-a făcut ? Tot șaizeci de mii ? Cincizeci să-i spui. Mai mult nu putem, că nici nu face. Așa cu lupii. Sint flămînzi rău...

Cei doi frați își îndreaptă cizmele, unul într-o parte, altul în cealaltă. Cînd sint la cîteva zeci de metri, se opresc și își mai fac semne cu degetele rășchirate.

— Auzi ? Să-i spui cincizeci. Mai mult nu putem.

Semnul negru de întrebare așteaptă mai departe. Mă apropii cu domnul Grigore și îl privesc mai atent. E un om de vreo patruzeci de ani, de statură mijlocie. Are fața suptă, pielea cu țepi, întinsă pe falcile osoase. Mustățile-i stau zburlite sub nas. Îmbrăcămintea, obișnuită, din materialul acela aspru, în care zăpada pătrunde adînc. Picioarele înveșite în cîteva straturi de obiele, de care zăpada s-a prins și mai vîrtos, per buturugi, trunchiuri de copac înfipte adînc în pămînt. De altfel, în toată înfățișarea lui, cum stă proptit acolo de două ceasuri, e ceva de copac singuratic și ciudat. E un om de la pădure omul acesta. Iar la picioarele lui stă grămada de lemne, netede, grele, de dimensiunile și forma unui coșciug primitiv. Mi-l închipui încă o dată cum a trecut peste munți, bătut de vînturi, înotînd în zăpadă, cu povara de lemne în spinare. Acum ține

măinile ghemuite în buzunarele prea strâmte. Cînd le scoate, par împuşcate cu cremene. Sînt numai arse de ger.

— No, de vinzare ți-s lemnele ? Cum de nu le-ai dat pînă acum ? întrebă domnul Grigore, privindu-le oblic, privire de cunoscător.

Stiva e perfectă, lemnele drepte, lipite unul de altul.

— Nu s-o găsit nimeri să le ieie, răspunde omul, lăsîndu-și greutatea trupului de pe un picior pe celălalt.

— Hm ! face domnul Grigore, dîndu-le ocol pe jumătate.

— D-apoi că le-oți lua dumneavoastră, încearcă pădureanul, tărăgănînd vorbele și privind lung.

Domnul Grigore face semn din cap că le ia.

— Le iau. Cît vrei pe ele ?

— Opt lei.

— Opt lei ? Că nu-s așa multe să facă opt lei. Eu ți spun șase, vorbește domnul Grigore domol.

Mie îmi crapă capul a doua oară. Dar omul cu lemnele rămîne neclintit, ca și cum ar vrea să înfrunte cu privirea pe cineva care l-ar fi plesnit cu biciul în obraz.

— lei șase lei ? revine domnul Grigore, văzîndu-l că nu răspunde.

— Ba, domnule, că nu se plătie.

Ce nu se plătie, Dumnezeule ? Lemnele, că le-a adus peste munți, sau că stă de vorbă cu domnul Grigore ? Nimic nu se plătie. Nici viața, nici cerul, nici pămîntul nu se plătie, dacă din gura domnului Grigore a putut ieși o astfel de propunere.

Cu toate acestea, pămîntul nu a sărit în aer, ziua nu s-a oprit în loc — totul a mers mai departe. Și tocmeala a mers mai departe. S-a ajuns astfel la șapte lei.

— Duci lemnele colo în curte, i-a arătat domnul Grigore casa sa și a dat să plece.

— Dar banii ? l-a oprit omul.

— Banii ? Te duci la prăvălie și ceri *vinars* de șapte lei.

Vinars înseamnă țuică în Țara Moșilor. Pentru șapte lei ți se dă un păhărel cît să-l dai de două ori pe gît.

Un om împins de cine știe ce nevoi venise cu o legătură de lemne la târg. Trecuse pe drumuri anevoioase, pe margini de prăpăstii, străbătînd munții bîntuiți de viscol. Ajuns în târg, stătuse neclintit ore întregi, lângă grămada lui de lemne. În fine, venise cineva să le cumpere. Un domn, un negustor, dar tot un om se cheamă, și îi oferise pe ele vinars, cît să dea de două ori pe gît.

Au ieșit lupii... spusese domnul Țura.

BAZVRATIȚII

Pe valea Arieșului în sus, în comuna Vidra, e încă întreagă casa în care s-a născut Avram Iancu. Mică, pierdută sub acoperișul enorm care o domină și o strivește. Ferestrele acestei case, în care a copilărit Craiul munților, poți să le acoperi cu palma. Ea pare și mai mică, și mai pierdută față de muntele care, dincolo de apa Arieșului, se înalță spre cer, temut și grav.

Cum vii din jos, pe măsură ce te apropii de Vidra, muntele se încrunță mai tare, își ascute piscurile, crește întunecat spre cer, încît ziua devine vînată. În fața casei lui Avram Iancu, sumbra întrecere a stîncilor atinge apogeul. Crește tăioase, prăpăstii severe și marțiale, dureroase pe rețină ca o rană de cuțit în carne. E un munte care te arde în adîncul ființei, ca și cum ți-ar trece un fier roșu peste oase. Creștele ascuțite, prăpăstiile de granit îți seacă măruntaiele. Simți cum muntele te lucrează, cum te pătrunde pînă în măduva oaselor și te frămîntă, te scormone, te prefăce. Parcă ți-ar semăna pe fundul ființei niște semințe ale încruntării, ale atitudinii moțești în fața vieții.

Ceva crește acum în tine, amar și dîrz, încruntat și nemilos. Și cînd privești a doua oară muntele, încerci să strîngi pleoapele peste ochi, să-ți strecoari privirile afară, subțiri și metalice, ca într-un duel de săbii cu natura. Dar așa numai moții privesc munții. Cîteva zile mai mult în fața acestui munte care îți seacă inima, și ai să fii tu însuși un om tăiat în piatră.

Cum va fi fost atunci Avram Iancu, care de copil i-a cunoscut tîria ? De pe cînd erau fragede și subțiri, oasele

lui au stat sub semnul acestui munte sever și tăcut, menit să plămădească aspre tipuri umane. Pentru că s-a născut și a trăit aici, răskoala lui capătă încă un chip. Fiți siguri că de marile lupte pe care moții le-au dat în secolul trecut, muntele acesta nu-i străin.

Cum e atunci muntele lui Horia ? Poate n-a fost decît un munte lăuntric, o mare îndîrjire concentrată în ființa lui, esență amară a cîtorva veacuri de iobăgie. Dar munte de piatră sau altă realitate a lumii, ca să ne evoce chipul lui Horia, n-ar putea fi decît din cremenea de care fulgerele își sfarmă tîria. Chiar stîncă de bazalt *Detunata*, care-i uimește pe cei ce străbat Țara Moților, nu poate da imaginea întregă a iobagului din Albac. Horia a fost un om fără pereche : supus unui groaznic supliciu, zdrobit cu roata și spintecat cu toporul, rămîne simbol al omului de granit. Măcelărit, sfîrtecat, cu trupul spînzurat în răs-pintiile a patru safe, el intră în istorie ca un om de cremene, pe care nimic nu l-a putut sfărîma.

Așa e Horia. Iar față de el, Avram Iancu, mai apropiat de noi în timp, apare mult mai nebulos. Din elemente precise, istorice, Avram Iancu se conturează totuși estompat și legendar. Din imprecizii, din legende, din negura trecutului, Horia se desprinde masiv și compact, ca tăiat cu dalta în stîncă. Aceasta e deosebirea dintre cei doi mari căpitani ai revoluțiilor din Munții Apuseni.

Horia, iobag bătrîn, de cincizeci de ani, țaran încrun-tat, cu privirea grea și întunecată. În el seva pămîntului urcă de-a dreptul pînă în creier, cum ar urca în trunchiul unui copac, cu rădăcinile înfipse în crăpăturile sfîncii. Vinturi năprasnice îl izbesc și el rămîne neclintit. Horia e omul în care s-a concentrat toată tîria munților aspri și stîncosi, toată amărăciunea veacurilor de iobăgie. Profilul lui lăuntric e aidoma munților pe care a aprins flăcările răzvrătirii : creste ascuțite, stînci, prăpăstii dramatice și sumbre. Om de granit, tăcut și neînduplecat ca piatra.

Tot de piatră, Avram Iancu apare ca o figură roman-tică : tinăr inspirat, cu plete fluturate în vînt, plăcîndu-i să se plimbe pe culmile munților, în nopți cu lună. El e un

intelectual, un tînăr cult din anul 1848. Viața lui e străbătută de un suflu romantic, care-l înrudește cu toate figurile romantice ale secolului.

Vasile Nicola-Ursu nu se înrudește decît cu pămîntul din care a fost plămădit și cu țărani iobagi. Figura lui de revoluționar nu are nimic romantic, e aspră, dură, de piatră.

Dar ceea ce mai ales trebuie văzut în răscoala lui Horia e faptul că, dintre cele trei căpetenii ale ei, nimeni nu avea mai puțin de cincizeci de ani. Avram Iancu avea, în timpul revoluției sale, douăzeci și patru.

Horia, Cloșca și Crișan, cînd au chemat moșii la luptă, erau oameni de peste cincizeci de ani, cu singele îngroșat de viață. Revoluția lor a fost a unor oameni maturi. Cînd oameni de cincizeci de ani pornesc să facă revoluție, înseamnă că nedreptatea de care voiau să scape era cumplită. Nu au scăpat. Au fost trași pe roată.

Dar Horia, Cloșca și Crișan, cei trei iobagi bătrîni, oameni de piatră și de pămînt, rămîn nesfărîmați printre marii răzvrătiți ce s-au ridicat vreodată din rîndul poporului român.

IN NOPTILE CU LUNA FEMEILE TORC CINEPA

Intr-o duminică, pe valea Arieşului coboară dinspre Albac convoaie de sănii încărcate cu scînduri. Oamenii din comuna lui Horia le lucrează singuri, cu ferăstraie primitive, şi le duc apoi să le vîndă la tîrgul din Abrud.

Pentru a fi luni dimineaţa la tîrg, toată ziua de duminică, iar uneori şi noaptea, fac drumul dintre Albac şi Abrud, vreo patruzeci de kilometri, pe orice fel de timp s-ar nimeri. Uneori pe geruri de douăzeci şi cinci de grade.

În duminica în care i-am întîlnit, viscolul părea că o să mute munţii din loc. Ningeă torenţial. Zăpada venca deasă, răpăia, cădea cu o viteză şi o tărie de plumb. La cite un colţ de munte vîntul răbufnea, luînd sania ca pe o jucărie şi purtînd-o spre prăpastie. Înfruntînd acest prăpăd, dinspre Albac sosea, abia urnindu-se, convoiul nesfîrşit al săniilor încărcate cu scînduri. Săniile trosnind sub povară, boi orbiţi de ninsoare, pe lîngă care oamenii, roşii de ger, înotau în zăpadă pînă la genunchi. Pe hainele şi pe faţa lor ninsoarea se prinsese de cel mai mic relief. În sprîncene se adunase deasă, ca pe o streăşină.

Lung, nesfîrşit era convoiul săniilor din Albac. Pe deasupra noastră năvălea uneori cite o rafală mai-puterinică. Abia un colţ al ei ne atîngea în treacăt obrazul : jap, jap ! Oameni, boi, sănii încărcate cu scînduri, fierbeam laolaltă într-un cazan imens. Acum, totul îmi pare un vis. Dar pentru urmaşii lui Horia, de o sută cincizeci de ani aceasta e cea mai adevărată realitate.

În fiecare duminică, între Albac şi Abrud, se scurge convoiul lor greoi, primitiv. La venirea nopţii, oamenii dejugă boii şi se culcă alături de ei, în zăpadă. Spre ora

două îi înjugă din nou, pentru a putea fi la ziuă în târg. Către prînz, după ce-au izbutit să vîndă scindurile, pornesc înapoi, cu saci de mălai în sanie.

Pe cealaltă vale a Arieşului, spre Vidra, drumul e neumblat mai toată iarna.

Acolo, oamenii îşi fac provizii o dată pe an, toamna. Cît ţine iarna, rămîn în casă, cioplinî din lemn de brad ciubere şi doniţe, cu care au să colinde peste vară toată ţara. Cei mai înstăriţi, în căruţe. Ceilalţi, cu desagii pe cal. Alţii, pe jos, cu unelte de reparat butoaie.

Pe valea aceasta se află cel mai sărac sat : Ponorel. Case mici din birne, cimitir cu nenumăraţi brazi împodobiţi cu lînă roşie, ceea ce înseamnă mulţi morţi tineri în ultimul an.

De sărăcia oamenilor din Ponorel, sat cu 1900 suflete, nimic nu vorbeşte mai elocvent decît cifrele care le înregistrează averea :

83	cai
305	vite cornute
479	oi
22	porci
37	capre
380	găini
16	stupi
72	ciini

Socotiţi cîte ouă pot să mîninţe într-un an cei 1900 de oameni de la cele 380 de găini ! Socotiţi cu cîtă untură se aleg de la cei 22 de porci ! Şi socotiţi numărul cîinilor : 72 de cîini, la un sat aşezat în creierul munţilor, în inima pădurilor bintuite de lupi.

Cu toate că pămîntul e cît se poate de sărac, sînt moţi care se ocupă cu agricultura. Cum dă primăvara, oamenii se străduiesc amarnic, şi boii lor de asemeni, să urce pe coama unui munte o sută de kilograme de băligar. Numai

astfel, din pământul pietros, va da firul verde al porumbului.

Mă tot uimea cît sînt de risipite aici aşezările omeneşti : cîteva case într-o vale, iar restul pe dealuri, prin munţi, prin vîgăuni. Sînt sate atît de împrăştiate încît, dacă între o casă şi alta nu-i decît un kilometru, stăpînii lor îşi spun *vecini dulci*, adică vecini apropiaţi. Un sat din Țara Moşilor e ceva de neînchipuit. Pe timp de iarnă, cînd vin marile zăpezi, oamenii rămîn luni întregi cu totul izolaţi unul de altul.

Vorbisem într-o zi cu un om din Vidra pentru un drum cu sania, dar după o noapte de viscol cînd s-a dus să ia caii din grajdul aşezat mai pe deal, în jurul lui era atîta zăpadă, încît şi-a dat seama că nu-i va mai putea scoate decît în primăvară. Asta se întîmplă destul de des, şi cu vitele, şi cu oamenii.

Păreau cam ciudaţi moşii, cu obiceiul lor de a se cocoţa pînă spre cele mai înalte vîrfuri. Şi nici măcar toţi la un loc, ci răzleţi, tare răzleţi. Am privit într-un rînd o casă amarnic aşezată pe coama unui munte.

— Spune dumneata, m-am întors către tovarăşul meu de drum, oare moşul acela care şi-a făcut casa tocmai acolo, nu e el cam *bolund* ?

— Nu e bolund, săracul, dar acolo îşi are locul.

— Bine, dar nu putea găsi pentru casă o palmă de pămînt în vale ? Să fi fost tot satul la un loc.

— D-apoi de găsît, găsea. Dar dacă stă acolo sus, stă cu vitele lui cu tot. Aşa că are bălegarul chiar acolo şi nu mai trebuie să-l urce primăvara pe spinarea calului.

Aşadar, moşul rămîne departe de vatra satului, izolat, singur pe palma lui de pămînt, pentru a nu mai trebui să urce gunoiul din vale, cu boii sau pe spinarea cailor, muncă istovitoare, blestem al acestor aspre pămînturi.

Totuşi, cînd au de dus sau de adus ceva la casa lor, tot numai pe spinarea calului o pot face. Un om cu un cal de căpăstru, iar pe spinarea calului o pereche de desagi, aşa cel mai des se înfăţişează viaţa în Țara Moşilor. Uneori, pe cai coboară un cortegiu de nuntă. Mireasa încăleacă bărbă-

tește și se îndreaptă spre biserică urmată de restul nuntașilor, unul după altul, iar lungul șir al călăreților nu se strică nici după ce ajung la drumul mare.

Dar înmormintările ? În multe sate coșciugul, mai ales cînd e al unui copil, e legat pe spinarea calului și omul coboară cu el de căpăstru, la cimitir. Calul e tovarășul nedespărțit al omului de munte. Și moții sînt oameni de munte. De o mie de ani, ei sînt legați pe viață și pe moarte de acești munți semeți, spintecînd cu creste tăioase marile vijelii ale vremii.

În această țară de piatră, de dure realități, un singur lucru e halucinant : lupta femeilor cu cînepa. Îndărătnică plantă, care, pentru a se lăsa prefăcută în pînză, pretinde ființei omenești o necurmată istovire. De îndată ce a fost svînsă, pentru mii de femei și fete începe o viață de neînchipuit. În fața unor mijloace reduse, primitive, cînepa e exasperant de tenace și nu cedează decît după ce femeile i-au plătit un greu tribut de trudă. Cilțoasă, lemnoasă, se împotrivește, nu-și dă drumul. Și abia după ce firele lungi au fost desprinse de pe tulpină, după ce melița a tocat-o și iar a tocat-o, începe adevărata muncă, toată iarna.

La ora trei noaptea, femeile moților se scoală din somn, aprind lampa, iau cînepa și încep să o toarcă. Se face ziuă, îngrijesc de copii, fierb mămăliga, și în acest timp nu lasă furca din mînă. Și toare în fiecare seară, la lumina lămpii sau a focului, pînă ce simt că începe să li se lipească pleoapele. Iar la trei noaptea, se scoală din nou. O iarnă întreagă, la trei noaptea. Afară de luni, cînd se trezesc la două. Pentru că în ajun, fiind duminică, n-au lucrat și s-au culcat mai devreme.

Din toată această trudă, căreia trebuie să i se adauge țesutul la război, fiecare gospodărie se alege în primăvară cu un cearceaf scorțos și cu cîteva cămăși aspre și negre. Ca și munca bărbaților în luptă cu pămîntul sau cu pădurea, munca femeilor e tot atît de grea și răsplătită tot atît de amarnic. Oamenii acestor locuri trăiesc în urmă cu o mie de ani. Nimic nu s-a schimbat de atunci în țara lor. E

drept, uneori femeile torc cînepa la o lampă de petrol. Dar de cele mai multe ori, la flacăra focului. Și în nopțile cu lună, la lumina lunii.

Închipuiți-vă o țară de munți ; o sută de kilometri în lung și-n lat. Văi adînci, creste ascuțite, prăpăstii, păduri nesfîrșite de brad. Peste toată această lume, peste satele pierdute în văi, a nins trei zile și trei nopți în șir. Totuși, în fiecare seară, femeile mai cîntă din tulnic, trezind îndelungul ecou al munților. Dar acum e trecut de miezul nopții, o liniște adîncă și uimită domnește pretutindeni.

Cîndva deasupra acestei tăcute țări de munți, răsare luna. Crestele acoperite de zăpezi lucesc albe și reci, ca într-o eternitate polară. Și deodată, în acea largă și fantastică încremenire, ceva începe să se miște. Luna vede cum în dosul ferestrelor, la toate acele case pierdute în încrețiturile munților, apar niște mogîldețe, un fel de momii omenеști. Sute, mii, zeci de mii. Sînt femeile moților, care au simțit că pe cer trece împărăteasa nopții și s-au apropiat de geam să-și toarcă la lumina ei furca de cînepă. Ele însele în cămăși de cînepă. Femei aspre, bătute de vînt, cu minile bătătorite, cu fruntea încrețită, îmbătrînite înainte de vreme.

Încet, luna alunecă peste munți. Iar femeile torc, torc grăbite. De o mie de ani.

II. MUNȚII DE AUR

ROȘIA-MONTANA

La cinci dimineța, cînd întunericul de iarnă mai apasă peste munți, greu și compact, peisajul fantastic al Roșiei-Montane începe să se anime. De peste creste, dintre crăpăturile munților, din văgăuni laterale, apar primele felinare ale minerilor. După cum își au casa și satul, unii urcă spre gura minei, alții, dimpotrivă, au apărut sus de tot, de după o coamă de munte, și încep să coboare în vale. De la stînga, de la dreapta, din sus, din jos, luminile apar deodată din toate părțile, străbat întunericul în toate sensurile, coboară, urcă, după cum minerii merg în lungul potecilor, ocolind stîncile, ținîndu-se pe buza prăpăstiilor... Sute de felinare se ivesc pe rînd în cele mai neașteptate puncte, deasupra capului sau undeva în amănunțime adîncimi.

La Roșia-Montana oamenii circulă pe o linie care oscilează între vertical și orizontal, tinzînd să se confunde cu verticala, apropiindu-se foarte rar de orizontal. Uneori drumul pare că se netezește, dar după doi, trei metri o ia din nou în sus sau în jos, ținînd-o astfel cite un kilometru. Pe linia aceasta de neîntrerupte suișuri și coborîșuri circulă minerii și sînt situate casele : pe creste sau în văi adînci. Înceit, aici ești înconjurat de viață nu numai de jur împrejur, ci și de un fel de jur împrejur vertical, pe sub picioare și pe deasupra capului. Aici, cei ce ar vrea să îmbrățișeze dintr-o dată toată viața n-ar reuși doar cu gestul clasic al brațelor deschise. Viața cea multă ar rămîne cu sute de metri deasupra, cu sute de metri dedesubt.

Așa se face că la ora cinci dimineța, cînd minerii pornesc la lucru, felinarele lor apar de pretutindeni. Din sus, din jos, mai de pe la mijloc, de la stînga și de la

dreapta. În bezna care domnește pînă pe cele mai înalte creste, luminile par că plutesc în aer, într-o uriașă gura de prăpastie. E ceva care ține de haos. Uneori, cînd întunericul nu e atît de compact și se zărește în noapte siluetele munților, migrațiunea luminilor se precizează, prinde contur. Se văd parcă pilcurile de oameni trecînd de pe un munte pe altul, ocolînd prăpăștiile, coborînd pe poteci înguste spre gura minei. Cîteodată, se aud glasuri nădăslușite sau zgomotul sec al unui bocanc izbîndu-se de vreo stîncă de pe care vîntul a spulberat zăpada.

Spre ora șase, aceste zgomote care păreau un început de viață încetează cu totul, și o liniște grea, definitivă apasă din nou asupra munților. Un cocoș care cîntă vestește parcă miezul nopții. Cele cîteva sute de felinare ce se clătinaseră pe munți au fost înghițite de gurile negre ale minelor. Ceva mai tîrziu, cînd pe crestele înzăpezite răsare soarele, el găsește satul pustiu, lipsit de oameni și de viață, nemișcat, într-o încremenire polară. Și așa rămîne pînă spre seară cînd, de pe gura minelor, oamenii ies pămîntii, cu felinarul în mînă. Din tot ce au la ei, atunci cînd pătrund în fundul pămîntului, plămîni, sănătate, viçoare, minerii nu se mai întorc decît cu felinarul. De ei nu se despart niciodată, chiar în clipa odihnei de veci. Atunci, tovarășii le aruncă în groapă, peste coșciug, felinarul de o viață întregă. Și în gînd le spun: — Noroc bun!

„Noroc bun“ e salutul minerilor, adresat oricui și în orice împrejurare. Noroc bun, și în mînă un felinar. După asta se deosebesc de ceilalți oameni care muncesc afară, la lumina zilei. Fiecare muncă are extenuările ei, sudoarea ei de singe. Dar ceea ce e deosebit în viața minerilor, tragic deosebit, e că munca lor trebuie să se împlinească sub pămînt, tot timpul în întuneric, în cel mai adînc întuneric.

Afară, soarele răsare, nori trec pe cer, arbori se clătină în vînt. Minerul nu știe nimic, e în fundul pămîntului. Afară poate să cadă o ploaie de primăvară sau să se desfășoare o furtună. Minerul nu știe nimic, e în fundul pămîntului. E drept că nici afară nu se știe nimic din ceea ce se petrece în mînă cînd galeriile se surpă peste oameni,

cînd în întineric vine dezastrul. Nimic, nici un scrișnet, nici un țipăt măcar nu pot să răzbată la suprafață, prin stratul gros de pămînt care apasă peste mineri, despărțindu-i de restul lumii.

Pe mare, o barcă de pescari tot mai zărește alta, și de pe o creastă de val oamenii își fac semn cu mîna. În mine, orbecăiesc în întineric, fiecare în scorbura lui, bătînd cu ciocanul în stîncă, punînd dinamită, înaintînd tot mai adînc. Cînd se întîlnesc la o răscruce, sînt doar umbre ce-și strigă una alteia noroc bun, și din nou se apleacă peste daltă, sfredelînd, înaintînd, tîrîndu-se pe sub stînci enorme, tot mai adînc, în măruntaiele negre ale pămîntului.

Pe timp de iarnă, minerii de la mina statului, unde lucrul e reglementat, văd lumina zilei la ora trei după amiază. Ceilalți, care lucrează în mine particulare sau pe cont propriu, n-o văd niciodată. Dintre aceștia sînt mulți la Roșia-Montana. Ei lucrează minele „în dijmă”, așa cum țaranii lipsiți de pămînt lucrează pămîntul marilor proprietari. Sînt oamenii cei mai săraci din sat și stăpînii minelor le dau voie să scoată minereu din „băile” lor, oprindu-și din zece măsuri două.

Baia, cum i se spune minei — o hrubă adîncă, neagră, plină de bolovani și de gropi, din care minereul este scos în cel mai fericit caz cu roaba, dacă nu cu sacul, în spinare.

Oamenii pătrund în acele haotice scorburi, de pe tavanul cărora plouă cu stînci, neînarmați, nepreveniți, neapărați cu nimic. Sacul în spinare, felinarul în mînă, „patronul” de dinamită în buzunar, și băiețul coboară la sute de metri sub pămînt, să caute aur. Aur ? Aur ! Dar nici o comoară, chiar din cele puse sub blestem, n-a fost ascunsă vreodată cu mai drăcească iscusință.

În fundul pămîntului, după ce ai coborît o oră întregă, începi să mergi printre bolovani uriași, te strecorei pe lîngă vreo prăpastie, te tîrăști pe burtă o sută de metri, urci puțin, cobori din nou, și iar strecurîndu-te printr-o gaură de șarpe ajungi la aur. Adică la o stîncă în ai cărei pori, la fiecare metru cub, se găsesc risipite, de nu le poți vedea

cu ochiul liber, câteva fire de aur. Oamenii pun mina pe ciocan, pe daltă și pe dinamită și încep să sfărîme stîncă.

După aceea trebuie să facă drumul înapoi cu sacul de minereu în spate, tirîndu-se amarnic, strecurîndu-se pe sub stînci, ținîndu-l uneori în dinți. Toate acestea în fundul pămîntului, în cel mai negru întuneric care a domnît vreodată pe lume. În timp ce toată mina se zguduie din temelii de bubuiturile dinamitei, năprasnica descărcare de zgomot, mai înfricoșătoare decît un bombardament de artilerie.

Înainte de a intra în mină, oamenii îngenunchează și spun o lungă rugăciune. Ori de cîte ori dau foc dinamitei, strigă cit pot de tare. „Doamne, ajută!” și fug înapoi, să se ascundă în vreo scorbură apropiată. Cînd îi ajunge din urmă aerul deplasat de violența exploziei, toate felinarele se sting și, în beznă care urmează, celelalte explozii se succed tot mai aproape, sfărîmîndu-ți inima.

Afară, de pe pămîntul stîncos al Roșiei-Montane se înalță spre cer turelele a șapte biserici. Pe fiecare virf de munte, o cruce se profilează pe cer și la toate răsîrîntiile se ridică o troiță sau un Christ de ipsos, la picioare cu cununii veștede de flori.

Viața acestui sat din munții Ardealului se aseamănă cu viața satelor de pescari din țările catolice. Aceeași religiozitate, candelă aprinsă la toate răsîrîntiile, serbări și slujbe în cinstea Sfintei Barbara, patroana minerilor. Minele, toate sînt botezate cu nume de sfinți. La intrarea lor, o cruce enormă sau un Christ.

Ca și în satele de pescari, femeile au același fel de a-ștepăta bărbații, plecați undeva unde îi pîdesc mari primejdii și de unde pot să nu se mai întoarcă. În fiecare gest al lor, cînd se ivesc în poartă sau trec drumul, par că sînt pe malul unui ocean în preajma unei realități imense și necunoscute, de pe urma căreia în fiecare clipă se pot aștepta la o nenorocire.

Trăind în imperiul catastrofei, față de care n-au căpătat de o sută de ani nici un mijloc nou să o stăpînească

sau să o evite, minerii își pun nădejdea în Dumnezeu. În alte mine sînt coboriși și scoși la suprafață cu ascensoarele. În galerii pot merge în picioare. Dinamita e aprinsă prin contact electric, de la distanță, și ventilatoarele dau fumul afară. Aici, după ce pe la ora zece a făcut explozie primul rînd de dinamită, mina se umple de un aer înecăcios, în care oamenii rămîn să lucreze pînă seara. Și seara, pentru a ieși afară, se tirăsc pe brînci prin galerii înguste de șobolani. Minerii chinuiți ca la Roșia-Montana nu se mai pot întîlni în nici o altă parte a lumii.

Intr-o iarnă de neuitat, datorită munților exaltați, strălucind sub zăpezi imense, și altor imensități și exaltări interioare, mi-a fost dat să cunosc felul de a scoate aur și viața minerilor din Roșia-Montana. Satul e înconjurat de munți convulsionați, în măruntaiele cărora oamenii sfredelesc de două mii de ani, de dinainte de venirea romanilor. Azi, munții aceștia par niște bureți, într-atît au fost de ciuruși. Aur a mai rămas puțin. Și descendenții unui neam care timp de două mii de ani n-a făcut altceva îl caută cu deznădejde, pătrunzînd tot mai adînc în fundul pămîntului. Cu un felinar, cu un ciocan și un cartuș de dinamită. Viața acestor oameni e tot atît de primejduită ca a pescuitorilor de perle, care, doar cu un cuțit în mină, coboară printre rechini în apele adînci ale oceanului.

Am coborît în ziua oară într-o mină de aur în ziua de 6 februarie 1935, la șase dimineața. S-a nimerit să fie ziua mea de naștere : împlineam douăzeci și șapte de ani. Cînd la două după amiază am ieșit, primul lucru pe care l-am făcut a fost să mă privesc într-o oglindă. Eram atît de plin de imaginile lumii în care pătrunsesem, atît de fulgerat de violența lor, încît îmi părea că am fost preschimbat, că nu se putea să mai am același obraz ca pînă atunci. Impresia aceasta era atît de întemeiată, încît în prima clipă am crezut că privesc într-o oglindă deformantă. În apele ei, ca într-un geam de panopticum, plutea un ciudat cap verzui, ieșit la lumina zilei din străfunduri însoăimîntătoare.

În zilele care au urmat, tot coborînd în mină, fața nu mi se mai schimba atît, dar zone lăuntrice ale ființei mele erau sfărîmate ca zidurile unei case după un bombardament de artilerie. Cu o violență asemănătoare ți se fac cunoscută realitățile minei, începînd de la obrazul chinuit al oamenilor pînă la exploziile dinamitei.

Printre cele cîteva zeci de mine particulare, mina statului ocupă pe sub pămînt o vastă întindere. Și poate fi socotită, față de celelalte, o mină modernă. Are o linie de vagonete și cîteva galerii lungi, boltite. Cu această mină mi-am început ucenicia, într-o dimineață cînd pe crestele munților începeau să apară primele felinare.

Cam pe la mijlocul satului, mai jos de o biserică, mai sus de alta, se află o casă mare cu ziduri albe, în fața căreia se înalță un șir de brazi. Patru sute din luminile care se clatină pe munți se îndreaptă spre casa aceasta, cu înfățișare de cazarmă sau de spital. E intrarea în mina statului.

Înăuntru, în podeaua unei camere dreptunghiulare, e un capac ca de pivniță. Îl ridici, și dedesubt începe mina. Oamenii coboară pe acolo într-un puț adînc, pe scări subțiri de lemn așezate vertical, încît trebuie să se țină de ele cu mina, tot timpul. În fiecare dimineață, cei patru sute de mineri coboară în fundul acestui puț, în zece minute. La ora două, după ce termină lucrul, trebuie să urce tot pe acolo, drept în sus. Închipuiți-vă o scară absolut verticală, pe care patru sute de oameni revin la lumina zilei după o zi de muncă în fundul pămîntului. Fiecare din ei intercalat ca o za în lanțul celor patru sute, fără să se oprească o singură clipă. Urcușul acesta infernal durează un sfert de ceas. E un lucru ce pare cu neputință.

Cu toate acestea, minerii de la Roșia-Montana îl fac în fiecare zi. Nu pot să-mi închipui cum.

Abia doi kilometri mai jos de această intrare, se deschide în perețele muntelui o galerie orizontală pe care circulă vagonetele. Dar drumul pe acolo e mult mai lung. Așa că minerii coboară sau urcă prin puțul vertical, istovitor și satanic.

În fiecare dimineață, casa cu ziduri de cazarmă se umple de oameni. În încăperea cea mare sînt așezate bănci pe lângă pereți, iar pe una din laturi un fel de catedră, avînd pe ea un crucifix. Minerii încep să sosească și să tropăie pe afară. De pe munți, luminile se tot scurg în partea aceasta. La cinci și jumătate s-au adunat aproape toți. Fiecare cu felinarul lui de carbid, căruia îi mai dă apă și-i potrivește flacăra. Cînd apa rămîne prea mult timp deschisă, flacăra țîșnește deodată, șuierînd. Minerul strînge cît poate de tare șurubul. Carbidul i se pune la socoteală.

Patru sute de flăcări pîlpîie în odaia cu scînduri acoperite de straturi vechi de noroi. Patru sute de oameni. E o tăcere prea mare pentru atît de mulți oameni. Nu se vorbește. Fiecare, tăcut, pe gînduri, cu felinarul lui.

Sînt bărbați cu fețe mari, osoase, cu părul năclăit de pămînt, cu mustățile țepoase și aspre. Au o îmbrăcăminte scortîșă, cu petice groase în coate și la genunchi. Bocancii, arși de apa prin care merg în mină. Și miinile le sînt arse, tîbăcite, cu crăpături adînci, pline de pămînt. Sînt unii din satele de peste munți. Pentru a ajunge la timp se scoală în fiecare dimineață la patru sau chiar la trei. Fac mai bine de două ore pe drum, trecînd crestele înalte, pline de beznă. Acum au ajuns toți. Pe munți nu se mai clatină nici o lumină. Cu cît ceasul de deasupra catedrei se apropie de șase, oamenii părăsesc băncile de pe lângă pereți, încep să se adune unul lângă altul, făcînd un fel de front în mijlocul camerei.

Bate afară un clopot și începe apelul. Ianuș Nicolae. „Este“, răspunde cel strigat. Ștefan Virj. „Este.“ Pentru mulți dintre ei, după „noroc bun“ e prima vorbă pe care o spun în dimineața aceasta. Pe urmă începe rugăciunea. Cei patru sute de oameni îngenunchează. Rugăciunea o spune primarul satului, care lucrează și el în mină, șef de echipă. E un om gras și greoi ca un urs și poartă la pălărie, în locul panglicii, fitil de dat foc dinamitei. Rugăciunea e lungă, ține aproape cinci minute. Minerii și-au pus mîinile aspre și mari una în alta, cu un gest de evlavie co-

pilărească. Pe urmă, se pregătesc să intre în mină. Cite unul își potrivește mai bine în buzunar o sticlă cu lapte.

Supraveghetorul care a citit apelul deschide o magazie și împarte fiecărei echipe ziare vechi. Sînt un material necesar pentru exploatarea minei, ca și dinamita sau carbidul. Atunci cînd trebuie să dea foc dinamitei, oamenii răsucesc mai întîi o bucată de ziar pe care o aprind la flacăra felinarului. Este oprit cu strășnicie să se dea foc direct cu felinarul. De multe ori s-a întîmplat ca, în contact cu fitilul, flacăra felinarului să se stingă, iar minerul, rămas în întuneric, n-a mai putut fugi, fiind prins de explozie.

Prima echipă se pregătește să coboare în gura puțului. Cînd capacul e dat peste cap, din gaura neagră țînesc afară parcă doi draci, vineți de frig. Sînt paznicii, care peste noapte au stat închiși în mină.-Spre ziuă vin sub capac, așteptînd clipa cînd va fi deschis. În locul lor, încep să coboare echipele, pe rînd. Oamenii își mai potrivesc încă o dată sticla cu lapte în buzunar și își dau drumul pe gura puțului, luminîndu-l fiecare cu felinarul.

Ultima echipă, ultimul om, Luminile din puț se duc tot mai la fund, dispar. Atunci, capacul greu se închide peste ei și zăvoarele sînt trase. Pe pămînt n-a mai rămas nimeni.

LA ÎMPĂRĂȚIE

Capacul s-a închis. Sala cu crucifix a rămas goală. E rîndul nostru să intrăm, pe un alt drum, în mină.

— Mario, spune inginerul, pregătește și pentru dumnealui un felinar.

Femeia îl umple cu carbid, toarnă apă și îl aprinde. E un felinar de inginer, al cărui reflector de aramă avea să-mi frigă în multe rinduri degetele.

Afară, întinericul stăruie compact. Se ghicesc totuși siluetele munților apropiați. Coborînd o movilă de pămînt, ne strecurăm pe o potecă îngustă. Intrarea la care ajungem seamănă cu a unui bordei. Doar ușa e făcută din scînduri neînchipuit de groase și prevăzută cu o broască a cărei cheie e atît de mare și grea, încît un băietan o aduce în brațe. În urma noastră ușa e încuiată din nou și rămînem singuri în Împărăție.

„Împărăția“ e mina statului și a rămas pînă azi cu numele acesta, căpătat pe vremea cînd aparținea Austro-Ungariei. Mai înainte au scos de aici aur romanii. Și mai înainte, dacii. Și mai înainte... E veche, de mij de ani, și haotică Împărăția ! Nici cea mai bogată imaginație n-ar putea cuprinde ce au făcut oamenii de aici în decursul celor două mii de ani de cînd au început să scoată aur. Înaintea dacilor au fost agatyrșii. Și înaintea lor, alții. Căutători de aur cu toții.

Romanii au lăsat în urma lor galerii drepte, simetrice, săpate cu clocanul și dalta, centimetru cu centimetru. Dar cînd s-a descoperit dinamita, exploziile au rupt neregulat, au făcut crăpături și hrube adînci, legate între ele prin-

tr-un fantastic labirint. Din prima dimineață iau cunoștință de tot acest haos, într-o inițiere uluitoare.

Cu felinarul în mână, înaintăm. La început, printr-o galerie boltită. Pășim pe scinduri înșirate una după alta, alcătuind o potecă prin noroiul galben de pe jos. Miroase a mușgai, a umezeală, a lemne putrezite. Pe urmă nu mai miroase a nimic. Ne-am obișnuit.

După câteva sute de metri, galeria boltită se termină, lăsând loc pereților naturali, de piatră. Călcăm de-a dreptul pe stîncă uneori goală, alteori acoperită cu pământ. Peste încă o sută de metri, se termină și galeria aceasta. Și începe haosul.

Coborîm o scară de lemn, verticală. Cînd ajungem jos, facem cîțiva pași și o nouă galerie pornește oblic, spre fundul pămîntului. Înaintăm pe un drum neregulat, întepînd piciorul din stîncă în stîncă, ajungem jos, avem în față o galerie horizontală, dar mergem prin ea foarte puțin, cotim la dreapta, și din nou începem să coborîm printre stînci, cînd plecați să nu ne lovim, cînd avînd deasupra noastră un gol de zece metri. Ridicăm felinarul și căutăm să vedem cit mai mult. Foarte sus, între pereții abrupti, sînt prinse birne groase peste care s-au făcut poduri. Pe acolo s-au cățărat oamenii după aur în veacul trecut.

Mergem mai departe. Trecem printr-o galerie romană. E dreaptă ca un coridor. Se văd urmele de ciocan, vechi de aproape două mii de ani. La capătul ei, din nou începe haosul. Un drum pornește în jos, altul pleacă la stînga. Pe oricare ai porni, e sigur că peste câteva zeci de metri altele se vor desface, în sus, în jos, la dreapta, la stînga. Cum mergi uneori între pereți regulați, crezi că nimic nu se mai poate întîmpla. Exact în clipa aceea se deschide în tăvan o gaură mică, de pod. Dacă te ridici și te strecoari prin ea, un drum urcă oblic pînă la o galerie romană, pe cînd în dreapta se deschide o prăpastie căreia nu-i poți zări fundul.

Mine ca la Roșia-Montana, neregulate, haotice, pline de scorburi, nu mai pot fi găsite nicăieri pe fața pămîntului. Oriunde în altă parte, pe măsură ce se înaintează, ga-

lerile sînt boltite și nici o clipă nu va putea fi văzut altceva decît un nesfîrșit gang subteran. Pe cînd la Roșia-Montana totul a rămas așa cum au rupt ciocanul și dinamita. Sute de galerii se întretale și se afundă în măruntaiele pămîntului, și nimeni nu le poartă de grijă și nu le știe socoteala.

Tot coborînd, și iar coborînd ajungem în sfîrșit la „orizont”. O rețea de galerii, perfect orizontale, străbate toată mina. Pe unele din ele, șine de vagonet. Aici ajung întîi oamenii care coboară prin puțul vertical și se răspîndesc apoi spre „fronturile” de muncă.

Primul front de muncă : *Țarina*. După ce înaintăm în picioare cîteva sute de metri prin galeria orizontală, începem să urcăm, să ocolim, să ne strecurăm printre stînci. Tot timpul în cel mai profund întuneric. Fiecare își luminează cu felinarul, atît cît să pună piciorul. Întunericul se risipește o clipă, cît trecem, și din nou își începe domnia. În drum, zărim ca în vis pereții de piatră, întunecați, brăzdați de dungi și crăpături, ziduri masive de cavernă. Într-o grotă plină de umezeală dăm peste un trunchi de copac, acoperit cu un fel de rugină. E un pin, de pe vremea romanilor. A folosit drept scară ; din loc în loc, creștături doar cît să pui muchea bocancului.

Agățăm felinarele de stîncă și începem să urcăm printr-un horn, ajutîndu-ne cu miinile, cu genunchii și cu spînarea. Ajungem sus, asudați și gîfîind. Dar ne-am apropiat de Țarina. Undeva, de după pereți, se aud ciocanele. Zgomot surd, înfundat, cu toate că de ciocan pe daltă, de fier pe fier. Cînd ne apropiem și mai mult, dintr-o scorbură ce-și cascade gura peste capetele noastre, încep să se rostogolească bolovani. Ne lipim de perete. Inginerul strigă. Avalanșa încetează. Din întuneric se desprinde lumina unui felinar. Noroc bun ! Zărim pe cel ce era să ne omoare : un om cu mustățile mari, țepoase, cu un ochi stricat, acoperit pe jumătate de albeață. Urcăm povîrnișul de bolovani. Sus de tot, într-o firidă abia începută în perețele muntelui, cîțiva oameni stau chirciți și bat cu ciocanul. Noroc bun ! Fiecare cu felinarul în dreptul lui, prins cu cîrligul de

stincă. Înghemuți, cu genunchii la gură, bat mereu cu ciocanul, să facă loc dinamitei.

Ne strecurăm pe lângă ei într-o galerie care de data asta coboară. Coborim. O luăm la stînga, mergem cîțva timp orizontal, cotim la dreapta, coborim iarăși și dăm de alți oameni aplecați peste daltă. De acolo, ne tirim aproape pe burtă pe sub o stincă enormă care apasă asupra noastră, scăpăm într-o galerie al cărei tavan se înalță uluitor, ai cărei pereți se largesc dintr-o dată, încît ne aflăm parcă în interiorul unei catedrale. Aceași beznă grea, compactă. Desfac șurubul care reglează apa la carbid și flacăra țîșnește albastră, cu violență. Încerc să văd tavanul. Cînd cred că îl zăresc, cînd mi se pare că nu e decît valul de întuneric pe care lumina nu-l mai poate risipi. Mai multă apă la carbid, felinarul se răsucesce, reflectorul îmi vine peste degete și mi le frige. Și tot nu pot ști dacă am văzut sau nu tavanul.

Această uriașă grotă nu e naturală. A fost săpată de oameni centimetru cu centimetru. Se mai zăresc urmele schelelor cu care s-au cățărat după aur. O vină de aur. Oamenii îi iau urma și n-o mai lasă, se țin de ea în sus sau în jos, pînă în inima pămîntului. La vreo zece metri înălțime, într-unul din pereții grotei se deschide o gaură. Începutul unei galerii, inabordabilă acum. Cîndva, minerii au pornit pe acolo după vîna de aur și au ajuns cine știe unde. Părăsim haotica scorbură și străbătem din nou galerii strîmte, care se desfac una din alta la fiecare zece metri. Drumul e plin cu bolovani enormi. Ne facem loc printre ei cu greutate. Pe urmă urcăm o pantă, ocolim un picior gros de stincă și ajungem în preajma unor oameni care, cu fața la perete, lucrează. Fiecare trebuie să sfredească pînă la ora zece cite trei găuri adinci de jumătate de metru. Ghemuți sub tavanul de piatră, bat mereu cu ciocanul, făcînd loc dinamitei.

Mai departe, prin alte galerii. Din cite o groapă întunecoasă, un om iese cu o roabă plină de minereu, learcă de sudoare, gîfîind ca o locomotivă. O muncă de neînchi-

buit : oameni de carne și de singe, viriți într-un munte de piatră, sfredelindu-l, făcându-și loc în el, tot mai adânc.

Ajungem din nou la orizontul principal, la galeriile prin care alunecă vagonete. Pornim pe linia lor spre alt front de muncă : *Mișcolț*. Felinarul e greu în mână și înaintăm din traversă în traversă, timp mult, nesfârșit. Ce straniu mi se pare cînd inginerul spune că e opt și jumătate. Sînt parcă aici de o veșnicie. Și iar nu se aude decît ritmul bocancilor pe traverse. Galeria e lungă și netedă ca un tub de ciment. Din timp în timp, în fund de tot, se zăresc agițindu-se felinare și se aude un uruit metalic. Sosește un tren. Ne lipim de perete și lăsăm să treacă garnitura trasă de un motor Diesel. Vagoanele sînt pline cu minereu umed, murdar.

Și iar pornim prin galeria nesfârșită. Felinarele își pîlpii flacăra pe ziduri, scoțindu-le o clipă din beznă. Imagini răzlețe și stranii se prind de retină. În șanțul de lingă linie, plin cu apă de culoarea ruginii, o cracă de brad, mineralizată. Pare o bijuterie greoaie, făurită în măruntaiele pămîntului. Mai departe dăm de o ușă de lemn incuiată : magazia de dinamită. Inginerul privește atent o bucată de humă, pe care o lovește apoi cu ciocanul, ca și cum ar strivi o ginganie. E controlul paznicilor de noapte. În vreo cincizeci de puncte ale minei sînt asemenea bucăți de humă, umedă, pe care paznicii, trecînd în timpul nopții, sînt datori să pună o ștampilă. Dimineata, cei ce fac controlul netezesc huma, în vederea nopții următoare.

Din nou galeria cu linii de vagonet, pînă ce ajungem sub o boltă imensă, pietruită, cimentată, în care urie o instalație de ascensor. Aici, aflăm un lucru uluitor. Tot haosul pe care l-am străbătut pînă acum nu e decît o parte, un etaj al minei : cel mai apropiat de suprafață.

Și mai sînt încă trei etaje în adîncime. Încă trei rînduri de galerii orizontale, fiecare cu șinele lor de vagonet, cu fronturile lor de muncă. De-abia de acum înainte aveam să pătrundem în inima pămîntului. Motorul ascensorului e pus în mișcare, ne suim pe platformă și începem să coborîm. Un puț adînc, nesfârșit. Felinarele luminează pe-

reții. Se zăresc scările pe care oamenii urcă și coboară cu piciorul. Ascensorul servește numai pentru tras vagonetele cu minereu. Coborim, coborim, la ultimul etaj, în cel mai adânc fund al minei.

O baltă cu apă ruginie în care e virit capul unui sorb. Motoarele pun în mișcare pompele de două ori pe zi : din toată mina apa se adună aici, pe fund. Uruit de fier. De pe galerii, oamenii aduc vagonetele la ascensor. Galeriele sînt pline cu noroi și atît de strîmte încît pereții lor te înăbușă. Sus, parcă ar fi fost un palat. Aici, cînd întîlnim un vagonet trebuie să căutăm un loc unde să ne putem încrucișa. Ne lipim de perete și piciorul alunecă în noroi pînă la gleznă.

Oamenii sînt și ei plini de noroi pe mîini, pe haine, pe obraz. Munca e mai grea, mai surdă. Și aerul ajunge aici mai greu. Se simte că sîntem în fund de tot. O galerie sprijinită cu lemne duce la cîțiva oameni care bat cu ciocanul. Noroc bun ! Se opresc o clipă, privesc, răspund, și din nou se apleacă peste ciocane.

Dintr-o groapă, cîțiva scot bolovani de minereu, mari, grei, așa cum i-a rupt dinamita. Mîinile lor, aspre, groase, cu porii plini de praf de piatră, par de asemeni rupte de dinamită din munte. Felinarul agățat de un colț de stîncă luminează frontul de muncă.

Ascensorul ne urcă din nou spre suprafață. În dreptul fiecărui orizont sînt alte galerii, alți oameni care bat cu ciocanul, în scorburi unde ajungi tîrîndu-te pe burtă. La fiecare orizont ne oprim, pornim pe o galerie, pe alta, ne întîlnim cu oameni, spunem noroc bun, mai dăm puțină apă la carbidul din felinar, ne strecurăm pe lîngă vagonetele care ne strivesc, ajungem la o scară, urcăm, pornim pe o galerie strîmtă, coborim, dăm de oameni bătînd cu ciocanul, noroc bun, mergem mai departe, urcăm din nou o scară, trecem pe lîngă o groapă, în fund se aud bătînd ciocane, noroc bun, le spunem în gînd, mergem, mergem, cu felinarul în mînă, se zăresc alte felinare, noroc bun, noroc bun, din nou apă la carbid, flacăra țîșnește albastră, pe o galerie un băiat împinge un vagonet, în spattele lui e

Întuneric, în faţă întuneric, întuneric negru, compact, încă puțină apă la carbid, galeriile sînt strîmte, te apasă, din nou oameni care bat cu ciocanul, din nou noroc bun, și toate astea aici, un kilometru mai în fund, un kilometru mai sus, peste tot același lucru, în toate părțile, în toată haotica împărăției...

— Oouoo, pușcaaa... oouoo, pușcaa... vine dintr-o galerie laterală ecoul acestui strigăt straniu. Oouoo, pușcaa... Inginerul scoate ceasul, privește.

— Dau foc la dinamită, spune el. Oouoo, pușcaa... hăuie toate galeriile.

— Cîte, măi ? întrebă inginerul.

— Oouoo, pușcaa, nouă, domnule inginer, oouoo, pușcaa...

Și în clipa următoare încep detunăturile. Ceva trosnește cumplit, pîrile, sare în aer, bubuie formidabil. Pereții galeriilor se zgîlțile, tremură, de pe tavan se desprind fire de nisip. Una, două, trei... exploziile... se țin lanț. Patru, cinci, șase... cîteva clipe trec și nu se mai aude nimic, așteptăm, așteptăm, și deodată, cînd parcă eram cel mai puțin pregătiți, explozia izbucnește, scurt, violent, năprasnic. Șapte, numărăm noi în gînd, în timp ce urechile ne țiuie, opt, nouă.

— S-a terminat, spune inginerul, putem merge.

Dar cînd să ieșim din scorbura în care ne ascunsesem, „oouoo, pușcaaa” se aude din nou : Oouoo, pușcaa... șasee... oouoo, pușcaa... Trei oameni sosesc în fugă, gîfîind, și se reped în ascunzătoare, alături de noi. De data asta, exploziile sînt foarte aproape. Așteptăm încruntați, încordați.

E ora zece, cînd cele cîteva sute de oameni care au intrat dimineața în mină dau foc. Fiecare la cîte trei găuri de dinamită. E ora exploziilor. O răpăială și un trosnet general. De la un capăt la altul, mina e zguduită cu violență din temelii. Sute de metri cubi de piatră sar în aer. După fiecare bubuitură, galeriile hăuie îndelung. Uneori izbucnesc cîte treizeci de explozii deodată, ca un bombardament.

ment de artilerie. Pereții de piatră se clatină, hăuie, trepidează. Haosul minei crește, se intensifică.

Ne întorcem spre Mișcolț, unde exploziile au încetat o clipă. Se fac pregătiri pentru altele. Supraveghetorii de echipă vin și măsoară găurile. Fiecare din ele trebuie să aibă o adâncime de jumătate de metru, pentru ca dinamita să rupă cât mai mult. E greu de sfredelit jumătate de metru în stîncă și, pe cînd bat cu ciocanele, oamenii se întrepun mereu să măsoare cît le-a mai rămas. Uneori, înainte de a se da foc dinamitei, sosește inginerul și dacă găsește gaura prea scurtă, e scandal. De aceea, supraveghetorii le măsoară cu grijă și numai apoi e introdus explozibilul.

Dinamita, cea în stare să arunce munții în aer și al cărei nume sugerează un material dur, un fel de cremene din care scapără exploziile, e în realitate un fel de pastă moale, ca marmelada sau ca untul. Fără nici un pericol poți să te joci cu ea, să o frămînti ca pe o cocă. Dar pe cît e de maleabilă, pe atît sfărîmă stîncile, și oasele, cînd are înăuntru o capsă careia i se dă foc. Fără capsă, arde încet, ca o rășină, încît poți s-o ții în palmă.

Oamenii care dau foc dinamitei, chiar dacă sînt mineri bătrîni, simt de fiecare dată cum inima începe să le bată mai tare. Ațiți dintre ei au pierit în fundul minei ! Prima lor grijă e să știe dinainte adăpostul în care au să se retragă. În timp ce unul, pentru a-i preveni pe toți, strigă din gura scorburii cîte explozii au să urmeze, ceilalți taie fitilul, îl introduc în cartuș, cartușul în dinamită, iar dinamita în gaura săpată în stîncă. Dacă au lucrat patru oameni, douăsprezece capete de fitil așteaptă.

— Oouoo, pușcaa, douășpee. Oouoo, pușcaa..

Cei care voiau să vină în partea aceasta se opresc, își caută repede un adăpost și așteaptă pînă ce se termină cele douăsprezece explozii.

Minerii din scorbură se mai asigură încă o dată că au liberă ieșirea. Își pregătesc lămpile la îndemînă. Scot din buzunar hîrtia. Cei mai mulți își fac cruce : — Doamne, ajută ! De la flacăra felinarului aprind hîrtia și cu ea dau foc fitilului. Acesta începe să ardă repede, repede, cu scii-

piri violente. Oamenii fug gîfîind unul după altul, aleargă prin galerii și de-abia au timp să se arunce în ascunzătoare, că și încep bubuiturile. Stîncile sînt sfărîmate, aruncate în aer, se izbesc de pereții galeriilor, cu un trosnet fantastic.

Cîteodată, din cele douăsprezece focuri pe care le-au pus, minierii numără doar zece și așteaptă zadarnic să le audă și pe ultimele două. Clipele trec, într-o epuizantă încordare. Dar nu se mai aude nimic. Unul dintre ei pornește atunci să cerceteze, să reaprindă fitilurile. Și tocmai cînd își apleacă felinarul să vadă ce s-a întîmplat, dinamita poate să explodeze.

Oamenii povestesc nenorocirea aceluia miner care, după ce a dat foc la șase cartușe, a tot fugit prin galerii și nu se știe cum a făcut că s-a întors tot în vîgăuna pe care o părăsise, rezemîndu-se cu spatele de peretele care peste o clipă a sărit în aer.

Undeva, într-o grotă, se făceau ultimele pregătiri pentru dat foc dinamitei. Erau cincisprezece găuri.

— Oouoo, pușcaa, cincisprezece... oouoo, pușcaa...

Primarul satului, gros, nădușit, se scotocea prin buzunare după hirtie de jurnal. Să vadă numai domnu cum arde fitilu, zice el, și tale o bucată căreia îi dă foc, așa, în vînt. Frumos arde ! Flacăra aleargă ca într-un tub și cînd ajunge la capătul celălalt, țîșnește afară cu violență. Cînd acolo e dinamita...

Cinci oameni o împing cu grijă în găuri, pînă la fund. Capetele negre ale fitilului au rămas afară, așteaptă.

— Mai strigă, mă... face primarul cu vocea lui groasă, ca dintr-un fund de butoi. Oouoo, pușcaa...

În mină, primarul satului e supraveghetor. Spre deosebire de ceilalți mineri, are o basma mare, roșie, cu care își șterge sudoarea de pe frunte. Scoate de la brîu, din cîrpele în care îl ține învelit, un ceas enorm, tot atît de mare cît palma lui lată și groasă.

— Dăm foc, domnule inginer.

— Să rămînem pînă în ultima clipă în care se poate sta, propun eu, fascinat de catastrofa pe care au s-o declanșeze oamenii.

Vreo doi au plecat. S-a făcut deodată mai întuneric. A plecat și primarul. Pe galerii nu se mai aude oouoo, pușcaa... Rezemat de perete, privesc oamenii care au să dea foc. Gesturile lor au devenit deodată nefirești, parcă îi stînjenește ceva. Ca în vis răsucesc hîrtia, o apropie de flacăra felinarului. Doamne, ajută ! strigă unul dintre ei, tare de tot. Iar ceilalți își fac cruce cu mîinile lor de piatră.

Fitulurile au început să ardă, sclipitor, -ca un joc de artificii. Oamenii își iau felinarele și se strecoară afară. Privesc în fugă pereții de piatră care au să sară în aer. Peste un minut, peste cincizeci de secunde...

— Să mergem, spune scurt inginerul.

În galerie, dăm peste primar, ca peste un urs. Fugim împreună. După vreo douăzeci de metri se desface în perețe o grotă.

— Să rămânem aici, propun eu.

— Rămânem, mormăie ursul.

— Nu-i prea aproape ? se îngrijorează inginerul.

— Nu-i aproape, pe naiba, nu vă fie teamă. No, că mai sînt oameni...

În fund, se zăresc citeva luminițe : minierii culcați pe după stînci, să se odihnească.

Cum rămăsesem afară, inginerul mă trase precaut în grotă. Gestul mi s-a părut exagerat. Dar în clipa următoare, prin galerie trecea un tren accelerat. Vagoanele se prăbușeau unul după altul, cu un zgomot fantastic. Nu era decît aerul deplasat de primele explozii. Pînă în fundul adăpostului, toate felinarele s-au stins, din prima clipă. Celelalte explozii, trosnete și bubuituri năprasnice le-am ascultat învăluți într-un întineric de mormînt.

Prin galerii, trenurile alergau, se ciocneau, deraiau. Stîncile zvirlite cu violență se izbeau de pereți, bufneau, se sfărîmău ca niște capete fragile de oameni. Și toată mina, întregul munte de granit, vibra profund și haotic.

Abia după citeva minute zgomotul a început să se subție și liniștea să se așeze în straturi grele pe întinericul care ne despărțea pe unii de alții. Atunci, în grotă au început să scapere chibrituri și felinarele s-au aprins unul după altul. Flacăra a țîșnit în aer, albastră, împrăștiind te-nebrele. Și am putut vedea că obrații și privirile noastre nu rămăseseră străine față de violența cataclismului prin care trecusem.

După explozie, întoarcerea la locul dezastrului se face cu un adevărat ritual. Nu pentru că ar mai fi vreun pe-ricol, ci pentru că printre stîncile sfărîmate se pot găsi

bucăți de aur. Un număr infinit de măsuri sînt luate ca aurul să nu poată fi furat.

În primul rînd, nimeni n-are voie să se apropie de locul în care s-au produs exploziile. Timp de o oră, pînă se mai răspîndește fumul, oamenii rămîn pe loc, în grota în care s-au adăpostit. Înînși pe jos, își odihnesc oasele de munca de pînă atunci. Unii scot din traistă o bucată de pîine și o sticlă cu lapte. Nu toți scot sticle cu lapte.

Cîteva zile mai tîrziu, mă aflu într-o mină particulară. În minele particulare munca e de zece ori mai grea, plătită cu de zece ori mai multă sudoare de sînge. După explozie, ghemuiți sub o stîncă enormă, oamenii au început să mănînce. Unul rodea o coajă de pîine și bea dintr-o sticlă un lichid incolor, turbure, care părea să fie țuică. Bea cu poftă și din cale afară de mult. Mă uitam la el și mă așteptam să-l aud din clipă în clipă cîntînd. Dar omul a băut toată sticla și a rămas mai departe îngîndurat și trist, cu mîinile negre de praf și piatră.

În sticlă avusese zeamă de castraveți, hrana lui din acea zi, după ce sfredelise cu dalta și cu ciocanul un metru și jumătate în peretele de riolită. Zeamă de castraveți, bucăți de mămăligă, coji de pîine uscată și fum de dinamită, aceasta e hrana căutătorilor de aur din Munții Apuseni. Astfel, nu e greu de înțeles de ce acestor oameni le e cu neputință să nu fure aurul, atunci cînd mîinile lor însingerate îl descoperă în fundul pămîntului, între crăpăturile stîncilor plesnite de dinamită.

Dar nimeni n-are voie să se întoarcă acolo. Dezghiocat din munte, aurul stă improșcat pe jos, materie prețioasă într-o avalanșă de pietre, la fel cu creierii oamenilor în urma marilor catastrofe. Abia într-un tîrziu cîțiva mineri se îndreaptă spre grota în care a avut loc explozia, dar numai dintre cei de încredere, în frunte cu inginerul, cu conducătorul și cu supraveghetorii. În grotă fumul s-a mai răspîndit, dar miroase încă destul de puternic a dinamită.

Cei cîțiva inși fac cît mai mare flacăra felinarului și încep să caute. Aurul e prins de cîte o bucată de stîncă, fire subțiri de o culoare sumbră. În schimb, pîrta strălu-

ceste să-ți ia ochii. Trebuie să înveți să deosebești aurul. Citeodată, e pulbere, de nevăzut cu ochii liberi. Dar oamenii cunosc piatra în care e pulverizat și o strâng cu grijă în cutii metalice, asemeni unor termosuri enorme, al căror capac e sigilat cu ceară. Conducătorul pune o ștampilă pe un al doilea sigiliu.

Oriunde e vorba de aur trebuie să fie neapărat două ștampile, doi oameni, doi paznici. Acesta e un principiu de bază în supravegherea minei. Doi oameni vor sta mai mult la îndoaială dacă să participe la un fapt interzis de teamă că, vreodată, unul din ei s-ar putea da în vileag. De aceea, nici nu e de gândit că un om ar putea umbla singur, prin mină, de capul lui. Chiar minerii, pentru a nu da loc la bănuieli, refuză să meargă neînsoțiți. O dată, unul din ei trebuia să arunce în vagonet, la câțiva metri, o bucată de minereu în care se găsea poate a mia parte dintr-un gram de aur. Totuși, când a pornit, omul și-a luat tovarăș. Altă dată, într-o galerie boltită, la kilometri întregi de orice punct cu aur, ne-am încrucișat cu un miner. Ce cauți aici, singur? a răcnit inginerul la el. Iar către mine: N-au voie, pentru nimic în lume n-au voie să meargă singuri prin mină.

Numai cei care se duc la privată rămân înăuntru singuri. Dar aceia sînt semnalati, mai ales dacă lucrează într-un loc în care s-a găsit aur, și la suprafață li se face o percheziție cumplită.

După ce toate stufele spulberate de explozie au fost strînse, inginerul apropie felinarul de peretele rămas intact și cercetează filonul. În crăpătura dintre două stînci, o dungă subțire: aurul. E rîciit cu ciocanul și mai curg cîteva grăunțe care sînt și ele închise în cutie și sigilate. Acum e rîndul minerilor, să vină să ingenunche sub stîncă și să bată din nou găuri, pentru alt rînd de dinamită. Dar nu sînt lăsați de capul lor, siguri cu filonul. Conducătorul are în buzunar o sticlă cu o soluție chimică și stropește stîncă în toate punctele unde se află aur. Piatra capătă o culoare spălăcită și suspectă, ca o rozeolă de sifilitic. Mi-

nerul, cînd își ia în primire *ortul*, cercetează ca toate punctele să fie stropite și cere conducătorului să mai dea cu *farbă* prin acele părți pe care le socotește că nu-s îndeajuns de însemnate. Pentru a nu avea discuții mai pe urmă.

Astfel stropit, nimeni nu se mai poate atinge de filon. Oamenii pun mîna pe daltă și pe ciocan și încep să sape alături, în stîncă seacă. Atunci cînd se zăresc chiar stufe de aur, sînt acoperite cu ceară pe care mai-marii minei își pun ștampila, fiicare cu un semn deosebit. Și oamenii bat cu ciocanul în stîncă și au grijă să nu strice cumva vreunul din semne. Bat mereu, iar aurul le seacă măruntaiele. În timpul acesta, supraveghetorii pornesc spre celelalte grote unde au avut loc explozii și unde minerii s-au ținut deoparte, așteptînd.

După ce strîng aurul și stropesc filonul, încep iar să se audă ciocanele, ore întregi. Cînd fiecare om a terminat de sfredelit cele trei găuri de cîte o jumătate de metru, supraveghetorii sosesc din nou, își apropie felinarele de stîncă și examinează filonul, dacă semnele n-au fost stricate. Numai după aceea se pune dinamita, se dă foc și din nou se adună aurul în cutii cu două sigilii.

Dar în afară de stufele prețioase mai sînt vagoane întregi de minereu, din care abia la o tonă se poate scoate un gram de aur. Acesta va merge la șteampuri, să fie sfărîmat. După fiecare *pușcătură*, grotile se umplu de stînci. Sînt coapte de explozie și oamenii le desfac cu ciocanul, fărîmîndu-le în bucăți pe care le scot cu copaia din gropile adînci și le poartă apoi în roabă, prin galerii strîmte și apăsătoare. E o muncă surdă, în fundul pămîntului, o muncă pe care nici un ochi străin n-o cunoaște.

Oamenii au coborît în mină pe cînd afară era încă întuneric. Au sfredelit ore întregi în piatră, s-au tîrît ca niște cîrțițe prin galeriile strîmte, în beznă și umezeală. Bocancii sînt scurtoși, hainele groase, cu petice enorme. Mîinile, umflate, crăpate, pietrificate. Și obrajii le sînt asemenea pietrei : aspri, tari, imobili.

În sfârșit, către ora două se pregălesc de ieșire. Se adună cu toții în dreptul puțului și încep să urce scările așezate vertical. Patru sute de oameni, înșirați unul după altul, drept în sus, vertical. În acest urcuș de necrezut își distrug inima și plămîinii.

Dar ajunși sus, oricît de istoviți, mai sînt ținuți o vreme în prima sală, în care răzbate gura puțului. Îngrămădiți în dosul ușii încuiate, ei așteaptă. Felinarele continuă să ardă. Chiar ziua, minierii din Roșia-Montana merg pe drum cu felinarele aprinse. O dată pus înăuntru, carbidul continuă să se consume chiar dacă sting flacăra.

În timpul acesta, în sala cea mare, de rugăciune, s-au așezat trei rînduri de bănci care vor despărți minierii în trei șiruri. Așa încep să vină la control, printre bănci, unul după altul. Întind conducătorilor felinarul, iar aceștia îl deschid și răscolesc carbidul, să vadă dacă nu dau peste vreo bucată de minereu. Apoi ridică brațele și sînt cercetați de la umeri pînă la încălțăminte. Dar aceasta nu e decît o percheziție sumară. Pentru ca ei să se teamă în permanență, în fiecare zi sînt luați cîte zece oameni la întîmplare și trecuți într-o cameră alăturată, unde sînt percheziționați pînă la piele.

În minele marilor societăți, a căror principală grijă sînt dividendele cît mai mari, aurul e păzit, cu și mai multă strășnicie, iar perchezițiile pot lua un aspect grotesc. Aici ele nu se opresc numai la piele. Pentru ca nu cumva să ascundă în anus vreo bucată de aur, cum s-a întîmplat uneori, cei bănuți sînt închiși într-o cameră separată, ore întregi, pînă ce sînt nevoia să-și deșerte burta. Adeseori sînt îndopați cu slănină.

Dacă bănuiala se dovedește întemeiată, atunci, ca și în mină, vine o adevărată comisie care cercetează mai întîi dacă omul și-a deșertat pîntecul de tot. Apoi, de față cu jandarmul, aurul e cîntărit, așa cum e, amestecat cu materiile fecale, și se drescă proces-verbal de cantitatea găsită. După aceea e spălat și se drescă alt proces-verbal. În cele din urmă e purificat, trecut adică prin

para unei flăcări. Acum, fără teamă, va putea deveni inel de logodnă, brățară de preț sau orice altă bijuterie.

Minerii nu știu când se pot aștepta la o astfel de percheziție, se tem, renunță să mai fure, deși renunțarea aceasta îi doare ca o rană de cuțit. Uneori, nu mai pot răbda, fură, sînt prinși și dați afară. Unii se sinucid. E o tragedie a Munților Apuseni neputința oamenilor de a nu fura aur.

Pe vremea ungurilor, era o mîndrie să fii prins și prigonit. Acum, nu mai e nici o mîndrie. Acum au venit stăpîni românii, și de la ei nu mai e drept să furi.

Dar dacă de sute de ani moșii sînt deprinși să spună că munții le aparțin, cu toate bogățiile lor, e greu să-i schimbi peste noapte. Acest fond suflesc adăogit la atracția pe care aurul o exercită asupra oricui, indiferent de loc și împrejurări, face din minierii Munților Apuseni niște oameni hotărîți să corecteze cu propriile lor mîini nedreptățile istoriei. Se fură aur ! Un ochi de supraveghetor sau de inginer îi sfodelește tot timpul și totuși, cum au clipă de răgaz, nu se gîndesc decît la asta. E o foame organică. Parcă necesitatea de a redobîndi părți din propriul lor corp, de care ar fi fost deposedați. Ficcare dintre acești oameni, de cîte ori poate fura aur, are conștiința că își face dreptate, ca și un prizonier care, silit să stea toată viața într-un picior, s-ar sprijini și-n celălalt, cîte o clipă, pe furis. Se mai odihnesc și le mai trece amarul cînd, după zile întregi de sfodelit în măruntaiele pămîntului, se pot alege și ei cu o fărîmă de aur.

Se odihnesc undeva în măduva oaselor, după ce se întorc acasă, dar pînă scapă de ultima percheziție întreaga lor ființă — și sufletul, și închipuiala — se mistule mai rău ca pe jăratec. Atunci cînd, printr-o împrejurare excepțională, minerul descoperă în vreun fund de grotă cîteva fire de aur și e sigur că nu-l vede nimeni, un tremur violent îl cuprinde, ca și cum i-ar fi intrat diavolul în trup. Și îi e cu neputință să nu-l fure. Dar nu l-a văzut nimeni ? Și de-abia acum începe chinul, tot felul de spaime și trupul plin de o sudoare rece, clipă de clipă și oră de

oră, pînă în sala de percheziție. De treizeci de zile supra-veghetorul își prelinsese doar palmele de-a lungul brațelor și picioarelor. Dar dacă, tocmai astăzi?... Nu, a scăpat. Iată însă că inginerul, care pînă atunci șezuse nepăsător lîngă ușă, se apropie și-i spune: — Dumneata treci în camera de alături. „Dumnezeule! Gata! S-a terminat“!

Ce fac minerii după ce sînt prinși cu aur la ei? Pe Mihai Covaci l-au prins la împărăție și l-au dat afară. Avea nevastă și copii. Era într-o sîmbătă. A doua zi, nevasta s-a dus cu copiii la biserică. El a rămas acasă, a spus că e bolnav. A luat un pachet de dinamită, i-a pus capsă și fițilul. A așezat dinamita pe podea și s-a culcat cu burta deasupra.

— *L-au adunat cu mătura de pe pereți...* spune una din femeile satului, și face în același timp gestul cu care au fost măturați pereții.

E una din acele femei care te fac să plîngi povestindu-ți viața amară a bărbaților lor. Bărbații nu vorbesc. Ei dau numai din cap, încruntați, din capul acela pietrificat, semănînd atît de bine cu stîncile sub care pun dinamita.

Peisajul Roșiei-Montane e unul din cele mai ciudate cu putință. Spre vară, cînd merg și cele cîteva sute de șteampuri cu apă, zgomotul care se ridică dintre munți vestește de departe călătorul că pătrunde într-un loc deosebit. În basme e un moment asemănător : cînd începe lumea piticilor căutători de aur.

Nu sînt pitici oamenii din Roșia-Montana. Dar aceeași forfotă li poartă încoace și încolo, de dimineată pînă noaptea tîrziu. Cu felinare în mînă intră și ies și iar intră în măruntaiele pămîntului. Nu au barbă pînă la briu. Dar aceeași gravitate în priviri, același obraz imobil și chinuit, de copii bătrîni. E aspră și grea viața minerilor din Roșia-Montana, mai ales a celor care sînt căutători de aur pe cont propriu. Aur nu-i. De două mii de ani se scoate și munții au fost secătuiți.

Pe vremuri, ros de ploi, curgea pe gîrlă și undeva, devale, oamenii îl strîngeau, alegîndu-l din nisip. Și azi, cîțiva bătrîni își mai scot o pline amară spălînd toată vara nisipul Arieșului. Se întimplă să mai scape cîte un grăunte, și-i doar grăunte de aur. Dar cei mai mulți coboară ei înșiși în fundul pămîntului, să-l caute și să-l scoată afară. E o forfotă nesfîrșită, un zumzet de stup uriaș. Totul într-un peisaj fantastic ce-și proiectează pe cer profilul vulcanic. Spre sud, o înălțime te doare pe retină și ți se scurge de-a lungul nervilor pînă în măduva oaselor, ca priveliștea unei răni. E Cetatea, un întreg pisc de munte, exploatat încă de pe vremea romanilor. Găurit, ciuruit, cu grote, cu scorburi, cu pereții asemeni unor bu-

reți marine, zdrențuiți, poroși, extrem de iritanți prin culoarea lor roșiatică, inflamată.

Din sat, Cetatea îți atrage privirile, nu te mai lasă, te inebunește. Numai fotografiile lunii mai pot oferi imaginii atât de convulsive : munți plesniți în fâdări, cratere stranii, privești din altă lume decât cea cunoscută. La Roșia-Montana, fantasticul e concentrat și intens. Nici o bucată de pământ nu îngăduie imaginației să o întrecă. Natura a mers ea însăși pînă la cea mai depărtată limită, dovedindu-și violența și exaltarea. Liniile, culoarea munților, totul e neobișnuit, straniu.

Stranii, pe timp de iarnă cel puțin, cînd apar dintre imense zăpezi, sînt și nenumăratele cruci care străjuiesc orizontul, de pe fiecare creastă de munte. Razele soarelui, cînd răsare și cînd apune, le aruncă umbra spre sat, peste văile adinci ale munților.

În sat, la fiecare răsrucc, o troiță cu candelă aprinsă. Cînd șteampurile nu merg, o liniște imensă acoperă munții, ca o apă limpede în care satul pare căzut la fund. O femeie trece pe uliță, cu pași moi, aplecată puțin, ca într-o biserică. De sub o coastă de deal, trei oameni urcă spre drum, copleșiți de oboseală și cucernicie.

Iar de jur împrejur stau de gardă, clocotitori, munții roșiatici, frămîntați, scorburoși, mincați de lepră. Spre măruntaiele lor mă îndrept.

Mina Vercheș : în coasta muntelui, o ușă. Oamenii în- genunche afară, în noroi sau zăpadă, și timp de cîteva lungi minute se roagă. Pe urmă, pătrund în mină.

După tot ce văzusem pînă acum, credeam că n-o să mai fie nimic de care să mă minunez. Nu fusesem încă în mina Vercheș.

E o grotă de proporții fantastice, fără fund aproape. Trecerile cele mai strîmte, prin care abia ai loc să te tîrăști pe burtă, alternează cu spărturi enorme, adevărate prăpăstii spre fundul cărora cobori ore întregi. La mina statului tot au mai fost boltite cîteva galerii, s-au făcut scări de lemn, s-au înțepenit pereții care amenințau să

cadă. Aici nu s-a făcut altceva decât să se scoată minereu. Înăuntru nu s-a adus nimic. Și mina s-a transformat cu timpul în această scorbură enormă, străbătută în toate părțile de nenumărate poteci subterane.

Mersul prin mina Vercheș este egal ca eforturi și perepții cu o ascensiune în munți. E chiar o ascensiune, dar pe *dinăuntru* muntelui! Încolo, aceleași stînci cu trepte anevoioase pe care, la ducere, trebuie să cobori ajutîndu-te cu mîinile și cu genunchii, aceleași povîrnișuri pline de bolovani colțuroși, rupîndu-ți hainele, însîngerîndu-ți mîinile. Deodată îți dai seama că ești pe marginea unei prăpăstii în lungul căreia treci pe un brîu îngust. Pe urmă, din nou cobori din stîncă în stîncă, te răsucești de cîteva ori ca pe o scară de clopotniță și ajungi în sfîrșit jos, jos de tot, într-un noroi care te năclăiește din tălpi și pînă-n creștet. Pătrunzi într-o galerie îngustă, ai cărei pereți colțuroși se agață de haine, le rod, le rup. Doi oameni nu se pot întîlni unul cu altul. Și totuși ne-am întîlnit. Venea un miner tînăr, cu un sac de minereu în spinare. Venea de-a bușilea, gîfiind, cu ochii ieșiți din orbite. M-am strecurat pe lîngă el, dar în clipa în care piepturile noastre s-au întîlnit, credeam că o să ne înăbușim.

Omul cu sacul a plecat mai departe, urmînd să urce povîrnișul pe care abia îl coborîsem. Drumul lui pînă în fundul minei și înapoi ține trei ore. De dimineată pînă noaptea tirziu coboară și se întoarce de patru ori. De fiecare dată, cu șaptezeci de kilograme de piatră în spinare. Vă dați seama ce înseamnă aceasta? E cu neputință să vă dați seama!

Ore întregi, după ce am descoperit aceste lucruri, am stat împietrit, fără voce, cu fălcile încheștate. Nimeni nu știe nimic din ceea ce se petrece la Roșia-Montana, în „minele particulare”. Lumea poate crede că sînt în adevăr mine. Sînt în realitate funduri de infern din care oamenii scot aurul, stropind fiecare grăunte cu kilograme de sudoare și sînge. Băieșul cu sacul în spinare urcă din fundul pămîntului spre lumina zilei, urcă neîncetat. Strivit sub greutate, se strecoară prin galerii strîmte, mușcă pă-

mintul, înaintează metru cu metru. Sint urcuşuri la care e nevoie să se ajute şi cu mâinile. Atunci, agată felinarul de câte un colţ de stîncă şi trage sacul cu dinţi. E ceva să înnebuneşti, să-ţi sară capul în ţandări.

Poţi să priveşti ore întregi faţa, mâinile sau hainele acestor oameni : de fiecare dată ai să descoperi un nou amănunt, o nouă urmă a muncii lor îngrozitoare. Hainele sint numai petice şi la peticele acestea s-au adăugat alte petice. Noroiul s-a revărsat peste ele, le-a îmbibat, le-a îngroşat, le-a făcut scorţoase, altoite cu piatră. Mâinile, la fel. Obrajii, la fel.

Totuşi, bărbaţii aceştia care sfredelesc piatra, lăsînd în interiorul muntelui goluri haotice, cînd ies seara pe gura minei şi se răspindesc pe uliţele satului, par umbre, stafii purtate de vînt.

Dar după aur nu coboară numai oamenii în toată firea, ci şi copiii. Există în Herodot un pasaj în care sint descrise tocmai minele de aur din Roşia-Montana, singurul loc din Europa unde, în acea vreme, se scotea aur. Se vorbeşte în acel pasaj de mine atît de strîmte, încît munca nu putea fi făcută decît de băieţi de treisprezece, paisprezece ani.

Şi azi mai sint la Roşia-Montana mine în care nu pot pătrunde decît copiii. Cu felinarul în mînă, cu pachetul de dinamită în buzunar, ei îşi strecoară oasele subţiri în fundul pămîntului, bat cu ciocanul şi fac să sară stîncile în aer. Cu roabe mici, pe care le împing uneori mergînd în genunchi, scot minereul afară. Acolo, alţi copii îl încarcă în coşuri şi îl duc pe spinarea cailor peste dealuri, pînă la şteampuri.

Mina Clînele e ultima care a reuşit să mă uimească încă o dată, fără să fie însă cea din urmă în ceea ce priveşte îngustimea galeriilor, noroiul, munca îngrozitoare a oamenilor. Sint altele care o întrec.

În mina Clînele, de pe pereţi se scurge în permanenţă apă. Picături mari cad peste oamenii care trec cu minereul în spate sau în roabă. Minereul e umed, murdar, ca lutul.

Bocancii intră în clisă și clefăie tot timpul. Bine că e cel puțin o galerie prin care se poate merge în picioare. Dar lateral, se deschid faimoasele „galerii de șobolani“, în care zac tone de noroi răscolit, cu gropi adânci, ca un cimitir din care au fugit morții. Miroase a putregai și a fund de pământ.

Într-un loc, lângă o prăpastie, se produce un curent puternic, care de fiecare dată stinge felinarele. Mai la fund pereții de piatră te înspăimintă prin înălțimea lor. Sus de tot, sprijinită pe doi stâlpi naturali, o stincă enormă gata să cadă peste capetele minerilor, înfiorându-i de câte ori trec. N-au altceva de făcut decât să se lase în voia soartei. Totul e la noroc în aceste mine primitive, lipsite de cea mai rudimentară instalație. Oamenii vin după minereu cu sacul în spinare și cu dinamita în buzunar, cum s-ar duce cu toporul la pădure, după lemne.

Băieșul, murdar de noroi până în albul ochilor, se strecoară tot mai în adânc pe sub stincile amenințătoare. În fund de tot, se viră în vâgăuna lui și scurmă ore întregi, fără să știe nimic din ceea ce se petrece în restul minei. Când dă foc dinamitei, nu așteaptă prea mult să se imbrăștie fumul. După cinci minute se întoarce și începe să crezeze într-un fum gros, înecăcios, în care nici cu feiinarul nu se poate vedea nimic.

Eram cu vreo șase mineri într-o grotă mai mare cînd, fără nici un strigăt prevestitor, câteva explozii răbufniră chiar lângă noi. Felinarele s-au stins și am rămas într-un întuneric profund. Un miner cam năuc, care își făcuse găurile de cu seară, venise și, fără nici un zgomot, pusese dinamita și-i dăduse foc. Tocmai acolo, cei șase mineri își maseră hainele, trîntite pe jos. Pe stinca murdară și neagră, laptele se scurgea prin buzunare din cele șase sticle de lapte. În ziua aceea, minerii și-au mincat pîinea mînjită numai cu fum de dinamită.

Dar mult mai des decât lapte a curs, pe stinca acoperită de noroi a minelor particulare, singe omenesc.

Femeile din Roșia-Montana știu să evoce, cu un patetism ce le e propriu, nenorocirile care au umplut satul de

jale. Femeile minerilor sînt ființe deosebite de celelalte femei. E destul să le vezi cum merg pe ulițe. O mare durere le-a încercat de curînd sau așteaptă să le încerce. Dacă nu azi, mâine își vor duce mina la ochi spre a-i șterge de lacrimi amare. Și colțurile gurii lăsate în jos, ca un oblon peste suferința de fiecare clipă. Seara, cînd pornesc după vreo treabă, luminîndu-și drumul cu felinarul bărbatului abia întors din mină, par și ele umbre, suflete ră-tăcitoare, purtate peste munți, de vînt.

Femeile minerilor din Roșia-Montana povestesc uneori dramele care s-au petrecut în fundul pămîntului. Alături, obosiți, murdari pe mîini, pe haine, pe păr de noroi și de praf de piatră, minerii dau din cap tăcuți, și numai rareori întregesc spusele femeii cu cîte un amănunt.

E vorba de minerul acela din Buciumani. Ieșea din mină — ieșea din baie, se dusese pe baie, spun femeile — cu sacul de minereu în spinare. Urcase niște trepte, ajunsese undeva, la o răspîntie. În urma lui veneau alții. S-a lăsat pe spate, cu fața în sus, să se odihnească o clipă. Stîncă mare și grea de deasupra tocmai atunci s-a desprins și a căzut peste el. I-a rămas afară doar un picior.

Femeia a vrut să-l ia, să-l îngroape în cimitir, cu slujbă. Popa era bătrîn și nu se putea băga pe baie. Atunci oamenii au spart stîncă de peste el cu dinamită, căutîndu-i oasele cum cauți aurul.

Am stat de vorbă cu minerul care a rămas două zile și două nopți, singur, în mină. E nenorocirea care cel mai des se poate întîmpla în minele particulare, unde oamenii umblă singuri kilometri întregi, prin galerii pustii. De cîte ori pătrund sub pămînt, au grijă să aibă la ei cutia cu chibrituri. Pe pe urma exploziilor sau a curenților, de multe ori felinarul se stinge și rămîn într-un întuneric de iad. Trebuie să-l reaprindă neapărat. Altminteri, cum să străbată sutele de galerii, prăpăstiile, grotle ? Nici pipăind ca orbii nu s-ar mai putea întoarce afară.

Dar uneori s-au terminat chibriturile. Alteori, le-au pierdut din buzunar. Cîteodată se termină carbidul. Atunci, nu mai au de făcut nimic altceva decît să stea în

întuneric și să aștepte. Uneori, zile întregi. Acolo, în fundul pământului. În rugăciunea lor, minerii cer să fie feriți și de nenorocirea aceasta, nu cea mai singeroasă, dar una din cele mai înspăimântătoare din câte îi pot pîndi în fundul minei.

Omul care mi-a povestit cum a rămas sub pământ două zile și două nopți era un miner priceput, care avea întotdeauna grijă să aibă carbid și chibrituri destule. Dar cum turca prin galerii cu sacul în spinare, din minereul umed s-a tot scurs apă prin haină, pînă la cutia cu chibrituri. Cînd tocmai trecea pe lângă prăpastie, curentul i-a stins felinarul. A stricat toate chibriturile, fără ca vreunul să-l foc. Atunci a pus sacul jos, s-a așezat pe el și-a început să aștepte. Curînd, pe terenul noroios, i s-a părut că sacul alunecă spre prăpastie, cu el cu tot. A strigat, a urlat, și din întuneric nu i-a răspuns decît ecoul. Patruzeci și opt de ore a așteptat acolo, pe marginea prăpastiei. Dar nu se poate măsura în ore timpul pe care minerii l-au stat lipsiți de lumină în fundul pământului. Cine ar îndrăzni să măsoare în ore ?

Un alt om a rămas în mină nu mai puțin de zece zile. (E ceva de neînchipuit.) S-a aflat de lipsa lui și l-au căutat, l-au căutat, dar sînt atît de haotice minele de la Roșia-Montana ! Într-un tîrziu, l-au găsit într-o galerie, fără grai. Avea și picioarele paralizate și l-au scos afară cu targa.

Cînd a dat din nou de lumina zilei, a început să plîngă ca un copil. Și era om în toată firea, miner bătrîn. S-a strîns la gura minei tot satul și a plîns alături de el. În timp ce-l duceau cu targa, minerul privea, fără să scoată un cuvînt. Numai cînd s-a apropiat de casă și a zărit un pîlc de brazi pe lângă care trecea în toate zilele, a făcut semn oamenilor care-l duceau să se oprească.

A stat așa multă vreme și s-a uitat la brazi, la fiecare în parte, lung, stăruitor. Și într-un tîrziu, mișcîndu-și fața de pămînt, pe care lacrimile se prefăcuseră în noroi, și-a îndobîndit graiul : — *O, brazii mei frumoși, credeam că n-o să vă mai văd niciodată !*

Iar lumea care era de față a izbucnit iarăși în plîns.

HOLONGĂRU

În unele seri, cînd de oboseală tot satul cade într-un somn adînc, letargic, pe crestele munților dinspre sud încep să se furișeze lumini misterioase. Omul care n-a adormit încă, dar ale cărui pleoape se lipesc de somn, le vede ca prin vis și gîndește : holongării ! Pe urmă adoarme și el. Luminile se clatină pe munți, undeva departe, parcă într-o lume ireală, spre care e de prisos să pornești. Și pe urmă, de unde poți să știi : vin, se duc, în care mină au să se furișeze ? Așa că satul doarme somn greu, letargic.

În timpul acesta, holongării își vîd de treabă. La miezul nopții, au ajuns în fund de tot, pe burta minei, și încep să caute stufele de aur. Sînt oameni cu fețe reci, metalice. Sînt oameni temuți, cu care nu e de glumit. Duhuri ale nopții. Fantome ale întunecimilor de iad. Miorlăind ca pisicile. Răgînd ca fiarele. Niciodată prinși. Nevăzuți. Și totuși, oameni de carne și de sînge, cîndva și ei mineri, cot la cot cu ceilalți. Astăzi, hoți îndrăzneți de aur. Hoți și mineri în același timp, pentru că în tîria nopții se bagă pe baie cu dalta și dinamita. Merg de-a dreptul la stufele de aur. Minerul îl lasă pentru cei care vin ziua; sã-l care cu roaba sau cu sacul.

Nu toți minerii rãmași fãrã lucru sau dați afarã se sinucid cu dinamită, lãsîndu-se adunați cu mătura de pe pereți. Sînt unii în care nenorocirea ce i-a lovit trezește o îndîrjire surdă, o poftă hotărîtă de a rãspunde cu asprime la asprimele vieții. Aceștia se fac holongări. Pri-

virea la devine metalică, ochiul, de uliu, și zimbetul obosit de alădădă se transformă într-un rictus amar.

La postul de jandarmi e întocmită o listă neagră cu cei bănuți a fi holongări. Pe înnoptate, la fiecare dintre ei sosește plutonierul și bate în poartă. Omul răspunde : *Sint acasă*. Toți cei suspecți trebuie să fie seara la ei acasă, strînși de pe drumuri.

Dar între acești munți noaptea e de o vastitate polară. Ei mai rămâne destul timp holongărului pentru treburile lui tainice. Cite unul singur, sau în tovărășie, pornesc. Acasă le rămân nevestele și copiii. Nevestele lor sint acum neveste de holongări. Peste vechea jale din priviri și gesturi se adaugă ura împotriva jandarmului, teama de ceilalți oameni.

În tăria nopții holongării ajung în mină și se îndreaptă spre locul unde se găsește cel mai mult aur. Au fost o viață întreagă mineri și cunosc fiecare galerie, fiecare scorbură. Apoi, printre cei care lucrează ziua, au cite un prieten care îi ține la curent cu tot ce se petrece. Minerul nu poate sustrage aurul, e perchezitionat, e prins. Dar vine și vinde holongărului punctul unde după săptămîni întregi de muncă s-a dat în sfîrșit de aur. Holongării culeg fructul gata copt. Dimineața, cînd se întorc la lucru, oamenii descoperă filoanele prădate, mina jefuită.

În nici o altă parte a lumii nu s-ar putea una ca asta. La Roșia-Montana se poate. Numai la Roșia-Montana unde, de două mii de ani, oamenii n-au conținut să scurme după aur. Sint zeci de munți, găuriți, sfredeliți, ciuruiți, legați între ei prin sute de galerii care se împletesc în adîncime, în cel mai negru întuneric, așa cum pe fața lor se împletesc, sub lumina soarelui, potecile.

Fiecare mină are o intrare oficială, cu poartă și lacăt. Dar de undeva, cine știe de unde, din alt sat chiar, dacă se strecoară într-o crăpătură a muntelui, pe care nimeni n-o păzește, hoțul poate ajunge în orice mină. O dată ce a

stăpîn pe tot fantasticul

labirint. La Roșia-Montana nu e nimic de făcut împotriva holongărilor, din clipa în care au intrat pe baie. Fără teamă, scot dalta și ciocanul și se apucă să jefuiască filoa-nele de aur.

Dacă simt că se apropie paznicii, încep să mormăie ca urșii, și miorlăie ca pisicile, sau imită țipătul cucuvelei. Cite unul își îngăduie să fie șugubăț, dînd drumul acolo, în fundul pămîntului, unui straniu cucurigu... În cumplita întunecime, nu-i greu să te cuprindă spaima. Vai de cei cărora le e dat să fie paznici la Roșia-Montana !

Dacă unii dintre ei, mai tari de înger, înaintează to-țuși, miorlăiturile devin fieroase, iar în cele din urmă se prefac într-o ploaie de stînci. Holongării știu în ce punct se află, știu ce au de făcut. Paznicii merg la întîmplare, pe dibuite. Din fiecare grotă care se deschide peste ca-petele lor se poate rostogoli o stîncă. Astfel, în timp ce unul din hoți stă la pîndă, ceilalți își pot vedea în voie de treabă. Să li se taie retragerea ? Dar sînt sute de galerii și de ieșiri, un labirint pe care o armată întregă nu l-ar putea încercui.

Uneori totuși paznicii ies afară și dau alarma în sat, trezindu-i pe proprietarii minei. Cu greu se înghebează o urmărire. Dar niciodată un holongăr n-a putut fi prins. Cînd văd că sînt incolțiți și nu mai au încotro, lasă la o parte miorlăiturile sau azvîrlitul pietrelor și, scoțînd din buzunar pachete de dinamită, le pun capsă și le aruncă în urmăritori, ca pe niște grenade.

Era într-o duminică dimineața. La una din minele particulare se descoperise în ajun un filon. Dar duminica nu se lucrează, toată lumea e la biserică. Rămăseseră to-țuși în mină doi paznici. Pe la zece, au năvălit pe ușa bise-ricii, abia mai trăgîndu-și sufletul : --- Holongării, au in-trat holongării pe baie... Proprietarii minei au dat fuga. După ei s-a luat șeful de post. Și oamenii, toți cîți erau în biserică. Slujba s-a întrerupt. Au intrat în mină și s-au îndreptat spre locul unde se auzeau holongării lucrînd.

Parcă i-au și zărit și șeful de post a răcnit deodată la ei, groaznic.

În aceeași clipă, dinamita a și bufnit la picioarele lor, stingându-le felinarele, umplind galeria de fum. Holongării se duceau chiuind. Dar și oamenii și-au revenit și în frunte cu șeful au pornit după ei. Prinși parcă de un demon, alergau, chiuiau, strigau, se îndemneau unul pe altul, într-o fugă și într-un vacarm care nu mai avea nimic omenesc. Erau pe urma holongărilor, aproape de tot și nu-i mai slăbeau, din galerie în galerie, strigând după ei să se predea, că de data asta nu mai au scăpare.

Trei bufnituri scurte, una după alta, le-au stins din nou felinarele, în timp ce de sus începea să se rostogolească ploaia de stinci. Totul s-a curmat brusc, cum tai un fir de ață cu foarfeca.

Pe la două, urmăritorii ieșeau din mină năuciiți, și abia atunci și-au dat seama să avuseseră pe ei hainele de sărbătoare. Hainele acelea de duminică, prăpădite din pricina holongărilor, le mai plîng și astăzi oamenii din Roșia-Montana.

De aceea, cînd pe crestele munților dinspre sud apar în unele seri lumini misterioase, cei din sat le privesc ca pe un lucru de neajuns, ceva de dincolo de realitate. Holongării... gîndesc ei. Și pleoapele le cad grele de somn.

Sub pleoapele și în mintea celor ce au venit pentru iniția oară la Roșia-Montana, totul rămîne ca o arsură de vitriol.

În fiecare dimineață, se zăresc pe munți felinarele minerilor ce se îndreaptă spre Împărăție sau spre celelalte mine. Într-o oră, pămîntul îi înghite. În măruntaiele lui, aplecați peste daltă, sfredelind piatra, tot mai la fund, tot mai adînc, duc parcă pe umeri toată greutatea muntelui. Adeseori, exploziile zguduie mina din temelii și rămîn cu felinarele stîNSE.

În minele particulare, oameni cu fețe mari, osoase, pătrund numai cu sacul în mină, îl umplu cu minereu și se

întorc la suprafață, purtindu-i, în spăinare, prin galerii strimte, pline de noroi și întuneric.

Spre seară, minerii ies pe gura băii, pământii, cu fețele supte, fiecare cu felinarul în mână. De jur împrejur, munții vulcanici, roșiatici, clocotitori.

Și pe ușa unei circumi, un afiș scris cu mîna : -

**SIMBATA 2 FEBRUARIE DE CATRE SEARĂ
POFTIȚI LA BALUL MINERILOR
DIN ROȘIA-MONTANA**

PRIVELIȘTI
ȘI SENTIMENTE

Alunec cu gândul, cu visul prin munții Bucovinei
Încă mai sînt cerb sălbatec, puternic și nebun
Pe tine te duc cu mine, mireasmă a glicinei
Cînd iarăși sînt cerb sălbatec, puternic și nebun
Și-alunec cu gândul, cu visul prin munții Bucovinei.

Pe tine te duc, iubito, în vastele mele spații
În codri uriași de fag și de gorun
Sub roua eternă a marilor constelații
Iar numele-ți de aur în cornul lunii-l sun
Cînd lunec ca gândul, ca visul prin munții Bucovinei.

SCHIȚA DE COSMOGONIE A BUCOVINEI

Muiat de ploile lui noiembrie, pământul era negru și umed. Păduri se zăreau la marginea orizontului, învăluite într-o ceață alburie, iar altele se iveau foarte aproape de linia ferată, cu arbori negri, despuiați și scheletici. Pe jos, frunzele căzute mai păstrau ceva din aurul toamnei, dar aburit și fără strălucire. Și apoi iar începea cîmpia, cîmpia cea neagră și tristă.

Pe întinderea ei, sate răzlețe și mari șuri de paie se scufundau încet în uriașa umezeală a pământului. Cîte un copac singuratic schița gesturi deznădăjduite și zadarnice în fața aceluia total naufragiu. Riuri cenușii duceau la vale ultimul suris al lumii. Sleită, epuizată, ca o femeie pe patul morții, natura renunțase și la cea mai mărunță pozoabă, iar sinul ei era un burete îmbibat cu apă murdară și neagră.

Nimic nu poate fi mai dezolant, priveliște supremă a agoniei și a morții, ca acest ceas al toamnei cînd ploile ei multe și reci cad peste cîmpiile lipsite de orice veșmint, rămase sub cer cu imensa lor goliciune.

Cu ochii pe fereastra trenului, mă lăsam invadat de acea împărăție a humei goale și ude. Frunzișul meu lăuntric de asemeni se jilăvea și nu mai era în stare să scoată nici un foșnet. Iar mai din adîncime pîdea flara cea mare și neagră : uritul.

Era un moment puțin propice pentru a privi țara. Dar în acea vreme, pururi însetat de noi priveliști, nu-mi închipuiam că aș putea sta la fereastra trenului fără să sorb vasta mișcare a lumii : sorbeam un întreg ocean de amărăciune.

O clipă dintre toate se dovedea cu deosebită brutală, cind tot ceea ce fusese pînă atunci, păduri desfrunzite, cimpii dezolate, încă părea că ar mai îngădui o iluzie, faţă de realitatea ce se dezvăluia dintr-o dată, hidă violent, rînjind cu dinţi lugubri de humă. Era clipa cind trenul trecea, la margine de sate sau de oraşe, prin dreptul barierelor. Fulgerător, deprimantă privelişte îţi sărea în faţă, ca o panteră rîioasă dar feroce, şi te stringea de gît.

Abia atunci se dovedea de cită ciñoşie este în stare toamna, după zilele ei frumoase, după zilele ei de aur. Desfundate de rîuri întregi de apă, frămîntate de picioarele oamenilor şi ale dobitoacelor, drumurile erau un aluat enorm şi cleios, o cocă telurică din care nu te mai putea smulge. Neputinţa şi disperarea se citeau pe faţa cărauşilor, din viteza trenului, ca un titlu de jurnal. Privindu-i cum se zbateau în gingiile humei, mă înfioram la gîndul micului oraş de provincie în care urma să sosesca a doua zi.

Iar trenul, singurul pe care nu-l putea înghiţi lutul, alerga mereu mai departe, tăind în două acel univers mohorit şi umed.

Noaptea a venit repede, învăluind lumea cu o manta de plumb. O vreme am mai stat cu ochii în întunecimea ei, apoi obosit de atîta tristeţe şi moarte am adormit.

Visam că străbat o ţară albă, acoperită de zăpezi mari şi imaculate. Se făcea că eram în acelaşi tren, iar prin ferestre se vedea o lume de basm. De la o zare la alta totul era alb şi pur, de o mare blîndeţe. Dintr-o dată m-am simţit uşor şi gata să fiu fericit. Aşa se simt desigur soldaţii cînd, din noroiul tranşeeleor, se pomenesc în liniştea odăilor de spital.

Totul, în lumea pe care o străbăteam, linii şi sunete, era domol, vătuit, plin de o pace adîncă. Simţeam cît de bine îi este pămîntului sub uriaşa plapumă a zăpezii. Trenul aluneca printre două şiruri de munţi, nu prea înalţi. Încît încăpeau în priviri fără efort, ducînd de la un orizont la altul, într-o largă tălăzuire, linia albă a zăpezii.

Cerul, încărcat cu fulgi de nea, abia se deosebea de restul lumii, avînd aceeași culoare și inconsistență pufoasă. Sprîjinît de munții cei ondulați, ca un clopot de pîslă, se arăta a fi un uriaș rezervor de liniște și albe moliciuni.

Clipă de clipă, priveam acea lume de basm, iar ea nu mai lua sfîrșit. Se vede, îmi spuneam, cum se întîmplă cînd îți dai seama că visezi și îți explici visul în vis, că spiritul meu obosit de imensa dezolare a cîmpiei își oferă acum toate aceste desfătări, închipuind un univers alb, imaculat, ireproșabil. Antiteza pe care o construiseam, pură speculație a spiritului, deveni și mai evidentă cînd în lungul unui drum apărură cîteva sânni, trase de boi atletici. În urma lor rămînea un luciu de marmură, tot ce poate fi mai alb și strălucitor.

Visul prindea consistență, lua amploare și promitea să tină multă vreme. Atunci, ca o răsplată binemeritată, m-am scufundat în el, lăsîndu-mă invadat cu voluptate de toate acele imaculate prîvelîști.

Se făcea că am ajuns la destinație, că mă afluam în micul oraș de provincie... Călcam pe omăturile nemai-pomenite pe care le văzusem din tren, iar ele mă invadeau cu puritatea lor. Străbăteam un adevărat univers de zăpadă și, fără să fie prea frig, toate cele cinci simțuri ale mele trăiau sub imperiul ei. Mă scufundam în moliciunea ei, o atingeam ușor cu palma ca pe o irealitate capabilă totuși să transmită senzații, o respiram cu nevinovăție și în același timp frenetic. Aerul nu mirosea numai, ci avea chiar gust de zăpadă, un gust intens și pur, concentrat și polar. Iar de sunete nu mai vorbesc. Era evident că se filtrau, pierzînd orice ascuțime, prin numeroase tifonuri de nea.

Totul, străzi, case, curți, zvonuri și glasuri, era acoperit, convertit și altceva, sub mari straturi de omăt. Uimit și îmbătat de profunzimea lui, treceam din stradă în stradă, cu o voluptate rară și foarte activă care începea să semene a delir.

Urdeva, într-o piață, a orașului, am dat de o mare mulțime de oameni și m-am amestecat numaidecît printre

ei. Peste capetele lor orologiul unei biserici bătea orele cu o sonoritate solemnă și, în același timp, familiară. Și ei erau solemn și în același timp familiari. Își dădeau bună-dimineața, cumpărau unii de la alții mere, prune uscate sau boabe de porumb, cîntăreau marfa sau numărau banii, dar totul era făcut cu atîta demnitate, încît păreau că au fost puși acolo să reinvie un ritual, formele unei vechi civilizații.

Scena acestui teatru în aer liber era o uriașă lespede de marmură. Nu mă mai săturam să alunec pe luciul ei, privindu-i și pe ceilalți cum o străbat cu pași care nu știuseră niciodată ce e clisa. Peste întregul tîrg, soarele a ră-sărit într-o imensă aureolă, și mi-am adus aminte cum și-a cîntat iubita poetul popular :

*C-așa umblă de frumos
Gîndești că scrie pe jos.*

Toți păreau că scriu, că alunecă pe marmura celui tîrg, dînd la iveală litere și cuvinte, unele negre, altele roșii, după cum le era cerneala îmbrăcăminții. Ca și în vorbirea obișnuită, unii spuneau repede ce aveau de spus, alții întîrziu fraza, întocmind-o după un anume ceremonial. Aceștia din urmă aveau sumane de oaie care le cădeau de pe umeri pînă la călcîie.

Toți, și bărbații și femeile, mai ales cei de vîrsta tineretii, aveau obraji rumeni, într-un fel atît de puțin obișnuit la cîmpie, de parcă, mai mult decît cu oamenii de acolo, s-ar fi înrudit cu merele pe care le scoteau din fin, lăsîndu-le să-și răspîndească mireasma. Și ei miroseau a pădure, a munți întregi de cetină și a sălbăticiuni.

Vulpea, lupul, iepurele intrau în îmbrăcămintea lor, fie ca ornament, fie alcătuiind-o în întregime. Lupii cumpărau de la oi smîntînă, iar vulpile nuci de la lupi. Pădurea, cu arborii și vietățile ei, părea să fie partea acestor oameni din lumea cea largă și mare. Totul în înfățișarea

și în felul lor de a fi o reamintea. De altfel, acolo unde încetau acoperișurile orașului — se și vedeau pădurile. Mirosea a cetină înviorată de zăpadă, dar nu o adiere trecătoare, ci așa cum miroase a mare pe țărmul mării. Asemeni unor plămîni gigantici, munții îți suflau în față respirația lor virgină și frustă. Cu toate celulele singelui amețite, bete de atita voluptate, am căutat să potrivesc respirația plămînilor mei cu aceea oceanică a uriașelor păduri.

Orașului acela, acoperit de vaste și blinde zăpezi, i se spunea Cîmpulung Moldovenesc.

Așa am fost întâia oară în viața mea, ca într-un vis, în Bucovina.

Mai tîrziu am aflat că țara aceea nu e o răsfățată a meteorologiei, că uneori pot fi acolo geruri cumplite sau cețuri și ploi reci în timp ce cîmpiile sînt încălzite de soare, dar eu am avut norocul să o cunosc și întâia oară, și a doua oară în împrejurări care au constituit cea mai de necrezut și fericită trecere dintr-un univers în altul.

Cîteva ani mai tîrziu, călătoream din nou spre miază-noapte, spre același oraș, dar într-un alt anotimp. De la fereastra trenului, priveam cîmpia de la poalele Carpaților, și fiecare fibră a ființei mele suferea de parcă aș fi aparținut eu însumi lumii vegetale, de parcă aș fi reprezentat sensibilitatea și conștiința ei.

Era un dezastru. Ne aflam în mai și tocmai din februarie nu mai căzuse un singur fulg de zăpadă, un singur strop de ploaie, nimic. Cerul fără un nor și discul soarelui alunecînd ca pe sticlă, din zori pînă în amurg și revenind a doua zi, mai devreme și tot mai fierbinte, începură să aducă a nenorocire.

Așa se anunță, chiar înainte de echinox, seceta cea marc. Dintr-o lume în care tunul bubuise prea mult, norii dispăruseră ca o turmă de elefanți, înspăimîntați în cele din urmă de pustiitoarea canonadă. Rătăceau pe alte me-

ridiane, lăsînd pe meleagurile noastre fiorul unui destin mesopotamic.

În acele luni, în care acul barometrului nu se mai clintî de pe „Timp frumos“, fu în adevăr frumos, o frumusețe extatică și fixă — mai tîrziu aveam să o întîlnesc în Egipt, dar acolo curge Nilul — care nu vestea nimic bun. Amurgurile revărsau peste lume culori nemaivăzute, culori de laborator, ale unei chimii surprinzătoare, și însuși soarele cobora sub orizont ca o enormă retortă plină cu sînge de porumbel. La nivelul cosmosului, dezastrul se dovedea diafan și pictural.

Niciodată, ca în acel timp în care pămîntul începea să aibă febră, cerul nu s-a boltit asupra noastră atît de încărcat de stele, de o necrezută strălucire. Așa se aplecau pesemne mitropoliții Rusiei, în veșminte împodobite cu mari nestemate, peste trupurile țarilor, cînd le dădeau ultima împărțășanie. În acea primăvară splendidă și alarmantă, cerul ne acoperi capetele cu un fastuos patrafir bizantin. Ni se promînea o moarte de țari, sub enorme și zadarnice pietre prețioase.

Cînd le-a venit timpul, castanii au aprins în lungul bulevardelor nesfîrșitul lor șir de candelabre. Cele cîteva magnolii din oraș au înflorit și ele, scoțînd din somnul lor de peste iarnă, ca din adîncurile mării, sidefurile vegetale, albe sau roze, ale unor uriașe scoici japoneze. Le priveam cu melancolie, ca pe somptuoase și înșelătoare aparțințe. Veștile de la țară erau proaste.

Întotdeauna, în acest timp al anului, orașul este extrem de atent la veștile de la țară, și după ele consideră viitorul. În acel an, veștile de la țară anunțau bruscă, violenta întrerupere a ciclului cosmic. Grîul nu răsărea. Pămîntul rămînea gol și pustiu.

Ce dezastruos era prețul cu care cerul ne arăta comorile lui ! Apusurile acelea, atît de rafinat picturale, le-am văzut mai apoi deasupra deșertului Gobi.

Priveam de la fereastra trenului, cuprîns de neliniște și mîhnire. Țara era desfigurată și învelită în lîntoliul

morții. Ștusem că e secetă, că griul n-a răsărit, dar nu-mi închipuisem priveliști atât de triste și înfricoșătoare. Citădeai cu ochii se întindea un fel de cenușă, o pulbere catată, un fel de scrum, ceva ca părul de pe fața morților. Acestea erau ogoarele de primăvară, verdea și foșnitoarea lor unduire ?

Departe, în inima seacă a câmpiei, virteturile de praf ridicau, pină în înaltul cerului, stâlpii brincovenеști ai unui enorm templu al zădărniceii. O vreme rămineau în picioare, apoi fusele lor începeau să se desfășoare, acoperind lumea cu pudra morții.

Sub acea pulbere cenușie, arbori abia înverziți se suflau și, asemeni unor rătăciți în pustiu, urlau cu toată ființa după apă. Un incendiu fără flăcări — un tifos al pământului — mistuia ultimele insule de vegetație, amenințînd să le prefacă și pe ele în scrum. În albiile pe trei sferturi uscate, râurile își împuținau ființa cu rapiditatea elanurilor de anemie pernicioasă.

Satele se zăreau pe întinderea cîmpiei, tăcute, picioase, cu gîtlejul uscat, trăind și ele sub semnul cenușii. Pămîntul le înghițea iarăși, dar nu prin umiditate, ci prin pulbere. Totul își aducea aminte că vine din țărîină și absorbea prin toți porii țarina, se făcea una cu ea. Ciudată, sufocantă osmoză, pusă la cale de vilvătaia nepotolită a soarelui.

Pe cîmp, vacile dădeau să pască, dar își singerau botul în uscăciunea pămîntului. Dacă ar fi păscut scinduri, nu le-ar fi fost mai rău.

Din praful nesfîrșitelor drumuri de cîmpie, căruțele ridicau în aer lungi semne de întrebare. Cu toate acele semne, ale pămîntului și ale inimii lor, bărbați și femei răspîndiți pe ogoare, crinceni și fantomatici, întrebau cerul pusiui. Iar el nu le răspundea în nici un fel, tot atît de gol spre miazănoapte ca și spre miazăzi.

Prin gări, paparude fragile și răpănoase jucau în lunul trenului, întinzînd mîna după gologani și chicotînd. Dar sub șuvoiul de apă abătut asupra lor de mecanicul

locomotivei nu se mai zbenguiau, ci, aducându-și aminte că sînt preotesele unui rit primitiv, rămîneau nemișcate, cu fața ca o mască mortuară.

O gară trecea după alta și pretutindeni, cît vedeau ochii, era aceeași lume cenușie, aceeași uscăciune din care urcau aceleași vîrtejuri de praf.

Iar trenul alerga mereu, fără să bage de seamă că a ajuns pe fața Lunii.

Și iarăși s-a făcut noapte și am adormit, cu inima neagră de tristețe. Iar cînd s-a luminat de ziuă străbăteam o țară acoperită de un uriaș covor de iarbă. Pentru a doua oară Bucovina părea un vis de necrezut, pură speculație a spiritului, cea mai desăvirșită antiteză a cîmpiei și a secetei. Era evident că prin aceste locuri nu se mai auzise niciodată lamentația paparudelor.

Mă aflam pe locurile primului meu vis, în alt anotimp, dar tot atît de răsplătit de starea de pînă atunci a lumii. Munții, cei acoperiți de zăpezi albe și moi, erau acum înveșmîntați cu generozitate și frenezie, în verde. Dintr-o parte în alta a zării se ondula uriașul covor de iarbă. Senzația de fraged, de proaspăt, de neînceput te cuprindea numaidecît, spălîndu-te de orice tristețe, pînă în măduva oaselor.

Pe firele de iarbă luceau boabe de rouă care, sub razele soarelui, păreau diamante lichide. În sfîrșit, nestemate ce nu mai reaminteau patrafirele morții. Bănuiam bucuria ierbivorelor, a căprioarelor și cerbilor care cutreieră acești munți, și mă cuprindea o părere de rău că nu sînt din neamul lor.

Dar chiar trenul trecea printr-o grădină, în strictă intimitate cu arborii și miresmele ei. În afară de terasa-mentul liniei ferate și de șoseaua de lingă ea, simple fire de ață în vastitatea orizonturilor, de jos și pînă pe culmile munților nu se zărea o singură palmă de pămînt neacoperit de iarbă, o singură stîncă, un singur lapsus al uriașei vegetații. Păduri de brad, păduri de fag, fragile

pilcuri de mesteceni, vaste poiene presărate cu flori, și din nou hora cea mare a pădurilor. Geologia era ținută la subsol, nu i se îngăduia să spună un singur cuvânt în înfrățirea lumii.

Ar fi urmat să cobor în același oraș ca și întâia oară, dar nu m-am îndurat să întrerup acea vastă și calmă tăcere de culmi înverzite, a căror mângiere o simțeam în toată ființa. Și am mers mai departe, să văd până unde se întinde dulce Bucovina, încântătoarea grădină.

Era în adevăr încântătoare și dulce. După jalnica înfrățire din cimpie, sinul naturii se umpluse iarăși de seva vieții. Era îmbietor, suav, rotund, puternic și plin de miresme.

La poalele marilor păduri, muri sclipeau sub razele soarelui. Aveau pesemne un har al lor fiindcă, văzându-le, viața și lumea îți păreau deodată mai frumoase. Dar abia mai târziu trenul a coborât la adevăratul izvor al frumuseții, în valea fermecată a Bistriței. Ce apă luminoasă și candidă, de parcă ar fi toată din rouă sau din lacrimi de câprioară. Venea, cu șoapte de fete sub razele lunii, dintre șiruri de munți și urlașe păduri, și se ducea spre alte șiruri de munți și urlașe păduri, furându-ți mintea ca un joc al ielelor.

Fără îndoială că în afară de apa grea, a atomiștilor, există în lume și o apă ușoară, altceva decât cea de toate zilele, și dintr-o astfel de apă era se vede ființa Bistriței. Pe prundul de piatră trece la vale ceva atât de vioi, de parcă ar fi o fată cu genunchii goi și cu glezne de fluier. Mai multă tinerețe, mai mult farmec al ingenuității cu greu ar putea fi închipuite. Oricine o vede pe fata asta coborînd munții, pe un drum în lungul căruia trezește numai zîmbete de bucurie, rămîne vrăjit pentru toată viața.

Trenul s-a oprit în acel desăvârșit amestec de case și de brazi cărui i se spune Vatra Dornei. Am străbătut un parc pe ale cărui alei erau mai multe veverițe decât trebători, apoi atras de perfectă rotunjime a unui munte

m-am îndreptat într-acolo, pe la poalele unei păduri. Cu fiecare pas pe care îl făceam orizonturile se schimbau, încît mereu întorceam capul spre a contempla paradisul din care veneam. Acolo, în urma mea, ieşeau la iveala privelişti care nu aspirau la măreţie, dar erau în totalitatea lor, şi în mod amănunţit, gingaşe şi încântătoare. În verdele uriaş al văii, acoperişuri de ţigla, pîlcuri de mesteceni, tufişuri de măceşi înfloriţi, poiene presărate cu puzderii de flori păreau puse de un meşter zugrav, cu mîna viguroasă, cu ochiul naiv şi sufletul optimist, ca în prima dimineaţă a lumii. Proaspete, crude, toate acele vopsele ale firii îşi strigau bucuria de a se găsi laolaltă sub razele soarelui.

Pe fund de tot şerpuiau, stringînd apa din alte cîteva văi, Bistriţa şi Dorna. Era acolo un adevărat bazin hidrografic, miniatural ca o bijuterie, încăpînd tot în priviri. Cu multe, limpezi, sclipitoare riuri. Ieşind din pădurile de brad, întineau lumea, încărcînd-o cu o imensă promisiune de fericire. De sus, păreau monograme de argint pe sînul unei frumoase fete adormite. Aşa le vor fi văzut descălecătorii, abia putîndu-şi stăpîni bătaia inimii, în dimineata istoriei noastre.

Mai sus, am descoperit cîteva case de lemn, mai mult adăposturi de vară, cu podurile pline de fin cosit. Am dat ocol uneia din ele, ca unui uriaş flacon plin de esenţa pădurii, pînă ce emanaţiile lui m-au ameţit şi m-am așezat jos, pe pămîntul moale ca un covor. Atunci, am zărit un copil care se îndrepta spre mine de zor, aproape înecat în iarba ce-i venea pînă la brîu.

Cum stam tolănit acolo, avînd la picioare o întregă lume, culcînd sub trupul meu mari pale de vegetaţie, îmi păream mie însumi un uriaş. Privind, cu calmul şi umorul unui Gulliver, băiatul care se apropia, aşteptam clipa confruntării. El s-a apropiat — şi m-am pomenit deodată faţă în faţă cu un pui de om, fermecător la chip, la vorbă şi la port, plin de atîta gingăşie încît, dintre minunile aceluia lumi, el mi s-a părut minunca cea mai tulburătoare.

Mai întâlnisem pe cînd urcam poteca vreo cîțiva plăcînduri surprîns de aerul lor feciorelnic, de obrajii lor care reaminteau cînd laptele, cînd merele domnești, și îmi păruse rău că nu i-am ținut mai mult de vorbă. Dar din clipa în care am fost față în față cu copilul, n-am mai avut ochi și suflet decît pentru el.

Legănat de vasta tălăzuire a munților, învăluit în uriașa lor mireasmă, era atît de fraged și de suav, încît părea el însuși o mireasmă a neamului omenesc. Avea o față care exprima, în aceeași măsură, candoarea și inteligența. Totul pe chipul lui — ochii, sprîncenele, gura — mărturisea acest amestec încîntător. Părea, cu certitudinile și gingășia lui, un mic prinț, vlăstarul unei perechi legendare, și m-am gîndit că așa ar fi trebuit să arate băiatul lui Făt-Frumos și al Iliei Cosînzeana.

Privindu-l, m-a prins o poftă nebună să-l iau în brațe, să-l sorb ca pe un izvor, să-mi potolesc cu el o veche sete, să-l încorporez de s-ar fi putut în ființa mea.

Acel pui de om venea de departe, dar nu din spațiu, ci din timp. Venea din clipa căreia nu i se poate spune anul, dar de a cărei rouă el era plin, cînd pe aceste pămînturi s-a ivit, cu chipul și sufletul lui, poporul român.

De departe venea acel copil, și eu veneam de departe, după ce cu mintea și cu sufletul cutreierasem, purtat de mistuitoare pasiuni, toată întinderea și istoria lumii, și ne întâlnisem acolo, pe acea blindă arcuire de culmi a Bucovinei. Iar în fața lui, întreaga mea ființă vibra ca în fața celui dintîi strop de rouă al istoriei noastre.

Îl priveam și știam că din această candoare și inteligență totul a pornit. Aveam în față plămada noastră dintru început, cea dintîi mireasmă din dulcea mireasmă ce de un mileniu stăruie pe aceste pămînturi.

Amurgul m-a găsit între aceleași vaste și caline orizonturi. Din toate zările veneau spre mine valuri liniștite de munți, ca gestul mereu repetat al unei mîngîieri. Îmi treceau prin inimă, transmițînd întregii mele ființe rit-

mul lor domol. Aceasta era esența cea mai din adine a leagănului nostru, a cărui mișcare ne-a făurit firea și sufletul : un spațiu pașnic, armonios, nebîntuit de furtuni.

În alte părți ale lumii puteau fi altfel de ritmuri, uragane, taifunuri, de o rară măreție, sau înfricoșătoare. Aici munții mă legănau atît de blind, purtîndu-mă fără zguduri între pămînt și cer, încît universul îmi apărea fantastic și în același timp prietenos, ca scrînciobul copilăriei

Dacă veți urca vreodată — și eu vă sfătuiesc să urcați — prin umbra Carpaților răsăriteni, pe la Piatra Neamț și Tîrgu Neamț, spre locurile celei dintîi descălecări, de la un timp veți băga dă seamă că se vorbește tot mai puțin despre Ceahlău, muntele venerat al Moldovei, și că pe măsură ce se apropie Țara de Sus puterea lui scade, spre a face treptat loc, în vorbirea și în conștiința oamenilor, unui alt munte a cărui stea începe să se ridice la orizont.

Iar atunci cînd veți lăsa miazănoaptea, cotînd spre apus, către ținuturile păduroase ce se ridică în zare, către patria de demult a bourilor, atunci, pe măsură ce vă veți afunda într-o lume de legende și de miresme foarte tari ale trecutului, muntele acela se va ridica tot mai sus, iar numele lui îl veți auzi tot mai des, ca pe al unei realități primordiale cu care toate celelalte intră în relație. Soarele răsare sau apune pe Rarău, norii se adună sau se împrăstie de pe Rarău, Moldova și Bistrița curg de o parte și de cealaltă a Rarăului, turmele urcă sau coboară de pe Rarău.

O întreagă lume cu ceilalți munți ai ei și cu apele care curg prin văi, fiind frumuseții firii mereu schimbătoare oglinzi, gravitează în jurul Rarăului, în jurul masei lui enorme și liniștite, încoronată cu piscuri albe de calcar.

De cînd aceste pămînturi au un chip și un nume, Rarăul ia parte la viața lor, și ca o inimă puternică, și ca o frunte în jurul căreia bat marile aripi ale fanteziei. În pădurile lui oamenii pătrund ca într-un templu, spre pășunile lui își mîină turmele, calcarul de la poale i-l prefac

în var, dar acela din piscuri strălucește în viața lor, ca lumina unei stele polare.

În alte locuri pot fi munți mult mai mari sau fluvii puternice, marea sau oceanul ; aici Rarăul reprezintă dimensiunea fundamentală a lumii, latura cosmică a vieții și a istoriei. Plin de foșnete și de murmure de tot felul, de țipete de păsări și de sălbăticiuni, se înalță de pe fundul lumii spre cer, ca un enorm telescop în oglinzile căruia alunecă timpul și infinitul. Cu el începe acolo, în partea de miazănoapte a țării, realitatea sufletească din care a izvorât unduitoră potrivire de cuvinte : Pe-un picior de plai, pe-o gură de rai...

După ce a făcut lumea, Dumnezeu a zîmbit și atunci s-a ivit Silezia...

Călătorind cîndva pe pămînturile de miazăzi ale Poloniei, am auzit această vorbă pe care n-am uitat-o și de care, să spun drept, am fost gelos. Dar mai apoi, străbătînd iarăși platurile Bucovinei, am început să mă întreb dacă Dumnezeu n-a zîmbit cumva — și poate mult mai generos — a doua oară.

Apele curg la vale, munții urcă spre cer, culorile lumii sînt vii, iar zvonurile ei clare. Mesteceni ard, asemeni unor luminări albe, în enorma catedrală a pădurilor. La intervale rare, clinchetul tălăngilor picură în auz, fiind curgerii timpului cea mai dulce măsurătoare. O tinerețe a firii, ce nu se trece măcar cu o clipă, suie din văi spre cele mai înalte culmi.

Cît timp străbat Țara de Sus, pe valea cea largă a Moldovei, călătorii nu-și iau ochii de la fereastra trenului. Ore întregi, acesta parcurge o lume în fața căreia nimeni nu poate rămîne indiferent. Prin gări, purtînd pieptare tivite cu blană roșcată de vulpe, forfotesc flăcăi-andri subțiri, cărora mai mult decît oricui li se potrivește numele de feciori. Dar și mai mult uimesc puii de om. băieții și fetele în cojoacele și sub basmalele lor, serioși, gingași, fermecători.

De câteva ori pe zi și de câteva ori pe noapte trenurile străbat, cu șuier lungi și cu vuiete de poduri metalice, pădurile și munții Bucovinei. La Mestecăniș, unde e marea cumpănă a apelor, trec de pe valea Moldovei pe cea a Bistriței — căreia acolo toată lumea îi spune Bistrița aurie — și atunci au tovarășe de drum plutele care alunecă foșnind la vale.

Pretutindeni, uriașe stive de scinduri, munți întregi de scinduri și de trunchiuri de brad, răspindesc o puternică mireasmă de rășină, reamintind călătorilor că străbat vechea țară a pădurilor. Dar numele locurilor? În ele dăinuie ceva din marea alternanță a istoriei, cea care a adus părinților noștri, și continuă să ne aducă și nouă, când zile senine, când lacrimi amare. Sunt gări al căror nume adie familiar, Prisaca Dornei, Valea Putnei, Mestecăniș, Sădova, Molid, Frasin, Păltinoasa, Ilișești, Todirești... Și altele, de pe frontonul cărora încearcă să dea năvală cine știe ce spaimă ale trecutului, Strigoaia, Părhăuți, Soloneț, Pojorîta. Pojorîta aceasta, din ce foc de demult și-o fi trăgînd numele?

Cît timp străbat Țara de Sus, călătorii nu-și iau ochii de pe fereastra trenului. Sub privirile lor, văi largi și pline de lumină alternează cu acele culmi unice în blinda lor arcuire, iar pădurile de fag cu valuri din oceanul verde al coniferelor. Apoi, deodată, totul intră sub farmecul și sub imensul prestigiu al Rarăului. Peste un șir de culmi împădurite, pe cea mai înaltă dintre ele, se zăresc câteva turnuri de catedrală: Pietrele Doamnei. Urcușul domol al Rarăului ele îl încheie cu o mișcare neașteptată, plină de avînt și tulburătoare. O întreagă țară de munți împăduriți, albaștri de culoare, este dominată de gestul cu care Pietrele Doamnei își leapădă de pe umeri cămașa vegetației alpine și își țin gâtul spre cer, goale, albe, lunatece.

Asemeni tuturor celor ce străbat Țara de Sus, le-am contemplat și eu de multe ori — protagoniste de neuitat ale unui balet de calcar — mai ales în vremea cînd pă-

durile îngălbenesc, transformînd munții într-o vilvătaie de aur.

Într-una din aceste toamne bogate și sonore, am urcat pînă la picioarele lor, cățărîndu-mă apoi pe umerii celei mai blajine, privind înfiorat adîncă prăpastie ce se deschide între pereții verticali ai celorlalte două.

Jos, la stîină, păstorii aprinseseră focul și cîinii lătrau. Am coborît printre ei — și a început atunci o noapte de pomină. Ultima noapte pe Rarău a celor mai vechi forme ale vieții de păstor. Era toamnă tîrziu, se vestea zăpada. a doua zi urmau să coboare cu turma în vale, iar în primăvara următoare n-aveau să mai urce la vechea stîină, ci la casa care îi aștepta, cu hornuri pe acoperiș. Ședeam la focul de vreascuri, în bordeiul de coji de copac, cu ochii plini de lacrimi și usturime, ca mai de mult în coliba plină de fum a păstorilor de pe Hășmașul Marc. Atunci, un horn care să separe căldura de fum îmi apăruse ca o cucerire epocală. Acum, această cucerire mă ajungea din urmă, după douăzeci și cinci de ani, în munții Bucovinei. Focul pe care îl priveam fumegînd era ultimul de felul acesta pe Rarău.

Noaptea era neagră și rece, în văi se auzeau scurmînd sălbăticiunile, se pregătea să vină zăpada. Era ultima noapte a unor vechi forme de viață, și eu mă nimerisem acolo, în vreme de toamnă, cînd Lebăda coboară sub orizont, spre a-l lăsa pe Orion să domnească peste zăpezile iernii.

Tăcut, urmăream cum se schimba garda de onoare a cerului, o măreție luînd locul altei măreții, peste enormele lespezi cu care Rarăul își încheie urcușul spre înfinit.

Atunci, între pinzele imense și schimbătoare ale acelei nopți, el mi-a apărut ca un pivot al veșniciei, în jurul căruia întreaga Moldovă își întorcea încet fața de la un ev spre altul.

Veneam la vale, bogat de marea bogăție a toamnei. Mirosul de fum al gărilor nu putea să alunge din nările mele puternica mireasmă a atîtor roade, prin care trecusem cu nesaț un lung șir de zile, pe cînd străbăteam miazănoaptea țării. Acolo, începînd de la pasul Prislopului, plămîinii mei absorbiseră tot felul de rășini de brad, puternice și tari, concentrînd în ele esența sălbatică a pădurii, pînă ce tot coborînd spre șesurile Prutului le fusese dat să respire, într-o zi de sărbătoare cu hramul multor biserici, aroma uriașului tîrg din Săveni. Cît vedeai cu ochii, se întindea marea de oameni și de căruțe încărcate cu toate roadele toamnei. Cînd întrebai oamenii de unde sînt, rosteau cu vorbă dulce, moldovenească, numele unor așezări din care multe erau vestite pentru ctitoriile lui Ștefan cel Mare. Am străbătut, fără grabă și mereu desfătîndu-mă, acel tîrg în lung și în lat, acea mare mulțime forfotitoare de bărbați cu sprîncene groase și de femei rumene în obraji, întrebîndu-i de prețul vițelilor, al căror bot umed îl mîngîiam o clipă. M-am apropiat de carele ce, trosneau sub încărcătura cartofilor, a cepii și a verzii. Am privit vasta desfășurare de culori foarte vii prin care își semnalau prezența morcovii, curcanii și ardeii gogoșari. Am fost uimit cît de multe prune — căruțe întregi — erau de vînzare acolo. Erau și cîteva căruțe cu pepeni verzi, reminiscențe ale unei veri trecute de mult, și oamenii se apropiau cu bricegele deschise, să mai guste o dată din dulceața harbujilor. Dar cuvîntul cel greu îl aveau strugurii și butoaiele cu must.

Așa veneam la vale, plin de marea frumusețe și bogăție a toamnei. Aveam, într-un săculeț verzui — veteran al marilor călătorii, ce trecuse cîndva și prin Șanhai, încărcat cu ciudatul fruct căruia i se spune Ochiul dragonului — cîteva roade deosebite și rare. Le duceam cu mine, bucuros și melancolic, ca pe cele mai pure esențe ale acelor pămînturi de miazănoapte, pe care le străbătusem tot mai mult iubindu-le, și pe care acum, cu părere de rău, le părăseam. Aveam acolo un pumn de nuci, cu coaja subțire și sonora și cu un ușor miros amărui, pe care le strînsesem într-o după-amiază din uriașul frunziș foșnitor, căzut la pămînt, al nucului bătrîn ce străjuiește casa din Liveni în care s-a născut cîndva, într-o cameră cu pămînt pe jos, George Enescu. Aveam cîțiva ciorchini de ceas! doré și de hamburg tămîios, culeși la îndemnul blajin și stăruitor, la îndemnul moldovenesc al stăpînei, dintr-o vie din Ștefănești, tîrgul în care a văzut lumina zilei Ștefan Luchian. Aveam prune vinete ce-și leapadă simburii și-și dăruie carnea numai cît le atingi cu dinții, și pere tomnatic, mari și țuguiate spre coadă, ce abia iarna se coc, umplîndu-se de zeamă dulce o dată cu venirea zăpezii, pe care le culesesem — după o ploaie scurtă, cu tunete și fulgere de necrezut în luna octombrie, și apoi cu un fantastic și triumfal curcubeu — din grădina casei țărănești în care a copilărit Ciprian Porumbescu.

Nu aveam nici un rod din grădina casei de la Ipotești, trecută de-a lungul vremii prin atîtea vicisitudini și rămasă doar cu doi salcîmi. Dar purtam cu mine, ca pe cel mai greu rod, amintirea unei seri care mă prinsese pe colina de la marginea satului, și credința că acolo începuse tot ceea ce mai tîrziu, privești și stări de suflet, avea să ducă la „Sara pe deal”. Din vale urcau glasuri de copii, hămăituri de cîini, dangăte de tălăngi... Le ascultam ca pe un vechi și etern zvon al lumii, pînă ce în apele limpezi ale înserării a prins să tremure Luceafărul — și, întorcîndu-mi fața spre El, l-am privit îndelung.

Ultimul — cu un atit de viu ecou în conștiința mea — dintre aceste pelerinaje fusese la Mălini, satul lui Labiș. Mama lui stăruise să primesc un strop din mierea celor zece stupi pe care îi au în livadă, și o duceam acum cu mine, aurie și plină de miresme, ca pe ceva din ființa acelei băiat atit de plin de har, care a adus în poezia noastră tot atita prospețime ca pe vremuri Esenin în poezia rusă. Dar de la Mălini mai aduceam ceva.

Străbătînd, în multul aur al toamnei, alături de tatăl poetului, locurile prin care acesta copilărise, îl ascultasem povestind faptele care au generat *Moartea căprioarei* :

- Era în vara lui '45, abia mă întorsesem din război, iar copiii din refugiu. Vinam, ca să le potolesc foamea. Îl luam uneori și pe băiat cu mine. În acea seară, să fi fost poate nouă, cînd căprioara a venit în bătaia puștii. De fapt era un „căprior“, dar el a scris ca despre o căprioară.

În casă, îmi arată o pereche de coarne mici, ascuțite : — Acestea sînt ! Ale „căprioarei“. Avea șase ani !

Privindu-le, l-am întrebat după o lungă ezitare dacă ar putea să mi le dea mie. În aceeași clipă, tatăl lui Labiș le-a și desprins din perete.

O oră mai tîrziu ne despărțeam sub o imensă ploaie de frunze de castan îngălbenite, ducînd cu mine acel tragic trofeu de vînătoare.

Așa veneam la vale, plin de culori și de miresme, entuziast și melancolic, bogat de marea bogăție a toamnei.

Autorapidul, prins în ultima clipă, părăsise ca un fulger-roșu Suceava. Prin fața mea, orașul aluneca repede, desfășurat pe dealuri și ridicat spre cer de tot felul de turne. Știam că aceasta e ultima priveliște spre care îmi încordez ochiul în acea zi. Eram atit de încărcat de tot ceea ce văzusem, încît abia așteptam să alunec peste șesurile domoale ale Moldovei, desprins de forța și frumusețea lumii în care trăisem.

Dar abia rămăsese Suceava în urmă, cînd norii care acoperiseră toată după-amiaza cerul cu o perdea plumburie, prevestind o înserare rapidă și mohorită, se răzgîn-

diră. Despărțindu-se unii de alții, se colorară în unsprezece nuanțe diferite — le-am numărat — desfășurînd iarăși unul din acele amurguri fastuoase și dramatice în care nimeni nu-i poate întrece. La orizont, tot felul de zimbri se iviră pe crestele munților, îndărătnici și orgolioși, cu ceafa lor enormă și încordată ca un arc.

— Bine, le-am spus, am să iau parte și la lupta voastră, dar peste o oră va fi întuneric și, atunci, pentru nimic în lume n-am să mai țin ochii deschiși.

Verești, Dolhasca, Pașcani... În sfîrșit a venit noaptea, dar eu de închis ochii nu-i închid. Mai întii privesc, spre marginea munților, un pumn de lumină scinteiitoare. Nici nu apucă bine să se scufunde în depărtare cînd, o clipă, trenul străbate un adevărat roi de stele. Și iar, în depărtare, misterioșii licurici. Cum se ivește Cloșca cu pul în adîncimea cerului, așa se iveau în acea noapte, scînteind în întuneric și risipindu-i, satele Moldovei...

În acea după-amiază de toamnă, ceva nou s-a petrecut în raporturile mele lirice cu Bucovina. Mai aveam în minte tot aurul pădurilor ei îngălbenite și polieromia atîtor ctitorii voievodale cînd, la Suceava, am auzit alt sunet decît acela al turmelor ce coboară la vale. Acum, acolo se înalță, sub semnul celei mai izbitoare noutăți, un combinat forestier, iar zidurile care iau ființă dovedesc că va fi un gigant.

Au mai fost la Suceava giganți, dar e foarte mult de atunci. După ce s-au dat primele lovituri de tîrnăcop la temelia viitoarei construcții, în lunca de la poalele orașului, și s-a ajuns mai în adîncime, pămîntul a lăsat să iasă la iveală două vestigii ale unor epoci trecute : o frunte de bour, puternică și lată, și o măsea colosală de mamut. Prin forța pe care o exprimau, prin dimensiunile pe care le lăsau să se bănuie, păreau o sămînță a ceea ce se pregătește acum în valea Sucevei, o sămînță care a așteptat multă vreme ca să poată încolți, dar care în cele din urmă a încolțit.

Este în adevăr multă vreme de cînd mamuții au dispărut din pădurile Bucovinei, și după dispariția lor nimic n-a mai fost pe acolo gigantic. Dar după o atît de lungă așteptare ei se întorc, mult mai puternici și, în loc de ochi, cu celule fotoelectrice.

Atras de ceea ce se pune la cale acolo, am străbătut șantierul de la poalele orașului : tălpile, genunchii, picioarele, coloana vertebrală și măselele noului mamut au dimensiunile care erau de așteptat. Oțelul, betonul, cără-

mida și sticla din alcătuirea lui vor acoperi o suprafață de patru hectare și vor atinge înălțimi de peste treizeci de metri. A trebuit multă vreme ca mamușii să se întoarcă la Suceava, dar în sfârșit se întorc.

Pe cînd îi ocolcam picioarele încă moi, înfășurate într-o uriașă schelărie de cofraje, mereu îmi alunecam privirile spre marginea de miazăzi a orașului. Acolo era cetatea.

Meditînd în acele zile la destinul Sucevei, la ce a însemnat în trecut și la ce se pregătește să devină, mă întrebam — stăruitor și dornic de un răspuns afirmativ — dacă de la combinat se va vedea cetatea.

Se vedea. Cetatea lui Ștefan cel Mare era acolo, pe platoul unde fusese zidită, și se vedea.

Am revenit în oraș, l-am traversat sub culorile și în începutul de frig al amurgului, am ieșit prin partea ceaaltă în cîmp, am apucat pe un drum de pămînt, am coborît într-un șanț adînc și m-am cățărat apoi în cetate. Dintre zidurile negre, combinatul se vedea și el în vale, sub lumina puternică a reflectoarelor. Am stat acolo și am privit, mai mult decît oricînd sub o întregă năvală de gînduri și sentimente.

În numele atîtor bărbați și femei, din atîtea generații, care venind la Suceava cu mintea plină de glava ei din trecut, se pomeniseră pe ulițele unui biet oraș de provincie, suflitul meu avusese mare nevoie ca vechea cetate și foarte înaltele ziduri ce se ridică în vale să stea față în față.

Puteam fi liniștiți. Simbolul măreției de odinioară a Sucevei stătea față în față cu temelul măreției ei viitoare.

Iar între aceste două măreții fusese un lung răstimp, lipsit de măreție.

Desigur, multe orașe erau lipsite pe atunci de orice fel de măreție, dar nici unul nu trezea un simțămînt atît de dureros ca Suceava. Fiîndcă toate celelalte se ridicaseră pe bordeiele de lut din neolitic, sau lingă ruinele unor cetăți ce aminteau de existența altor popoare, pe cîtă

vreme Suceava fusese Suceava, cea dintîi și cea mai strălucită dovadă a vredniciei noastre.

Una era să ajungi în capitala unui județ oarecare și să dai de un tîrg cu ulițe noroioase, și alta era să găsești aceeași stare de lucruri și umbra muștrătoare a trecutului, în Suceava cea slăvită de toată suflarea poporului nostru. De cînd românii și-au afirmat ființa în lumina istoriei, întemeind o țară, clădind orașe cărora le-au dat un nume, puține au avut de-a lungul vremii o asemenea rezonanță. Spuneau părinții noștri Suceava, și deodată cerul părea că se deschide și că aerul se umple de un zvon de slavă. Suceava însemna lumina soarelui împletită o clipă — prin geniul lui Ștefan cel Mare — în înseși ființa și faptele neamului nostru.

Ca o corabie încărcată cu cel mai scump tezaur al istoriei, venea Suceava din veacul ei spre zilele noastre, cu punți de aur, cu pinze și catarge de aur. Iar dintre cei ce urcau pe valea Siretului pînă sub zidurile ei, mai de demult sau între cele două mari războaie, puțini vor fi fost cărora să nu li se strîngă inima. Slăvita capitală a Moldovei ajunsese, după cum stă scris într-o enciclopedie a vremii, „un tîrg de interes mai mult local“. Aceasta însemna, fără putința nici unei iluzii, tot ceea ce putea să însemne: în cetatea de scaun a atîtor vestiți voievozi, viața se desfășura fără nici o urmă de măreție.

Erau desigur și alte așezări în care viața se desfășura fără nici o asemenea urmă, dar între zidurile lor nu sălășluise niciodată măreția. Erau și alte tîrguri despre care s-ar fi putut spune că sînt de interes mai mult local, după ce cunoscuseră cîndva o altă viață. Erau, pe țărnul mării mai ales, localități neînsemnate, sub ale căror case de lut nears dormeau în adîncimea pămîntului coloane și capiteluri de marmură. Dar acestea evocau cetățile altor neamuri, ce se stinseseră o dată cu ele.

Numai Suceava apăruse sub lumina soarelui, intrase cu fruntea în slavă și coborîse apoi cu ea în țărînă sub privirile aceluiași neam de oameni care o aduseseră pe lume. Aceasta putea strecura în inimi teama că strămoșii

avuseseră vocația măreției, pe cînd urmașii se dovedeau din ce în ce mai netrebnici. Contrastul dintre măreția evidentă a vremurilor de demult și tot atît de evidentă lipsă de măreție a prezentului a însemnat, pentru multe generații, prilejul unui grav proces de conștiință.

De aceea, în ceasul în care mi-am dat seama de ce va însemna în viața Sucevei noua cetate ce se construiește acolo, m-am gîndit numaidecît la vechea ei cetate, ale cărei ziduri atîta vreme au părut că închid în ele toată gloria acestor pămînturi. Ce bine ar fi, își spunea cineva din mine, acela care n-a conținut să lunece cu gîndul, cu visul prin munții Bucovinei, ce bine ar fi dacă zidurile care vorbesc despre o Moldovă a cărei stemă era bourul ar putea privi la uriașul mamut ce ia acum ființă în valea Sucevei.

Îl priveau. Cu ochii mari deschiși, mai deschiși decît oricînd, îl priveau.

Din acea toamnă, a început un alt destin al Sucevei. Curînd, am auzit vorbindu-se acolo despre tot felul de construcții. Le-am văzut pe planșele arhitecților și le-am văzut prinzînd contur în perimetrul orașului. Am spus și eu un cuvînt : Să se presare mesteceni ! Oriunde rămîne un loc liber, să se presare mesteceni, pentru ca o dată cu noua ei viață, în Suceava să coboare toată poezia din munții Bucovinei.

Dacă la Suceava s-a construit un mamut al zilelor noastre, la Cimpulung Moldovenesc a apărut o bijuterie care a produs multă uimire pe valea de sus a Moldovei, atât prin frumusețea cit și prin menirea ei.

În acel loc — care ar putea fi socotit inima Bucovinei, fiindcă acolo Moldova, riul ei, ajunge în preajma Rarăului, muntele ei — frumusețile n-au lipsit. nici cele făurite de oameni, în vremi voievodale, nici cele ivite din zimbetul lui Dumnezeu.

Această vorbă voia să însemne, dacă mai țineți minte, toate acele uimitoare priveliști, mereu înviorate de riuri tinere, pururi acoperite de rouă, toată acea tălăzuire de munți pe care pădurile de brad, presărate cu mesteceni, alternează la rîndul lor cu luminișuri largi, acoperite de iarbă și de flori, adevărate paradisuri ale ființelor ierbivore. Cerbii și căprioarele aici și-au avut, de la începutul lumii, domnia.

Pîlcul de călăreți în fruntea căruia Bogdan a trecut peste Țîrlislop era numai avangarda descălecării. În urma lui au urmat, în amfiteatrul de lăptos, din cîrmăle pămîntului, cu zăvoaie de cer și zăvoaie de flori, cu aerul răcoros al vieții omenești, familiar și în același timp cosmic, turmele. Și de atunci aici au rămas generații de oameni cîntînd din caval sub lumina stelelor, și generații de turme păsîcînd iarba plină de miresme a munților.

Cei care v-ați petrecut copilăria la șes mai țineți poate minte izlazurile prăfoase, cu iarba arsă de soare, cu turme cenușii și ciolănoase, pe care văcarii le minau lovîn-

du-le mîniosi cu ciomagul. Nu laptele unor asemenea turme va fi fost în mintea celor ce au numit, într-o clipă de geniu a neamului omenesc, alba involburare de luni cerești a nopților de vară, Calea Lactee.

Fără a face din vacă o zeiță cu coarne ca atîtea neamuri ale antichității, noi o putem privi totuși ca pe o ființă providențială, în stare să transforme învelișul vegetal al pămîntului în fluviul de lapte de care nu poate fi despărțită povestea neamului omenesc.

La drept vorbind, laptele este singele alb al vieții, sinteza fericită a mai multor materii organice, un triumf al proceselor biochimice care însuflețesc universul. De la început, omul l-a recunoscut și l-a salutat ca atare, întemeind pe el, înainte ca să are pămîntul, o întreagă civilizație. Și tot de la început, laptele și mierea au fost visul celor ce n-au conținut să-și imagineze paradisuri terestre.

Sute de generații de păstori, ce și-au purtat turmele prin munții Asiei și ai Europei, scriind de-a lungul veacurilor lunga istorie a păstoritului, au știut însă că laptele muls dimineața începe să se acrească spre prînz, și că acest proces nimeni nu-l poate opri.

A păstra laptele un timp mai îndelungat, cu toate însușirile pe care le are în clipa cînd țîșnește din ugerul vacii în șistar, este o ambiție și o reușită a timpurilor moderne. Ideea de a stoarce toată apa din el și a-l preface în praf, spre a opri procesul fermentației, ar fi părut strămoșilor noștri năstrușnică.

Și totuși, cu acest scop — cîtuși de puțin năstrușnic — a fost construită fabrica de la Cîmpulung Moldovenesc. Fiindcă nu e totuna dacă te hrănești cu laptele unor vaci ca acelea care, în visul faraonului, au vestit cei șapte ani de foamete, sau cu al unora în care triumfă marile principii ale vieții.

Or, nicăieri nu pasc vacile cu o mai adîncă mulțumire, în deplin acord cu cerul și cu pămîntul, mîndre și conștiente de menirea lor, ca în mireasma și răcoarea pădurilor de brad. Acolo, din ugerul lor țîșnește un lapte în

adevăr demn de Calea Lactee, spumos, exploziv, plin de materii nutritive și de entuziasm cosmic.

Iar fabrica din Cimpulung, schimbându-i starca, îi va îngădui o viață mult mai lungă. Și ea, ca și mamutul din Suceava, a fost pusă sub semnul automatizării, dar într-un orizont al gingășiei.

Dacă flăcăiandrii care au părăsit turmele de pe Rarău spre a lua parte la necrezuta transformare a laptelui par, în albul halatelor, tineri doctori pe sălile unui spital, fetele, micuțe, subțirele, mergînd cu pași sfioși, au aerul unor călugărițe. Tot așa roșesc, tot așa lasă ochii în jos, ca mironosițele, numai că în loc de mătănii țin în mîini eprubete.

Cum trec de colo-colo, se întîlnesc și iar se despart, alunecînd pe gresia lucioasă, adeseori par, și tinerii doctori și călugărițele, interpreții unui balet. Douăzeci și doi ajung ca, tot dansînd, să prefacă riurile de lapte ale Bucovinei într-un produs care poate fi pus în buzunar și dus, pe oricît timp, oriunde.

În fond, pentru a extinde zîmbetul lui Dumnezeu la întreaga țară.

UMBRA LUI SADOVEANU

— Dar acesta e drumul pe care l-a făcut Vitoria Lipan !

— În adevăr, pe aici a trecut Vitoria, cînd se ducea să-l caute pe Nechifor...

Cele două exclamații fuseseră rostite una după alta de doi tineri din Suceava pe cînd călătoreau împreună, în părțile de sus ale țării. Ne fusese dat rarul privilegiu de a ne scâlda întreaga ființă în aurul cu care se înveșmîntează toamna munții Bucovinei — să nu mă întrebați cum îngălbenesc pădurile în Bucovina, fiindcă n-am să pot spune — și de a pune piciorul în locuri cu mare vechime în istoria noastră. De la Putna la Vatra Moldoviței, și apoi mai departe spre apus, iar din Țara Dornelor la vale, treceam în lungul apelor și peste munți, trezind la fiecare pas, de parcă am fi călcat pe clape de orgă, atîtea solemne rezonanțe. Prislopul, care desparte Maramureșul de Bucovina, și din umbra căruia izvorăște Bistrița, Rarăul cu Pietrele Doamnei, în a căror adîncă despîcătură s-ar fi ascuns, la o năvală a dușmanilor, doamna lui Petru Rareș, mereu se rotiseră sub privirile noastre, cu vibrația lor profundă. Iar într-o zi pe cînd, lăsînd Bucovina în urmă, începeam să coborîm înspre miazăzi :

— Dar acesta e drumul pe care l-a făcut Vitoria Lipan !

De pe tăblia din marginea șoselei, care vestea satul ce urma să vină, țîșnea asupra noastră un nume ciudat : *Dirmoxa*.

— În adevăr, pe aici a trecut Vitoria, cînd se ducea să-l caute pe Nechifor...

Am străbătut Dîrmoxa, învăluîți în foarte vechi adieri ale trecutului, și din acea clipă, în marele zvon al acelor locuri, s-a mai adăugat o undă, tulburătoare și plină de vrajă. Lingă atîtea nume de care răsună pămînturile Moldovei, țaranca de pe Tarcău și-a luat locul, cu numele și cu făptura ei de neuitat.

Am ajuns la apa Bistriței și am tot coborît pe firul ei la vale — nici cum curge Bistrița să nu mă întrebați, fiindcă n-am să pot spune — iscoditori față de privilegiile și oamenii din acea parte a țării. Erau atîtea de văzut și, mai ales, atîtea de adus aminte. Dar parcă nicînd ființa noastră nu se însuflețea mai mult, ca atunci cînd venea vorba de Vitoria Lipan.

Iar pe drumul pe care îl făceam, mereu venea vorba de Vitoria Lipan. De la Dorna către Tarcău, atîtea locuri ne-au adus aminte de apriga munteancă pornită, cu profilul lăuntric al eroinelor antice, să verifice un tragic prezentiment.

În Farcașa, satul cu un atît de prietenos nume, am tras cu ochiul în lungul drumului și ne-am ascuțit auzul, doar vom desluși vreun sunet de nicovală, doar vom descoperi vreo urmă din fierăria lui Moș Pricop, cel care i-a dat Vitoriei primul semn că Nechifor a trecut pe acolo, cu calul lui țintat în frunte.

Era altfel de vreme — vreme de toamnă, ca mierea — decît aceea cu reci înnoirări și brusce fulguri prin care călătorise Vitoria, dar pretutindeni îi întrezăream silueta. La Borșa, lingă niște butoaie cu must, am evocat felul cum a știut să se poarte într-o cumetrie zgomotoasă, în care căzuse pe neașteptate. În arhaica așezare de la Crucea — fiindcă într-un rînd ne-am întors în valea Moldovei și am coborît iarăși la Bistrița, trecînd peste Rarău prin cea mai dulce lumină ce a domnit vreodată pe lume, răspîndită pe toată fața muntelui, ca de uriașe lumînări, de mii de mesteceni îngălbeniți — ne-am amintit-o cum a ciocnit cu nuntașii care chiuiau, trăgeau cu pistoalele și alergau cu sâniile pe gheața rîului.

La Călugăreni, am evocat seara în care Vitoria privea pe gânduri ciudata stîncă al cărei nume e Piatra Teiului. Pe un loc neted ca-n palmă se înalță, fără nici o legătură cu ce-i în jur, ca picată din cer, acea bizară stîncă și ne-am grăbit să-i dăm ocol, fiindcă apele care urcă de la Bicaz încep să se apropie și au să treacă mai sus de ea.

În inserarea de demult, cînd Vitoria a privit-o din prăvălia domnului David, acesta i-a reamintit năstrușnica legendă :

— Într-o noapte, dracul a rupt-o din Ceahlău și a pornit cu ea în zbor, ca s-o pravale în Bistrița, să-i zăgăzuiască apele ; dar n-a mai avut cînd, fiindcă l-a prins cîntatul cocoșilor.

Acel drac, dacă ar mai trăi și azi, și-ar da seama că stîncă lui, oricît de mare, n-ar fi putut în nici un caz opri Bistrița și că pentru o asemenea ispravă — care în zilele noastre s-a făcut — era nevoie de un milion de metri cubi de beton.

Așa se face că, după Călugăreni, șoseaua pietruită pe care coboram spre miazăzi a început să intre sub ape, ca o spinare de submarin, și s-a dus tot mai în adînc. De acum înainte, prin acele locuri, nimeni nu va mai putea pune piciorul pe urmele Vitoriei Lipan. Plutind pe fața lacului, călătorii vor putea cel mult — cum am făcut și noi pe bordul vasului pe care ne imbarcasem — să-și aducă aminte că, acolo, a intrat în împărăția apelor, pe lingă atîtea așezări omenеști, și unul dintre cele mai vestite drumuri din literatura română.

Era un ceas de amurg cînd, aducîndu-mi aminte de ceea ce învățasem foarte de mult, aproape în copilărie, cu gîndul să fie meseria mea întreaga viață, dar n-a fost să fie, l-am rugat pe căpitanul vasului să-mi treacă, pentru o clipă, roata de lemn cu alămuri a cîrmei. După atîția ani, am trăit iarăși voluptatea de a vedea cum prora ascultă de cel mai mic gest, cotind la dreapta sau la stînga, dar de data asta nu pe apele bătrîne ale Dunării, ci pe luciul unui lac, abia ivit între munți Moklovei, în

zvelta lume a brazilor. Nici nu mă încumet să spun cîte au fost de gîndit, și au fost gîndite, în acel ceas de scară.

Spre apus, prin mari spărturi de nori, Ceahlăul se zărea mai mult decît fabulos.

Tot într-un amurg, al aceleiași toamne, am zăbovit mai mult la Sabasa, satul în care osemintele lui Nechifor au fost coborîte din rîpa înfricoșetoare de pe Stînișoara, cu jalnic alai. În acest sat, în curtea caselor domnului Toma, a fost așternut praznicul, iar Vitoria, în sfîrșit răzbunată, s-a putut gîndi iarăși la vatra ei de pe Tarcău.

Sub lumina stelelor și în tîpătul nevăzușilor cocori, am stat la Sabasa, gîndind la acel praznic de pomină și la toată povestea.

Dintr-o deprindere care e aceea a unei rare desfătări, mi-o închipuiam spusă de însuși Măria-Sa Povestitorul.

Tăceam, înfiorat pînă în adîncul ființei, ascultînd acel glas ce venea din adîncurile vremii și se ridica peste vreme, acel glas care e una din marile bogății ale neamului nostru. Tăceam, înfiorat pînă în osemintele strămoșilor și pînă în auzul încă nevenit pe lume al urmașilor, ascultînd acel glas cald și învăluitoare, rostind numele sub al căror farmec trăisem toată toamna, nume de sate, de ape și de munți, și numele eroilor din nemuritoarea poveste.

Din însăși țesătura ei, la chemarea acelui glas, veneau spre noi pe toată bolta cerului, cu pași și siluete de constelație, cei trei ciobani din Miorița.

INTR-O CETOASA DIMINEAȚA DE NOIEMBRIE

După o zi și o noapte de ploaie neîntreruptă, Suha spumega. Iar eu, știind-o învinsă, îmi luam asupra ei o lentă și nedisimulată răzbunare. Cu vreo șapte ani în urmă, mult mă mai necăjise Suha asta.

Acum, între uriașe păduri peste care pluteau uriașe ceturi, venea nebună, dar în fiecare gură avea un friu care îi sfărâma dinții. Pe toată valea, de departe de unde venea, pînă departe încotro se ducea, se auzca urletul ei de furie și neputință. Stam și ascultam, stam și priveam, pîrînd pe malurile ei semnul de exclamare al unei împrecații : — Așa-ți trebuie !

Ziua era mohorîtă, dar la lumina mestecenilor îngălbeniți pe care nici o negură nu o poate stînge, stam și îmi priveam dușmanca înfrîntă.

Adevărul este că Suha apăruse în viața mea ca unui din acei dușmani care vin să te amărască tocmai cînd ți-e lumea mai dragă. Cum lucrurile se petreceau pe valea de sus a Moldovei, pe care stăruie atîta mîrturie și atîtea legende despre începuturile noastre, adeseori m-am gîndit că așa s-a ivit în viața poporului român, tocmai cînd da geană în istoria lumii, necăjindu-l și stricîndu-i rînduiala, neamul năvălitor al osmanliilor.

Abia începusem să mă bucur de Rarău, de Voroneț, de toată frumusețea acelor locuri cînd, pe neașteptate, Suha a năvălit asupra mea. Umblam în acea vreme pe acolo, stînd de vorbă cu locuitorii unor vechi așezări bucovinene, spre a vedea ce-îi preocupă, ce am putea pune la cale împreună.

Fusesem fericit că voi vedea mai des, în veșmintul toamnei sau sub acela al iernii, când puțini îi mai vedeau, munții Bucovinei; fusesem mîndru că Voronețul se afla în circumscripția mea electorală; dar mai ales mă atrăsese gîndul că voi sta îndelung de vorbă cu acei bărbați înalți și drepecți, purtînd cojoace țivite cu blană de vulpe, oameni ai muntelui și ai pădurii, nedespărțiți în memoria mea de mireasma și virtutea cetinei.

Preocupări și propuneri interlocutorii mei aveau destule, și, mai crezînd, mai amăgindu-mă, îmi închipuiam că, într-un răstimp oarecare, se va putea face ceva. Cînd am părăsit însă valea Moldovei, apucînd-o pe un afluent al său spre inima muntelui, lucrurile s-au schimbat. Se înșirau acolo cîteva sate, Doroteia, Stulpicani, Negrileasa, Ostra... și-mi închipuisem că voi descoperi în ele și pe drumul de la unul la altul, cum se întîmplă de obicei în locurile unde se ajunge mai anevoie, frumuseți necunoscute și semne autentice ale vechii noastre civilizații. Dar cum am pus piciorul în acele sate, am început să aud numele Suhei, însoțit de atîtea blesteme, de parcă ar fi fost un alt nume al ciumei. Suha inunda finețurile, Suha rupea podurile, Suha amenința clădirea unei școli, Suha rodea temelia șoselei, Suha nu se sfia să pătrundă chiar în cimitire, tulburînd liniștea morților. De la Frasin pînă la Ostra, treizeci de kilometri de plîngeri și de grave acuzații.

Întăriturile de nuiele umplute cu bolovani, refăcute ou trudă în fiecare vară, Suha le respecta un timp, cit se năștea o iluzie, apoi deodată își făcea iarăși de cap. În fața atîtor blestemății, oamenii cereau o radicală încarcerare a fiarei. Ei visau o acțiune de mari proporții, în care era vorba de brațul puternic al statului, de excavatoare, de vagoane de ciment, de milioane de lei.

Îi ascultam îngîndurat, cu inima tot mai grea. Brațul puternic al statului stăvilea în acel timp apele Bistriței spre a le preface în electricitate, brațul puternic al statului construia abia primele cetăți ale petrochimiei de pe pămînturile Moldovei. Iar cele patru așezări omenești aveau nenorocul să se găsească pe o vale sălbatică, al că-

rei capăt se infunda în inima muntelui. Încît, excava-toarele și marile cantități de ciment despre care vorbeau cei din Doroteia și din Ostra mi-au apărut în acel mo-ment, și nu numai în acel moment, ca un vis și mai mult decît un vis.

Și iată acum nebuna urlîndu-și în lungul a treizeci de kilometri furia și neputința. Privesc în sus dincotro vine, privesc în jos încotro se duce. Turma întregi de tauri, turme întregi de crocodili și de tot felul de balauri lichizi își urlă dreptul de a-și face de cap. Dar digurile de beton, dogmatice — iată un dogmatism cu care sînt în sfîrșit de acord — nici nu vor să le asculte.

Ziua era mohorîtă, dar la lumina dulce a mestecenilor îmi plăcea să stau și să privesc dezastrul Suhei. Oricît ar fi fost să plătesc treptata pătrundere a umezelii în ființa mea care înregistrează chiar trecerea celei mai mici umbre pe fața soarelui, întîrziem în acea lume îmbibată de apă, învăluit în mantăile ceții, ca un general bătrîn pe teatrul unei bătălii date cu mijloace la care el nu visase și datorită cărora se obținuse o zdrobitoare victorie.

Aveam sub priviri cu totul altceva, cu totul și cu totul altceva decît împlinirea visului care cu șapte ani în urmă îmi apăruse de neîmplinit.

Cam în vremea în care, ajungînd pînă la Ostra, de unde nicăieri nu se mai putea ajunge, socotisem că pe acolo și-ar fi putut înțărca dracul copiii, am dat pe Valea Bistriței, într-o desăvîrșită singurătate, peste un grup de geologi instalați în cîteva barăci primitive. Ei însă le soco-teau ca o culme a confortului față de coliba în care se adăpostiseră la început și a cărei fotografie, păstrată ca un document menit să intre în arhive, părea că înfățișează reconstituirea unei locuințe neolitice.

Geologii își făceau, ca în atîtea alte locuri, meseria de geologi. Ajutați de mineri, săpau galerii în măruntalele muntelui, scrutînd sclipirea rocilor și ascultîndu-le su-netul, dornici să descopere minereurile de care țara avea

atîta nevoie. La Leșul Ursului — așa botezaseră ei locul acela, contopind numele a doi mici afluenți ai Bistriței — se părea că descoperiseră ceva.

Trecînd iarăși pe acolo, cînd probabilitățile erau pe cale să devină certitudini, i-am întrebat în ce fel se întrevede transportul minereului dintr-un loc atît de îndepărtat de marile artere de circulație. Leșul Ursului se află pe Valea Bistriței, între Vatra Dornei și Broșteni, în acele singurătăți prin care Vitoria Lipan a tot urcat la munte, dusă de firul unei sumbre presimțiri. Abia de curînd, prin folosirea unor mari cantități de dinamită, drumul făcut de ea călare a fost transformat într-o șosea pe care repede se poate ajunge între pereții cu multe creneluri ai acelei unice și pline de farmec cetăți a geologiei ce poartă numele de Cheile Dornei.

Așadar, atunci — era în toamna anului 1960, o toamnă închinată în mintea mea lui Mihail Sadoveanu, și datorită focurilor peste care se profila stăruitor umbra lui, și faptului că urma să îmiplinească nu peste mult timp optzeci de ani, eveniment major prin care Tudor Arghezi trecuse în primăvară — așadar, atunci, întrebînd de viitorul drum al minereului, mi s-a răspuns că ar putea fi trimis la tren, în gară la Frasin. O clipă am stat locului, nedumerit, apoi am întrebat dacă e vorba de Frasinul din Valea Moldovei. Mi s-a răspuns că da și abia n-am mai înțeles nimic. Frasinul era foarte departe, pe orice drum ai fi pornit într-acolo, la mai mult de o sută de kilometri, chiar dacă ar fi fost s-o apuci peste Rarău, cea mai scurtă și spectaculoasă trecere din Valea Bistriței în Valea Moldovei, dar care nu putea deveni în nici un caz o cale a minereului.

Atunci, cînd mă așteptam mai puțin, am auzit numele Ostrei, Satul de pe valea sălbatică a Suhei se afla foarte aproape, de partea cealaltă a muntelui. Era vorba ca de la Leșul Ursului să se sape un tunel pînă la Ostra, de unde minereul putea fi îndreptat spre Frasin. Proiectul mi s-a părut fantastic.

Vorbeam la lumina pilpiitoare a unor becuri de 25 de wați, cărora le da viață un mic motor ce se auzea gîfîind afară și care de altfel și-a dat repede duhul, încît a trebuit să fie aduse luminări. Geologii erau destul de bărboși și ar fi putut fi luați drept călugări de la vreun schit din inima munților. Tăcerea și nemișcarea îngrămădite acolo de veacuri păreau mai mult decît o stihie, păreau chipul cel mai adînc, cu neputință de a suferi o schimbare, al lumii.

Afară, sub lumina stelelor, ne-a venit în nări un puternic miros de fin și m-am gîndit că e greu să te învăluie mireasma lui și să te mai gîndești la altceva, mai ales la schimbarea lumii.

Dar în întuneric au scăpărat chibrituri și s-au aprins țigări. Și, privind micile puncte de foc, iarăși m-am gîndit că dacă mireasma finului e anistorică, în schimb multe proiecte cutezătoare au fost puse la cale și împlinite în tovărășia fumului de țigară. Micile puncte de foc descriau bruste jumătăți de elipsă, ca astrele unui univers impulsiv, în curs de organizare.

— Să știi, mi-am spus, că bărboșii ăștia au să facă pînă la urmă tunelul. Și mi l-am închipuit ca pe un ochocan uriaș, prin care se va putea privi din Valea Bistriței în Valea Moldovei.

Fumîndu-se probabil o sută de mii de țigări, tunelul a fost proiectat.

Fumîndu-se probabil un milion de țigări, tunelul a fost străpuns.

Două echipe de mineri, care nu se văzuseră niciodată, au pornit din cele două văi și s-au apropiat una de alta, străbătînd șase kilometri prin piatra și întunericul pămîntului, pînă ce s-au îmbrățișat pe ruinele ultimului zid de piatră și de întuneric, prăbușit la picioarele lor.

Burghiele cu care sfredeleau fuseseră lungite mai mult de doi metri, iar ei le înfigeau în gîtlejul întunericului, în pieptul de piatră al geologiei, pînă la minier. Cele

două văi s-au umplut de oameni și de vuiet. Mircasma Inului se retrăgea spre miazănoapte, iar locul i-l luau mirosul și fumul dinamitei pe care o virau în rănile adânci ale muntelui, făcându-l să sară în țândări. Surprins, furios, orb, Polifem al unei noi mitologii, acesta căuta să-i prindă, zvirlind asupra lor suvoale de apă sau de bolovani, dar nu-i vedea, nu-i nimerca, iar ei ieșeau teferi afară, scăpându-i mereu printre degete, iscușiți ca Ulise.

Cînd cele două echipe au făcut joncțiunea, nici una nu deviasă cu un singur centimetru, încît s-au întîlnit față în față, mina în dreptul mîinii și ochiul în dreptul ochiului, ca și cum fiecare ar fi fost imaginea celeilalte, apărînd din apele unei oglinzi adînci, în care nimeni nu se privea de la începutul lumii.

Înainte oricărui alt eveniment, enormul ocean al tunelului a îngăduit minerilor să se întîlnească în inima pămîntului, unii purtînd în ochi imagini din Valea Moldovei, ceilalți din cea a Bistriței. Este pentru prima oară cînd se petrece o asemenea întîlnire între cele două văi, cele mai vestite și pline de legende din tot cuprinsul Moldovei. O dată cu această întîlnire, la bogățiile și frumusețile ei mai de demult se adaugă bogăția și frumusețea aramei.

De cînd pe aceste pămînturi s-au deschis mine, și mine au început să se deschidă de pe vremea agatirșilor, de cînd din adîncul acestor pămînturi a început să se extragă aurul, fierul, cărbunele, niciodată oamenii nu s-au apropiat de un zăcămint subteran cu atîtea onoruri, folosînd atîtea mijloace tehnice și făcînd atîtea investiții, cum se petrece acum cu zăcămintul de aramă de la Leșul Ursului.

Pe valea sălbatică a Suhei, mai sus de Ostra, în gîtlejul muntelui, chiar în laringele lui unde pe vremuri nu se auzea decît urletul lupilor, am văzut o uzină de flotație care mi-a reamintit tot ceea ce poate fi cutezanță, fantezie, cucerire epocală în domeniul arhitecturii industriale

Pe cinci mă aflam în acel loc — pe care îl scot din întinericul nopții și al erelor geologice tuburi fluorescente ce fac cu stilpii care le susțin un unghi propulsiv, încit par mari lăcuste tropicale în clipa unei formidabile țîșniri — mi-am adus deodată aminte de cele treizeci și șase de lămpi cu carbid ale minerilor de la Bălan.

Mina de aramă de la Bălan și locuințele celor treizeci și șase de mineri care scurmuau în măruntaiele ei a fost cea dintîi așezare omenească pe care am întîlnit-o cînd, de pe culmile Hășmașului Mare, am început să cobor, alături de Olt, spre cîmpiile și satele Ardealului. Aceasta se petrecea cu douăzeci și cinci de ani în urmă. Atunci, după ce am tot coborît, de pe o treaptă pe alta, prin mari singurătăți, am dat în cele din urmă de mina de la Bălan și de așezarea pe care, la gura ei, o încropiseră minerii.

Era un cătun cu case de lemn, o așezare umilă care întorcea lumea spre timpuri foarte vechi. Mina avea o sută de ani și în galeriile ei lucraseră, cu dalta într-o mină și cu ciocanul în alta, patru generații de mineri, scoțînd arama pentru puterea și gloria imperiului austro-ungar, pentru clopotele și trîmbițele lui.

În Munții Apuseni, la Roșia-Montana, unde de două mii de ani se extrage aurul, galeriile romanilor, cu pereții lor surprinzător de netezi, mai reaminteau ordinea militară a Romei. Dar ce putea aminti, în umilul cătun de la Bălan, lumina și strălucirea Vienei? Ce putea aminti, în galeriile pline de noroi cleios, caleștile aurite ale Vienei? Mii de ani-lumină separau mica pîlpîire a lămpilor de carbid din mina minerilor de scînteierea rece a stelelor, dar cîte zeci de mii de asemenea ani, viața lor și a cătunului lor, scufundat într-un întineric neolitic, de strălucirea de galaxie a capitalei habsburgice?

Într-un fel a început a fi scoasă, și a fost scoasă timp de o sută de ani, arama din mina de la Bălan și cu totul, cu totul altfel va fi cea din zăcămintul Moldovei.

Este acolo un colț de țară, unde pot fi întîlnite multe monumente istorice, și multe monumente ale naturii, de

o parte și de altă a Muntelui Stănișoara. Cîndva, dusă de presimțirile și de ancheta ei, Vitoria Lipan l-a trecut cu piciorul, descoperind într-una din rîpele lui osemintele celui ucis. Aceasta s-a petrecut mai spre sud, pe unde un drum cu măiestrite serpentine urcă de la Borca pînă în vîrf, la Crucea Talienilor. Din acel punct, Rarăul se zărește spre miazănoapte, iar Ceahlăul spre miazăzi, veghind asupra unei întregi lumi de culmi, de păduri și de pășuni, ca doi împărați din vremuri de demult, din vremurile cînd aceste pămînturi nu se numeau încă Moldova.

De la Crucea Talienilor spre răsărit drumul coboară în valea Suhei, dar e vorba de o a doua Suhă, cea care trece pe la Mălini, cu ai cărei pești și cu ale cărei sălbăticiuni tatăl lui Labiș, întors din război, și-a hrănit copilul în timpuri de foamete.

Între cele două Suhe, și dincolo de ele, poate fi întîlnită, și trasă în plămîni, o întreagă lume de munți și de păduri, o lume de la începuturile istoriei noastre. Acolo, pot fi descoperite, în uimitoare luminișuri, și mai uimitoare încă — Voronețul, Humorul, Vatra Moldoviței. Iar la poalele Rarăului — codrul Slătioara, ai cărui arbori oătrîni de sute de ani sînt lăsați să trăiască, ei înde ei, ca și cum pe fața pămîntului n-ar fi picior de om. Și ei trăiesc, în acord cu acea maiestuoasă trecere a timpului în care doar secolele contează, dînd la iveală un coplesitor monument vegetal, al liniștii, al tainelor vieții și al duratei.

Aceasta e lumea în care a fost descoperit zăcămintul de aramă. Între arborii maiestuoși din codrul Slătioara și lostrițele din Bistrița, sub copitele cerbilor carpatini, el dormea de la începutul lumii, neștiut de nimeni. Dar geologii l-au descoperit, și astfel arama intră în viața Moldovei cu strălucirea ei solară și sunetul ei glorios.

Prin lungul tunel de sub Muntele Stănișoara, minereul se va duce spre Ostra, iar alături de el, pentru a-l spăla în instalațiile flotației, o șuviță din apa argintie a Bistriței.

În cele din urmă, ea va ajunge în albia Moldovei, unindu-se una cu alta, spunându-și poveștile ce vor avea să-și spună.

Cînd s-a turnat clopotul de la Putna, se spune că Maria Voichița ar fi aruncat în aliaj bijuteriile ei de aur, pentru a-i da un sunet mai frumos. Bistrița, care va lua parte, cu argintul din undele ei, la viața aramei ce s-a găsit în munții Moldovei, îi va da fără îndoială ceva din vibrația ei epică și legendară.

Așadar, după o zi și o nopate de ploaie neconținută, Suha spumega.

Între uriașe păduri acoperite de uriașe cețuri, venea mereu la vale cu setea de distrugere a elementelor dezlănțuite. Dar nu mai avea încotro și, plină de furie, își urla neputința. Pe aproape era Voronețul, pe aproape era codrul Slătioarei și, tot pe aproape, umerii albi și goi ai Pietrelor Doamnei. Dar îmi plăcea să întîrzii în valea ei sălbatică, să-i ascult urlatul și, la lumina mestecenilor îngălbeniți, să o privesc înfrîntă.

Fiara cu o mie de capete și de guri, bezmetica, dezlănțuită, fusese chemată la ordine. De la Frasin pînă mai sus de Ostra, întregul ei imperiu pe care de cîte ori voise își făcuse de cap, băgînd spaima în cele trei regnuri, rostogolînd la vale stîncile și sfărîmîndu-le ca o moară neună, smulgînd arborii pădurii, învîlmășindu-i groaznic cu stîncile, prăpădînd vitele oamenilor și amenințîndu-le așezările, numai pentru a-și dovedi puterea, numai pentru a-și exercita asupra tuturor teroarea, întreaga ei vale era transformată într-un șantier care-i delimita albia, punînd oriunde se repezea să muște o pavăză de care să-și rupă dinții.

Învăluit în mantăile reci ale ceții, ca un general bătrîn pe un vechi cîmp de bătălie, stam, priveam, ascultam. Pe toată valea pe unde Suha își făcuse de cap se duceau acum, semn al unei puteri cu care nu-i de glumit, stîlpii

metalici ai liniei de înaltă tensiune. Păreau sulțe lungi de fier, sulțe implacabile, înfipte în gitlejul fiarei.

Cu brațul și cu lancea lui, Sfintul Gheorghe n-a ucis mai necruțător balaurul.

Cu o mie de capete spunegînde, Suha venea la vale urlîndu-și furia și neputința.

Iar eu, privind-o, trăiam o adîncă și nedisimulată răz-
lunare.

AVIONUL ȘI CAPRIOARA

În acea toamnă adunasem încă o dată în mine toată frumusețea Bucovinei. Și încă o dată mă despărțeam de ea.

Dar, pentru prima oară, o părăseam altfel decît de obicei, îndreptîndu-mă spre aeroportul Sucevei. Pentru prima oară nu mai aveam să alunec, aproape o jumătate de zi pe valea Siretului, avînd în dreapta munții cu creste zimțuite și albastre, iar în stînga tălăzuirea domoală și ușor dezolată a șesurilor Moldovei. În acest peisaj și în legănarea ușoară a trenului începeau de obicei să rămînă în urmă, în mine și pe harta țării, priveliștile din ultimele săptămîni : atît de blînda Țară a Dornelor, cu foșnetul pădurilor și murmurul multelor ei ape, ca un cîntec de leagăn al unui întreg popor, Rarăul printre ai cărui brazi mestecenii ard asemeni unor luminări, policromia și gloria bisericilor voievodale, un fel de a fi al oamenilor care încă mai ține de legendă, și tot ceea ce face frumusețea și farmecul Bucovinei.

Eram aproape de aeroport cînd, pe neașteptate, avionul ce venea de la București și urma să plece îndată înapoi a trecut peste arborii șoselei, la o foarte mică înălțime și s-a dus să aterizeze în uruiul motoarelor. Atunci, în suflul meu, șederea în Bucovina a luat sfîrșit.

O nouă lume începea, și un alt ritm interior ce căuta să se pună de acord cu aripile mari și fuzelajul metalic al avionului. Așezat pe pămînt, la cîteva sute de metri, acesta aștepta, iar țot aluminiiul lui pîrca o invitație uriașă la altceva decît la ceea ce fusese pînă atunci.

Mai erau douăzeci de minute pînă la decolare, dar mă și simțeam plecat din Bucovina.

Atunci, am zărit în preajma avionului căprioara. Întîi, am fost surprins de neprevăzutul și plasticitatea imaginii. Erau acolo, și se logodeau în mod neașteptat și foarte plăcut pe retină, două siluete total deosebite, reprezentînd lumi și ere total deosebite, opuse chiar una alteia. Un produs al naturii, cum nu se poate mai gingaș și fragil, și un produs al minții omenești, alcătuit din piese metalice, cel mai puternic și îndrăzneț dintre toate.

O căprioară și un avion... De-a lungul întregii mele vieți, am iubit și căprioarele și avioanele, dar fiecare în alt timp, iar fiecare timp era despărțit de celălalt prin altfel de a simți și prin altfel de bătăi ale inimii. Iar acum fuzionau în una și aceeași secundă, spre marea surpriză și voluptate a spiritului meu.

O căprioară și un avion... Atît de total diferite, reprezentînd lumi și ere total diferite, și totuși, și avionul și căprioara, avînd ceva comun : saltul, avîntul, străbaterea cutezătoare a spațiului.

O căprioară, ființă vie, este poate mai aproape, într-o ordine mai dreaptă și mai poetică a lumii, de avion decît de hipopotam, cum o obligă zoologia.

M-am îndreptat cu mîna întinsă spre botul ei, pînă ce l-am simțit deodată în podul palmei. Atunci, inima mea care se grăbise să se pună de acord cu motoarele avionului și-a schimbat ritmul, și m-am întors iarăși în Bucovina. Botul moale și umed, și ochii mari, de o tulburătoare nevinovăție ai făpturii din fața mea, mă făceau să simt și să iubesc, mai viu și mai mult, frumusețile de care mă despărțeam, de la marile păduri de pe valea Bistriței pînă la silueta Voronețului.

Mîngîind-o, îmi plăcea să mi le închipui — căprioara și ctitoria lui Ștefan — înlănțuindu-se una cu alta, prelungindu-se una din alta... Poate vi se pare ciudat. Dar spuneți-mi, dacă Voronețul ar fi să se transforme în ființă vie, ce ar putea deveni decît căprioară ? Și gîndiți-vă bine la silueta și grația unei căprioare și spuneți-mi,

dacă ar fi să se prefacă în construcție omenească, oare ce ziduri ar putea alege, spre a nu-i trăda zveltețea și can-doarea, decît pe ale Voronețului ?

Pentru a scrie un singur vers, a spus cîndva Rilke, și toți știm asta pe dinafară, trebuie să vezi multe orașe, mulți oameni, multe lucruri... Fără îndoială că meșterul care a gîdit forma și proporțiile Voronețului a văzut multe căprioare.

Popul meu lăuntric ar fi avut o frunză și un foșnet mai puțin, dacă în acea dimineață nu m-aș fi gîdit să plec cu avionul, sau dacă pe aeroport n-ar fi fost căprioara. Dar am aflat că este tot timpul acolo, nelipsită la sosirea și plecarea fiecărui avion. Ce m-ar fi putut bucura și emoționa mai mult ? O căprioară pe aeroportul din Suceava, atîtea putea să însemne ! Ea putea fi, pentru mulți dintre cei ce sosesec sau pleacă, prilej de a retrăi marea emoție care la moartea lui Nicolae Labiș a zguduit atîtea conștiințe.

Mai mult decît o inscripție pe marmură, gingașa viată putea, cu ochii ei de o insuportabilă nevinovăție, perpetua un fior și întări jurăminte ce n-ar trebui să se piardă.

Bărbații și femeile care lucrau acolo, într-o aerogară de lemn ce reamintea un ocol silvic, înțelegîndu-mi gîndurile și sentimentele, m-au asigurat că grija lor pentru viața căprioarei, ca și dorința de a o vedea întîmpinînd avioanele, sînt tot alît de mari ca ale mele.

Un an mai tirziu aflu că fusese ucisă.

E o poveste încîlcită și tristă, cu un cioban care, într-o dimineață cețoasă, zărind-o lingă turma lui, a zvîrlit în ea cu ciomagul rănind-o mortal. Un medic a încercat s-o salveze, făcîndu-i o grefă. Dar, cu toată strădania sa și emoția ce cuprinsese spitalul, a murit.

De atunci, au trecut cîțiva ani. În toamna aceasta — încă o toamnă plină de frumusețea și farmecul Bucovinei, culminînd cu priveștiile ce se deschid de pe Rarău,

mai vaste și mai armonioase decât o simfonie — am aflat că pe aeroportul din Suceava a apărut o nouă căprioară.

Întâi, am văzut-o fotografiată: lângă ușa avionului, trei tinere femei întindeau mina spre ea, cu un zîmbet copilăresc, preocupat și fericit. După statura înaltă și părul blond păreau tocmai din țările scandinave.

M-am dus atunci să o văd, să o mîngîi, să-i vorbesc. În alte orizonturi exterioare și interioare decât acelea de acum cîțiva ani, m-am gîndit iarăși la ce poate însemna o căprioară acolo, pe noul aeroport al Sucevei.

Acum nu mai e vorba doar de cei născuți pe aceste pămînturi, de cei mereu sensibili la amintirea lui Labiș, ci de bărbați și femei din felurite țări ale lumii, ce ar putea fi surprinși, emoționați chiar, cum păreau suedezele din fotografie, de apariția zveltei făpturi lângă fuze-lajul avionului.

Știu că multe aeroporturi moderne, pe care se vîntură lumea contemporană, pot uimi prin dimensiuni și organizare. Dar o căprioară, fragilă și neașteptată apariție într-un asemenea loc, poate însenina sufletul oricui și poate aduce, chiar pe cel mai rigid obraz, un zîmbet din vremea uitată, a copilăriei. Ca și un pîlc de mesteceni, ca și murmurul unui izvor sau foșnetul unui plop, gingașa ființă poate întregi — și face de neuitat — lirismul și puritatea unui colț de lume.

O căprioară pe aeroportul din Suceava, atîtea ar putea să însemne...

SĂRACA ȚARA MOLDOVEI...

Îndată ce apele Bistriței scapă, cu vuiet mare și spumegind, din turbinele de la Stejaru, sînt stăvilitе iarăși pentru a da viață hidrocentralei de la Pîngărați.

Cîțiva kilometri mai jos, o alta se ridică la Vaduri, iar linia de înaltă tensiune care se îndreaptă spre Roman, înainte de a urca o muche de munte, își împlîntă unul din pilonii de fier în fața mînăstirii în care își doarme somnul de veci Alexandru cel Bun. O dată cu marile prefaceri din toată acea parte a țării, în candelă de la mormîntul celui ce a fost părintele Moldovei s-a aprins o infinit de mică stea electrică. Este un bec de 25 de wați, cărula producția dintr-un minut a hidrocentralelor de pe Bistrița i-ar ajunge mai mult decît o eternitate.

Dacă munții ar putea să vorbească, nici unul n-ar avea atîtea de spus cît Ceahlăul. Nu e puțin lucru, mai ales pentru un munte legendar, să se pomenească deodată, după milenii de singurătate, în tovărășia unui lac, ivit la poalele lui ca o oglindă din povești. În această oglindă, al cărei luciu îl fac apele Bistriței, oricine se privește se schimbă la față, devine mai înalt și mai frumos, iar inima îi bate mai puternic în piept.

Săraca Țara Moldovei... spusese pe vremuri cronicarul copleșit de obidă. Iar astăzi, săraca țară a devenit o mare producătoare de energie electrică. Obținută din foc și din apă, aceasta pornește spre cele patru zări cu pașii gigantici, cu pașii de fier ai liniilor de înaltă tensiune.

De alitea ori le-am zărit, la marginea munților, sau pe întinsul cîmpiei. Înalte, aeriene, sigure de forța lor și în

același timp nu lipsite de o anume taină, legau un orizont de altul, dând vechii lumi alte dimensiuni și alte perspective. Asemeni unor uriași, ele măsoară Moldova spre miazănoapte, spre răsărit și spre miazăzi, pentru ca în cele din urmă, adunându-și toată puterea, să pornească spre apus, trecând peste munți în Transilvania, pe la Cheile Bicazului.

Cei care cunoașteți mai de mult acest defileu unic, ai cărui pereți enormi se înfruntă unul pe altul tocmai în tăria cerului, ascmeni unor vulturi de piatră, cei ce iubiți acest monument al naturii, înspăimântător și solemn, să știți că de curînd, după eforturi de epopee, în stîncile lui au fost înfipti stîlpii metalici, cu creștet pentagonal, al unei puternice linii menite să ducă peste munți energia produsă în uzinele Moldovei.

Săraca Țara Moldovei... Iar astăzi săraca țară are alîta lumină, încît o trece cu forță și mindrie, în Transilvania, dublînd vechea grandoare a Cheilor Bicazului.

Dar și din Transilvania a fost adusă în Moldova flacăra albastră a gazului metan. Și o dată cu ea a început o nouă eră pe pămînturile a căror poveste o spun.

Conducta de oțel prin care gazul metan din subsolul Transilvaniei se îndreaptă spre noile cetăți de pe fața Moldovei a trecut Carpații printr-un punct mai puțin sălbatic decît Cheile Bicazului și s-a oprit apoi pe Trotuș, într-un loc de mare rezonanță istorică.

Pe vremuri, aici nimerise în trunchiul unui stejar, intrat în legendă, săgeata lui Ștefan cel Mare, și el a înălțat în acel loc o biserică. „Io Ștefan Voevod, Domnul Țării Moldovei, zidit-am acest hram care este în Borzești pe Trotuș.“

Cinci secole mai tîrziu, în Borzești pe Trotuș, față în față cu biserica lui Ștefan, a fost ridicată una din ctitoriile Moldovei de azi, o cetate a aburului și a electricității.

Sînt mulți ani de cînd, uimiți de extraordinarele forme de energie care dau năvală în istoria lumii, ne-am

deprins să ne uita la abur cu o anume condescendență. Și totuși, acest veteran al erei industriale, care în tinerețea lui a revoluționat societatea omenească, e departe de a-și fi încheiat cariera.

Pe valea Troțușului, un combinat chimic, un combinat petrochimic, a rafinării de petrol și un întreg oraș primesc căldura de care au nevoie din cuptoarele termocentrale de la Borzești. Toată această parte a văii, în care au loc neobișnuite procese de producție, este străbătută, ca de o coloană vertebrală cu măduva fluidă și fierbinte, de țevile de oțel înfășurate în bandaje termice și suspendate deasupra pământului prin care aburul, mereu sub presiune, mereu impulsiv, dă năvală spre locurile unde intervenția lui e necesară. Tot felul de mașini și de instalații, unele ca niște enorme broaște testoase, iar altele ridicându-se zvelte spre cer, se țin datorită aburului și supun moleculele materiei unui implacabil proces de transformare.

Nu am fost niciodată în viața mea pe un submarin dar, în copilărie mai ales, am văzut multe filme a căror acțiune se petrecea într-un submersibil.

Ce anume transmitea senzația că se întâmplă ceva extraordinar, plin de îndrăzneală, forțând legile firii și că acestea se puteau răzbuna din clipă în clipă? Un tablou de comandă, cu zeci de cadrane, ale căror ace se agitău frenetic sau, dimpotrivă, se mișcau foarte încet și amenințător, tinzând spre o cifră fatală, pe când rarul zbîrniit al unor sonerii ducea încordarea la maximum. Nimic nu se vedea din vastitatea și profunzimea mării, din primejdiiile care pîndeau submarinul, dar totul se simțea, foarte viu, paroxistic de viu, din concentrarea cu care membrii echipajului priveau tabloul de comandă, oglindă fidelă a marii aventuri în care erau angajați.

Mi-am reamintit toate acestea pe valea Troțușului și a Bistriței. Tablourile de comandă ale marilor combinate chimice par ale unor fantastice submarine, capabile să se scufunde la mari adâncimi în apa oceanelor, să le tra-

verseze de la un capăt la altul și să revină la lumina zilei cu rodul mării lor îndrăznești. Totul, ca și pe submarin, este concentrat sub privirile și în mâinile unui singur om. Nimic nu se vede din ceea ce se petrece în măruntaiele sau la periferia aceluia vast mecanism de cupatoare, pompe și compresoare în plină acțiune, dar totul este semnalat pe tabloul de comandă. Eforturi, intensități, durate, limite și tensiuni, din cele mai îndepărtate și de neajuns stadii ale procesului de producție, pot fi urmărite clipă de clipă, iar atunci când în fluxul lui continuu ceva nu e în ordine, becuri de diferite culori semnalează imediat, și simpla apăsare pe un buton oprește sau pune în mișcare mecanisme foarte complexe și de o putere extraordinară. Toate acestea transmit, foarte viu, foarte acut, senzația că acolo se petrec fapte de o mare cutezanță, care uneori forțează legile firii; dar totul este controlat și ținut în frâu prin veghea unui singur om.

Afară, Ceahlăul își înalță fruntea albă spre cer, zăpeze îl acoperă și apoi îl părăsesc, pădurile își pierd frunza și iarăși înverzesc, iar în tot acest timp, iarna și vara, ziua și noaptea, uriașele submarine ale petrochimiei navigă într-un ocean vast și plin de taine, prefăcînd gazul metan în lînă și pregătindu-se pentru isprăvi și mai mari.

Ideea de a scoate lînă din gaz metan și cauciuc din gazele provenite de la cracarea petrolului a transformat văile Trotușului și Bistriței nu numai în bulevarde pe care poate fi întîlnit cel mai mare număr de ingineri la suta de trecători, ci și în locuri a căror maximă frumusețe sînt uzinele.

Din curtea lor se înalță clădiri și turnuri care par ieșite din fantezia dezlănțuită a unui arhitect, dar în realitate au fost impuse de buna desfășurare a unor complicate și cutezătoare procese tehnologice. Ele au dus la apariția acestor gigantice și uimitoare bijuterii de beton, de oțel și de sticlă. Nevoia resimțită la Combinatul de cauciuc sintetic ca butanbutilena să apese în mod egal în pereții rezervoarelor a impus construcția unor recipiente

sferice, enorme mingi de metal, care, fiind apărate de căldura soarelui printr-o culoare de argint, iar de descărcările electrice ale cerului prin săgeata înaltă a paratrânetului, par, în arhitectura lor neobișnuită și îndrăzneată, construcțiile unei ere fantastice. Aceste corpuri sferice, surprinzătoare și frumoase după noi legi ale frumuseții, intră într-o corelație vizuală de mare efect cu coloanele cilindrice care țâsnesc spre cer din alte spații ale uzinei, părînd orgi colosale la care ar cînta zeii petrochimiei.

Noaptea, pe toate aceste construcții se aprind mii de lumini și atunci începe marea lor splendoare. Vechile frumuseți ale Moldovei, îndată după amurg, intrau în întineric și doar foșnetul li se mai putea auzi. Noua ei frumusețe abia la căderea nopții izbucnește, plină de forță și pe deplin triumfătoare asupra întinericului.

Atîtea uimiri am trăit eu acolo, tot contemplînd-o, încît mi s-a părut că am ajuns în cer. Un cer ivit din voința unui demiurg, în care se simțeau legile mecanicii cerești, forțele intrate în acțiune și țelul pe care îl urmăreau. Nu se auzea nici un zgomot, totul era tăcut, dar din involburarea acelor lumini se simțea că se petrece ceva mareț, că tot universul e treaz și lucrează.

În acea dimineață de primăvară mă afluam în Turnul Golia, a cărui terasă superioară atât de mult îl face să semene cu turnurile din care astronomii antichității observau cerul. Îmi roteam privirile peste întregul Iași, descoperind pretutindeni mărturiile trecutului, ale unei glorii ce a durat multă vreme și a avut multe chipuri.

În orașul în care am copilărit nu erau decît prăvălii și negustori care-și strigau marfa, iar de jur împrejur fumul dus de vînt al rafinărilor. Dar într-o zi, urcînd treptele școlii, am băgat de seamă că sînt scobite la mijloc și atunci, la gîndul șirurilor de copii care își vor fi purtat pașii pe acolo pînă ce au tocit piatra, a încolțit în mine sentimentul succesiunii generațiilor, al trecerii timpului și al istoriei. De atunci, acest sentiment mi-a umplut de multe ori ființa cu grava lui rezonanță și numai o singură dată, în ultima vreme, s-a aflat într-o uluitoare sincopă.

Mă găseam, în după-amiaza acelei insolite revelații, într-o cofetărie cu vitrine foarte mari și cu mobilier modern. Eram acolo de aproape o oră, cuprins de un fel de perplexitate. În fața cofetăriei se oprea, din timp în timp, un autobuz. De partea cealaltă a străzii se zărea lunga fațadă a unei farmacii. Apoi, mai la stînga, un mare magazin pe ușa căruia intrau sau ieșeau, ca în orice oraș din lume, cumpărătorii. Totul era ca în orice oraș din lume : trotuare, vitrine, lumini puternice și forfota unei mulțimi citadine.

Dar eu știam că dacă ies afară și fac cîțiva pași la dreapta, asfaltul încetează și intru într-un lan de porumb.

Gîndul că în urmă cu cîțiva ani porumbul se întindea pînă sub mozaicul cofetăriei și sub asfaltul pe care lunea-
cau automobile, gîndul că orașul acela n-avea trecut crea
în întreaga mea ființă starea pe care n-o poate provoca
decît dispariția unei dimensiuni fundamentale.

Nu era rău. Era ceva nemaitrăit, de o imensă forță și
cutezanță. Era la Onești, pe valea Troțușului.

Am petrecut cîteva nopți ale vieții mele în acel oraș
fără istorie, iar cînd mai apoi am străbătut străzile Iașu-
lui, am fost deodată ca un om care de pe o plajă orbi-
toare — Oneștiul este o astfel de plajă, iar oceanul lui e
viitorul — pătrunde în umbra unei păduri, cu arbori bă-
trîni și cu tot felul de miresme.

Din orice colț al orașului, Cetățuia și Galata se zăreau,
înalte și zvelte pe dealurile lor. Mereu îmi întorceam pri-
virile spre ele, ca spre corăbii de demult, încărcate de
toată gloria trecutului. Dar cel mai de necrezut, tulbură-
tor și dulce inimii mele, mi se părea faptul că pe străzile
pe care rătăceam pășise cîndva Eminescu.

Acum, Moldova ne prilejuiește această rară aventură :
de a putea trece, în cursul aceleiași zile, dintr-un oraș sub
ale cărui temelii nu e decît amintirea cuiburilor de po-
rumb, în capitala ei, pe ale cărei pietre trecutul murmură
ca apa dintr-o veche fîntînă.

Fîntînile, oricît ar fi să li se împruțineze numărul, ră-
mîn fîntîni, ochiuri de apă vii, în care și-au recunoscut
chipul și sufletul atîtea generații. Dacă ar fi să fac dru-
mul încă de nimeni făcut pe alte astre, cred că revenit, cu
ochii arși de lumina stelelor, nimic nu mi-ar da mai mult
sentimentul întoarcerii acasă, în vatra străbună a nea-
mului omenesc, ca apa dintr-o veche fîntînă. Dar chiar
fără să părăsesc planeta, am încercat toate aceste puter-
nice stări — și ochii arși de lumina stelelor, și setea po-
tolită dintr-o veche fîntînă — cînd de pe asfaltul fără
ecou al Oneștiului am ajuns pe străzile orașului în care
și acum se mai aud pașii celui mai mare poet al nostru.

Îi auzeam, pînă în Turnul Golia. Iar în mintea mea,
cadența lor se prefăcea, în cuvinte, cele mai încărcate de

melancolie din câte s-au auzit vreodată pe aceste pământuri : *Trecut-au anii ca nori lungi pe șesuri...*

. Era o dimineață de primăvară. Încet, ca și cum și-ar fi depănat vechi amintiri, norii alunecau peste toată Moldova spre miazăzi, către pământurile dintre Dunăre și Mare.

Acolo începea o altă poveste. Un alt chip al lumii și un alt fel al meu de a simți și de a fi în lume, decît cele de pînă acum.

Iar eu mă întorceam spre ele, ca și cum turnul în care mă aflam ar fi fost pivotul întregii povești.

SCHIȚĂ DE COSMOGONIE A PĂMÎNTURILOR DINTRE DUNĂRE ȘI MARE

Dintre neliniștile care mă cuprind cînd presupun că îndepărtate ere geologice ar fi putut da pămînturilor pe care trăiesc o altfel de alcătuire, că aș fi putut călători de la Brașov la Sibiu fără să am în stînga splendoarea Munților Făgăraș, că Oltul n-ar fi traversat Carpații, că Siretul ar fi fost singurul rîu al Moldovei, Bistrița neexistînd și nimeni neputînd să și-o închipuie, dintre toate aceste neliniști — pe care mi le provoc pentru ca la brusca lor întrerupere mai adînci să-mi fie respirația și fericirea — parcă nici una nu-i atît de gravă, punîndu-mi toată ființa în stare de alarmă, ca aceea care mă cuprinde la gîndul că s-ar fi putut să nu existe Dunărea și Marea și, între ele, pămîntul ciudat și violent al Dobrogei.

Un bărbat închipuindu-și, în nopțile lui de dragoste, alcătuirea ființei femeiești lipsită de rotunjimea similor, n-ar putea fi cuprins de o tristețe mai mare decît aceea care mă încearcă pe mine la gîndul că Bărăganul n-ar avea sfîrșit, că după monotona lui întîndere n-ar izbucni, dincolo de brațul leneș al Dunării, țara de calcar și de foc a Dobrogei, fierbînte, pasionantă, plină de contraste, după care începe, imensă și veșnic tălăzuită, marea cea mare.

O clipă e destul să mă gîndesc că toate acestea s-ar fi putut să nu fie și simt că ființa mi-e amputată : visul, respirația, fantezia îmi sînt interzise și, brusc, mă sufoc. Dacă Dobrogea n-ar fi existat, cum aș fi fost eu oare ?

Cînd vreau să-mi aduc aminte pămîntul, nu imaginea lui globală care îți poate trezi sub bolta frunții un sunet profund de orgă, ci existența lui umilă și aspră, așa cum

se face cunoscut celor ce-l simt prin talpa goală a piciorului, atunci îmi aduc aminte Dobrogea.

Nu m-am născut și nu mi-am petrecut primii ani ai copilăriei acolo, totuși, când vreau să mă revăd copil care descoperă prin simțurile sale uriașa realitate a lumii, mă văd cu picioarele goale, rănite de pietre și mărăcini, atinse de șopirle sperioase și unduitoare, în pulberea fierbinte a Dobrogei.

Dobrogea mi-a transmis fiorii care, din timp în timp, au adus în mine ceva din marea realitate a lumii. De pe întinderea ei am privit înălța oară, cu senzația și sentimentul infinitului, albastra tălăzuire a mării. Sub stelele ei enorme și pure am simțit bogăția incalculabilă și in-corruptibilă a universului.

Dar fiorul istoriei? Era destul să mă prindă amurgul printre mulții și ciudații ei tumuli, pentru ca în auzul meu să ajungă tot felul de șoaapte, venind din cel mai îndepărtat trecut. Doar mult mai tirziu, când am stat sub stelele Egiptului, am mai auzit foșnete atât de stăruitoare ale vechimii.

Fiorul și conștiința cosmosului, fiorul și conștiința istoriei — nu al istoriei noastre, pe care în maxima lui profunzime l-am dobândit mult mai tirziu, când au început să ne amenințe grave primejdii și am scris *Cartea Oltului*, ci fiorul întregii povești a lumii și a noroadelor ei — au năvălit asupra mea din cerul plin de stele, din pământul plin de zvonuri al Dobrogei. Pe întinderea ei am luat cunoștință de mine însumi, de existența și foșnetul meu în lume, și de existența și marele foșnet al lumii în mine.

Fire înclinată spre meditație și violență, am găsit în pământul meditativ și violent al Dobrogei cea mai potrivită hrană a spiritului meu — și am iubit-o cu o mereu reinnoită pasiune.

Când, mai tirziu, alte frumuseți m-au captivat, m-am temut că nu o voi mai putea iubi, săracă și umilă, cum îmi apărea din depărtare. Dar era destul ca podul de la Cernavodă să mă treacă iarăși spre dealurile ei, pentru ca o dată cu marea văpaie ce le încingea, calcinându-le

aproape, totuși să re izbucnească în mine. Cum de mă putusem îndoi o singură clipă ? Și mă regăseam pe întinderea ei, printre ciulinii și șerpii ei, ca un rege scit întors acasă.

Am străbătut odată, în Munții Boemiei, pe valea unui riu, privesc dense, de plumb și de argint. Castele rășăreau, la cîte o cotitură a drumului, pe vîrfuri stîlcoase, și urcam cîte patru sute de trepte pînă în turnul lor, trecînd prin săli în care se mai păstra, asemeni unor grele brocarturi, amintirea unui rege de demult și a celor patru regine ale lui.

În noaptea următoare, Dobrogea — numai mărăcini și dealuri de calcar — a izbucnit cu totul pe neașteptate din singele meu și am visat-o pînă la ziuă, mistuit de dorul ei și de tăria visului.

Boemia nu-i un pămînt de două parale, munții ei cu măruntaie de uraniu — din același vechi neam, cimeric, ca și munții Dobrogei — au dat cel dintîi semn despre radioactivitatea materiei. Totul acolo e dens și solemn : păduri, castele, legende, o lume plină de grele amintiri, ca apele unei oglinzi în care s-au privit sute de generații nebune și orgolioase.

Acolo, înconjurat de umbrele unui ev mediu somptuos, zile și nopți n-am visat decît la Dobrogea, la pămînturile ei arse de soare, la tumult și mărăcinii ei. Atunci, mi-am dat seama cît de mult o iubesc și că pe oriunde voi peregrina, dorul de ea mă va ajunge în cele din urmă.

În cursul zilei mă înconjurau tapiserii, porțelanuri, panoplii cu arme din vremea cruciadelor, toată acea lume peste care își va fi purtat retina crepusculară un poet ca Rainer Maria Rilke. Iar seara adormeam cu gîndul la Dobrogea și surideam în vis, cum surîd îndrăgostiții cînd visează că părul iubitei li se revărsă pe pernă.

Dobrogea ! Dobrogea ! Pe fata aceasta ciudată, fîlcă de rege get și de dansatoare tătăroaică, eu am iubit-o de mult, de cînd umbla cu picioarele goale prin țărîină.

Cînd contem plu hărțile care înfățișează, pe cite un întreg perete, întînderea lumii, cele cinci continente pluitînd în imensa albăstrime a oceanelor, Dobrogea îmi apare de mărimea unei unghii.

Și totuși, pe unghia aceasta de pămînt, pe care se confruntă trei continente și s-au confruntat atîtea civilizații, cite contraste ! Munții de granit ai Măcinului — martori ai unor vechi ere, singurii care aveau ființă aici, cînd restul nu era decît o înfricoșătoare întindere de ape — se învecinează cu Delta, mirificul teritoriu, patrie a pelicanilor și a egretei, unde atîtea pămînturi s-au ivit din ape doar în cursul cîtorva generații.

Dar munții Măcinului și Delta nu alcătuiesc decît partea de sub Carul Mare a Dobrogei. Pe întînderea ei mai sînt atîtea dealuri de calcar, unele acoperite cu vii, altele — cărora eu le spun africane — goale și arse de soare, paradisuri ale șerpilor și broaștelor țestoase. În fine, orientala Vale Carasu, ai cărei pereți se ridică prăpăstioși deasupra Dunării, stînd ca un braț noroios între nordul accidentat și sudul alcătuit din vaste terase, pe întînderea cărora te învăluie numaidecît vraja cea mare a stepei.

Ciudată și plină de violențe e firea Dobrogei. De cum treci Dunărea, te întîmpină alte priveliști și alte mișcări — mai tari și mai amare — decît cele știute. Razele soarelui incing, ca pe niște cuptoare, enormii elefanți de calcar care alcătuiesc jungla ei geologică. Pe spinările lor fierbinți am rătăcit în atîtea rînduri, din zori și pînă în amurg, strivind sub picioare puzderii întregi de cochilii de melci.

Pe unghia de granit, de calcar și de loess a Dobrogei, totul — și aerul, și focul, și pămîntul — e altfel decît în restul țării și chiar decît în întreg continentul european. Între Dunăre și Mare și-a făcut loc o fișie de pămînt asiatic, aspru, pasionant, meîndurător, ținînd întreaga viață sub farmecul și violențele ei.

Dintre cei ce au cîntat pînă acum Dobrogea, chiar ceea ce e straniu în ființa ei, cîți îi vor fi cîntat mărăcinii ?

Se află undeva, înspre mare, un petic de ioc nu prea întins, din calcar alb și roșiatic, căruia faleza îi pune capăt, secționându-l măreț. De câte ori pătrund în acel teritoriu, pe care îl știu de mulți ani, mă cuprinde presentimentul și apoi numaidecît senzația fizică a fericirii. Postamentul lui de calcar nu se vede, dar căldura pe care o înmagazinează se simte numaidecît, și e o căldură ne-europeană, asiatică sau africană. Cum dau de ea, încep pentru întreaga mea ființă o altă stare.

Mă trintesc în iarba uscată, pe care nu țin minte s-o fi văzut vreodată verde, și ale cărei fire lungi și foarte subțiri sînt năpădite de melci minuscule, ce apoi cad pe pămînt, sporindu-i calcarul. Degeaba un tren trece pe aproape, degeaba se zăresc clădiri în depărtare : mă simt într-o altă lume, timpul începe să curgă altfel, orice rău al sufletului și al oaselor încetează.

Iar cînd mă ridic, beat de starea de bine, mă pomenesc față în față de exorbitanții mărăcini ai Dobrogei. Forța și frumusețea cu care îmi izbesc spiritul și mă subjugă sînt atît de neobișnuite, concentrate, amare, anti-frumoase, încît anevoie — și parcă nevenindu-mi să cred — îmi aduc aminte că m-aș fi lăsat cîndva încîntat de forma, culorile și mireasma florilor. Poate nimic nu-și pierde atîta preț în ochii mei, cum se întîmplă cu florile, cu orice fel de flori, cînd le judec dintre mărăcinii Dobrogei. Ce plante bizare, de un nemaipomenit orgoliu și de o violentă austeritate, constituind o lume a lor, puternică, neobișnuită, de o frumusețe aspră, normînd noi legi ale frumuseții.

În alte orizonturi, la fel s-a întîmplat cu atîtea statui, deodată desuete, după ce am văzut sculpturile lui Henri Moore, enormele femururi, colosalele oase de bărbați și de femei, supradimensionate și redată cosmosului. Mărăcinii Dobrogei, în ciudățenia și asceza lor, par cei doi memorabili regi ai marelui sculptor, cei doi atît de stranii, așezați pe o bancă, făcuți parcă să taie vîntul.

Pe pămîntul de stepă despre care vorbesc, ei cresc impulsiv și singuratici, mult mai înalți decît cea mai

înalță statură omenecască, iar această înălțime le dă ceva de împărați nebuni, domnind peste un imperiu de nebuni. Sînt numai țepi și uscăciune, dar au puterea de a fascina și sînt măreți.

Pămînturile dintre Dunăre și Mare vor fi fost locuite de geți, și vor fi coborît pînă la ele și primii păstori din neamul nostru, dar ele n-au putut fi leagănul poporului român. Arse de soare, bătute de vînturi, reprezintă maximum de contrast față de blînda arcuire de culmi, acoperite de iarbă și de păduri de brad, a spațiului carpatic.

Cît despre mine, sînt fără îndoială un fiu al acestui neam, dar unul care adeseori fuge de acasă.

Nările mele aspiră cu nesăț mireasma finului din Carpați, dar oasele, în care va fi stăruind un calcar protoistoric, tinjesc după cuptorul fierbinte al Dobrogei.

Și stau acolo, pînă mă fac var. Și cu varul acela, care e al unui extaz și al unei profunde terapii, vîruiesc toată întinderea și toată istoria lumii.

Mărturisirea unei atît de mari pasiuni pentru cuptorul de calcar al Dobrogei, această Schiță de cosmogonie a pămînturilor dintre Dunăre și Mare, înseamnă că ele alcătuiesc pentru mine al doilea chip, fundamental, al lumii. Bătut de vînturi și ars de soare, păstrînd în pulberea lui amintirea atîtor noroade, tot ce poate fi mai altfel decît Bucovina, el mi-a propus al doilea fel al meu de a simți și de a fi în lume.

Acolo unde e leagănul nostru, pe dulcea arcuire de munți a Țării de Sus, gîndul meu nu trece mult mai departe de Ștefan cel Mare. Dar pe pămînturile ce s-au numit cîndva Scitia Minor, el se duce de la început pînă la Darius, și de acolo se întoarce într-un neconținut tropot de cai, într-o neconținută involburare de neamuri.

Și totuși, pe această ciudată fișie de pămînt, pod sonor între continente, ce în veacuri și milenii trecute a fost a tuturor și a nimănui, pe care nimeni n-a apărât-o cum ne-am apărât noi vatra, eu de asemeni mă simt

acasă. Cineva din mine, care respiră, simte și gîndește pătruns de o mireasmă al cărei nume e Eminescu, își are casa în Carpați. Altceiva din mine, de dinainte de neamul românesc, altceiva care va fi fiind get și trac și scit, și mai vechi decît ei, se trage către pămînturile dintre Dunăre și Mare.

Sufletul meu e, cu foșnetul lui, al Bucovinei. Dar oasele sînt, cu calcarul lor vechi, ale Dobrogei.

În orice țară ar fi fost să ajung, de orice forme ale vieții aș fi fost înconjurat, gândul — iar apoi întreaga mea ființă — s-a întors de fiecare dată în Dobrogea. La praful și mărăcinii ei, la vântul ei de stepă, la chipul ei teluric și generos. Oriunde m-aș fi aflat, dorul de ea mă ajungea în cele din urmă.

Dobrogea ! Dobrogea ! Pe fata aceasta ciudată, fiică de rege get și de dansatoare tătăroaică, eu am iubit-o de pe vremea cînd umbla cu picioarele goale în țărîină.

Cum n-aș iubi-o acum ! Cum n-aș iubi-o acum cînd, atît de mult schimbată, se dovedește în esența ei aceeași, pămînt al pasiunii și al nostalgiei solare, din adîncimea căruia nu conținut să urce atîtea zvonuri. Cum n-aș iubi-o acum cînd, dîndu-și un nou chip, rămîne la fel de ciudată, învăluită în marea ei taină.

Într-un loc, unde pe vremuri fusese o deplină pustietate, un întreg amurg și încă un ceas după aceea, am stat și am privit — și numai cu greu m-am dezlipit de acolo, fîgăduindu-mi să revin — cîteva dealuri terasate, plantate cu viță-de-vie. Păreau uriașe amfiteatre, pline de poporul unei Rome vegetale. Sub razele soarelui, în lumina lunii, ce ordine pretoriană și în același timp ce forță hipnotică !... O vrajă care m-a amețit, lăsîndu-mă visător pentru totdeauna.

Clădirile care acum acoperă țărmul mării, fiind multora prilej de încîntare, de mult le-am visat, de pe cînd nimeni nu se gîndea la ele, plăcîndu-mi chiar să-mi închipui că eu aș fi arhitectul. Dar niciodată nu mi-am închipuit că Dobrogea ar putea deveni o imensă grădină.

Am cunoscut bine vechile ei sate, cu ogrăzi fără garduri, în care virtuțile de praf se înălțau ca în pustiu, sau cu garduri pe care îngălbeneau tigve de cal, ca în îndepărtate ținuturi mongole. Ceva vechi, foarte vechi, și în același timp nestatornic, părea a fi viața țăranilor dobrogeni.

Mă țin minte la una din ariile acestui pământ în care își dorm somnul atâtea neamuri, cîtiva ani după sfîrșitul ultimului război. În dimineața aceea, la marginea satului Tuzla, un om își treiera griul. Sub soarele dogoritor, caii nepotcoviți se învîrteau într-una. Iar eu priveam gînditor tăvălugul, întrebîndu-mă dacă n-a fost cîndva coloană, în vreuna din cetățile grecești... Multe tăvăluguri și multe jgheaburi în care țăranii dobrogeni își adăpau vitele aveau o asemenea de necrezut origine, fiind oricui le descoperea prilej al unor amare meditații.

De dincolo de miriștile pîrjolite, de lanurile de porumb și de floarea-soarelui, farul de pe buza falezei țîșnea drept în sus pîrînd, cu dungile lui albe și negre, un jalon uriaș între pământ și cer, între marginire și nemărginire. Pe imensitatea albastră a mării, vapoare cu coșuri fumegînde și rare corăbii cu pînze alunecau în linie dreaptă între miazănoapte și miazăzi.

Doar caii se roteau mereu în jurul ariei, cu resemnarea unor condamnați la galeră. Cînd, în cele din urmă, omul îi oprea, nevasta și copiii se zoreau să vînture din pleavă cîtiva pumni de grăunțe. Pînă seara, ridicau alături o grămăjoară pămîntae, un mic tumul, în care geologia era prezentă cu tot felul de pietricele, o întreagă neghină minerală.

Pe pămînturile dintre Dunăre și Mare, așa își treierau țăranii griul. Începeau prin iunie și adeseori îi prindeau ploile reci ale toamnei. Uneori, cădeau primii fulgi de zăpadă și ei tot mai erau cu tăvălugul pe arie.

Iar acum, în opt zile, totul e gata. Opt zile, atît le trebuie combinelor — acelor caravele terestre ce pătrund, legănîndu-se ca pe mare, în lanurile de grîu — pentru a secera și treiera întreaga întindere a Dobrogei.

Marele paradox din viața acestui pământ și marea lui suferință veneau din faptul că, fiind înconjurat de altelea ape, era atât de mult pradă secetei și setei. La apus și la nord curge Dunărea, la răsărit sînt atîtea lacuri și apoi întinderea mării, dar ce folos ? Aici, Dumnezeu a mers prea departe cu despărțirea uscatului de ape. Pămîntul stă într-un loc, apele în altul, fără altă intenție de a lua contact cu țărniurile decît sub forma mîngietoare a valurilor. Destul pentru reverie, dar prea puțin pentru viața plantelor și a animalelor.

De pe întinderea mării, norii alunecă pe deasupra munților tociți ai Măcinului și se duc să se sfărîme de crestele Carpaților, dînd naștere Bistriței, Oltului, Mureșului și Ialomiței. Iar pe fața Dobrogei curg Casimcea, Taița și Telița. Cine a auzit de ele ?

Și totuși, ciudățenia și violența își fac loc și aici. Pe pămînturile cu care norii — și cei ai verii, și cei ai iernii — se arată atît de puțin darnici, cerul poate să reverse, cînd îl apucă nebunia, cea mai mare cantitate de apă ce s-a pomenit vreodată, într-o singură zi. Nu în Bucovina, unde plouă mereu, nu în lungul marilor riuri ale Ardealului și Moldovei, ci de pe fața arsă de secetă a Dobrogei au dispărut, de-a lungul vremii, cele mai multe sate, cele mai multe turme și ciobanii lor, sub catastrofale viituri ale apelor, în urma unor ploi căzute din senin.

Dar, a doua zi după potop, seceta își arăta iarăși chipul de lut crăpat. Cu treizeci de ani în urmă, scriam : Po-poarele Dobrogei cunosc setea. Pe dealurile de calcar și sub cerul de foc al zilelor de vară, setea e o realitate temută. Și mai scriam : Un sat înseamnă mai întîi de toate o fîntînă, așa cum un atom înseamnă un electron central, pozitiv.

Fîntînile, de fapt cișmele, erau toate vechi, de pe vremea turcilor. Oriunde se găsisse, cu sute de ani în urmă, o șuviță de apă, ea fusese captată, adeseori într-o construcție monumentală, și în jurul aceluia templu al vieții se înfiripase satul. Cu mult înainte ca războaiele

mondiale să fi dus la apariția cozilor în marile orașe, prin satele dobrogene lungi șiruri de femei și de fete așteptau în fața vechilor cișmele, în fiecare dimineață și seară, să le vină rîndul la subțirile fir de apă, ca și cum ar fi fost lapte și miere.

Prin satele mai noi, folosind dalta și dinamita, se săpaseră puturi din care apa era scoasă cu caii sau asinii. Cu aceeași rosemnare, de condamnați la galeră ai neamului lor, ca și pe arii, se roteau sub soarele dogoritor, aducînd din timp în timp la lumina zilei căldarea cu lichidul vital.

Iar acum, nici plante, nici oameni, nici animale nu mai suferă de sete. Oricînd și oriunde e nevoie, apă e scoasă din adîncul pămîntului și răspîndită pe fața lui de puterea, în flux neînterupt, a electricității. Fiindcă, în cele din urmă, Dobrogea a fost conectată și ea la foșnetul și răcoarea Bistriței. Ceva ce vine totmai de acolo, din umbra pădurilor de brad, își amestecă boarea în vinul fierbinte de stepă. De altfel, nu este înțîia oară.

Cea dintîi conectare a Dobrogei, politică și spirituală, cu spațiul carpatic, după ce acesta a devenit leagăn al poporului român, a fost făcută de Mircea cel Bătrîn în veacul al XIV-lea, cînd s-a intitulat domn al Țării Românești pînă la Marea cea mare. De atunci, nimeni nu i-a mai spus mării atît de frumos.

Cea de a doua, purtînd pecetea civilizației tehnice, s-a petrecut la sfîrșitul secolului trecut, cînd malurile Dunării au fost unite prin înaltul, metalic, aerianul pod de la Cernavodă. O generație, și încă una, și apoi încă una l-au știut — cu uriașii dorobaași de bronz de la capetele lui — ca pe singurul drum spre țărmurile și albăstrimea mării.

O conectare, sub semnul poeziei, a fost făcută de Mihai Eminescu. Fiindcă altfel au privit nemărginitele ape și altfel au căzut pe gînduri în fața mării oamenii acestei țări, după ce sufletului nostru i s-au adăugat melancolia și meditația eminesciană.

Iar eu, în urma tuturor, pendulînd cu gîndul, cu visul, cu întreaga ființă între plaiurile Bucovinei și stepa dobrogeană, sînt ultimul care le unește, ca un cocor ce pleacă și vine, nostalgie și pururi migrator.

Între unghia de granit, de calcar și de loess a Dobrogei, mereu bătută de vînturi fierbinți, și țara ieșita din zîmbetul lui Dumnezeu, spiritul meu găsește tot ceea ce îi este necesar spre a medita la întreaga poveste a lumii, iar sufletul destule temeieri spre a se simți pentru totdeauna al acestui pămînt.

Nu m-am născut în Dobrogea și nici în Bucovina, dar în respirația mea primă și ultimă al lor sînt, iar dacă ar fi să-mi aleg mormîntul la fel aș pendula, între arcuirea de culmi acoperite de păduri — spre care gîndul nu mi se duce niciodată neînsoțit de dulcele vers : *Pe cînd cu zgomot cad, Izvoarele-ntr-una, Alunece luna, Pe vîrfuri lungi de brad* — acele culmi ce leagănă lungul somn al atîtor voievozi români, și tumuli străjuți de mărăcini, sub al căror pămînt enorm s-au făcut pulbere oasele regiilor sciți.

Dobrogea, așa cum am cunoscut-o la început, era o țară a morilor de vînt, unele din cele mai stranii construcții ce s-au văzut vreodată pe fața pămîntului.

Ciudățenia lor venea din faptul că, avînd înfățișarea unor case, aparținînd pămîntului prin temelii trainice, erau în același timp înzestrate cu urlașe aripi. Poate că numai în îndepărtate ere preistorice, cînd unele reptile s-au înălțat în aer, se vor mai fi văzut atari ciudățenii. Dar nu pot spune că nu-mi plăceau. Și, de fiecare dată, le adresam un salut, din lunga umbră a unui erou literar, ce de atîta vreme nu contenește să tulbure omenirea.

Vechea Dobrogea a fost o țară a morilor de vînt. Pe pămînturile ei ciudate, băteau vîzduhul cu marile lor aripi, făcîndu-le și mai ciudate. Le țin minte pe acelea din nord, care dominau de pe dealuri Tulcea și Babadagul, și pe acelea din sud, din văi pietroase ce duceau la un sat al cărui nume de demult atît îmi plăcea : Bairamdede.

Chiar la Agigea, pe faleza înaltă de la miazăzi de Constanța, o moară de vînt și-a mai profilat silueta pînă acum cîțiva ani. Revăzînd-o după război, pe cînd bateria Tirpitz instalată de nemți în preajma ei era un uriaș morman de fierărie — monument metalic și contorsionat al dezastrului — i-am zîmbit cu melancolie. Fiîndcă, în afară de norocu-i propriu, ora acestor incredibile libelule trecuse. Locul lor îl luaseră, la periferia țărmurilor dobrogene, așa-zisele mori de foc, industrii de mîna a treia, greoaie și lipsite de orice poezie.

Or, morile sînt una din realitățile acestei lumi care nu pot fi lipsite de poezie. Dar morile de vînt ale Dobrogei încetau una după alta să-și mai învîrtească aripile — și n-aș putea spune că nu-mi părea rău. În toamna anului trecut însă, la marginea de apus a Constanței, a apărut o altfel de moară. Dintr-o parte în alta și de sus pînă jos, dimensiuni, proporții, culori, e toată numai poezie. Dar abia înăuntru, sub o lumină de vis și în zumzetul celor o mie și o sută de motoare care îi dau viață, începe marea și foarte noua ei poezie.

În asemenea mori, bobul de grîu pătrunde cum ar trece secunda dintr-un ceas cu cuc într-un ceasornic electronic.

Cu vreo cinci toamne în urmă, cînd țărmurile mării începeau să fie bîntuite de furtunile de după echinox, niște echipe de zidari s-au apucat de lucru la Eforie... În vara următoare, toți cei ce au sosit acolo s-au găsit în fața unor neașteptate clădiri, înălțate după noi legi ale geometriei în spațiu. Tulburător este faptul că această frumusețe a apărut în locuri care cel mai mult, și cu cele mai coplesitoare dovezi, pot vorbi minții noastre despre frumusețe.

Ani la rînd, eu am peregrinat printre ruinele cetăților grecești de pe malul românesc al mării, cuprins de nostalgia armoniei pe care o lăsau să se întrevadă. Tăcut și melancolic, am rătăcit printre zidurile Istriei, căutînd să-mi închipui ardoarea cu care Vasile Pârvan va fi scos la lu-

mina zilei, de sub enormul morman de pământ cutreierat de ciobani cu turmele lor, toate acele coloane și capiteli de marmură.

În atâtea rînduri mi le-am închipuit, albe și drepte, în fața albastrei nemărginiri a mării, și, contemplîndu-le ruina, nu m-am putut opri să nu mă întristez de declinul și căderea în pulbere a civilizațiilor. Dar tot acolo, în fața albastrei nemărginiri a mării, am visat — stăruitor și statornic — alte civilizații, viitoare.

Și deodată, m-am pomenit în incinta unor foarte înalte cetăți. Nu au, ca acelea grecești, coloane de marmură, dar datorită armoniei lor — surprinzătoare, prevestitoare — Dobrogea devine încă o dată un pămînt al meditației și nostalgiei.

De atâtea ori, un gest păstrat în marmură m-a îndemnat să reinviu viața vechilor cetăți, cu filozofii și dansatoarele lor, cu marile serbări dionisiace, cu amfiteatrele în care erau aplaudați Eschil sau Aristofan. Acela a fost un moment de triumf al rațiunii și al frumuseții, în spațiul egeean și în alte cîteva puncte pe care le puteau atinge corăbiile grecești, în timp ce mari părți din lume mai scoteau strigătele barbariei.

Iar noile Istrie, cetăți ale luminii și nemărginirii, implică și ele o nostalgie : a viitorului. Așa va trebui să arate lumea — bărbați și femei bucurîndu-se de vastitatea orizonturilor și de lumina soarelui, nesupuși nici unei constrîngerii, neamenințați de nici o primejdie — nu numai pe înguste fișii de nisip, ci în cetatea universală la care, cu cele mai nobile frunți ale ei, nu a încetat să viseze omenirea.

Am iubit mult vechile drumuri de calcar ale Dobrogei, orbitoare în lumina soarelui, pline de vrajă sub razele lunii. Am mers și am mers pe ele, pînă ce Carul Mare se dădea peste cap, pînă ce răsărea sau apunea luna, am mers și am mers pe ele printre lanuri de grîu și de ovăz, pînă ce le acoperea roua și păreau de argint. Am mers și am mers pe ele, pînă ce totul — întreg universul — părea un vis.

Dar erau drumuri pentru turcii bătrîni și cărucioarele lor trase de măgăruși, cu care duceau la oraș melemeții și

topalamii. Și ei au dispărut, ca și morile de vînt. Iar Dobrogea a devenit un pămînt al șoselelor asfaltate. Niciodată nu mi-o închipuisem astfel, și trebuie să recunosc că-i stă bine și că șoselele acestea, panglici negre care urcă și coboară dealurile de calcar, își au de asemenea poezia lor. Datorită lor, faptului că în atît de puține minute îți trec prin fața ochilor atît de multe priveliști, că acum ești cînd pe coama unui deal, cînd pe a altuia, că într-o oră parcurgi distanțe și străbați localități care altădată erau distribuite pe durata unei zile întregi, mi-am putut da seama de noua înfățișare a Țării de foc, mi-am putut da seama de imensitatea și frumusețea lanurilor ei de griu. O, aceasta este o frumusețe despre care mult mi-ar plăcea să vorbesc.

Nimic din ceea ce în ultimii ani a devenit frumos în Dobrogea nu este atît de frumos ca lanurile ei de griu. În partea de stepă, unde satele sînt rare și nu crește nici un copac, pămîntul e liber de la un orizont la altul, liber în mod absolut. Acolo, sub cerul imens, ești copleșit de imensitatea ogoarelor.

Purtîndu-mi privirile peste uriașa lor întindere, învăluit în mireasma și în stăruitorul foșnet vegetal, am fost cuprins, mai mult decît pe țărmul mării, de sentimentul nemărginirii. Ogoarele acestea vaste, infinite, eu le-am numit — cu tandrețea din care se nasc mîngîierile — Mările interioare ale Dobrogei.

Și Bărăganul este o imensă întindere de pămînt, cu rara ei forță și poezie. Dar acolo frumusețea vine dintr-o uriașă monotonie. Pe cită vreme în Dobrogea e altceva. Între Dunăre și Mare, vaste planuri orizontale, ușor diferențiate unele față de altele, îți îngăduie să le cuprinzi în întregime cu privirea și să-ți dai mai bine seama de dimensiunile lor. Parcă ai aluneca pe o mare de pe care pot fi văzute alte patru, cinci mări.

Așa sînt mările interioare ale Dobrogei, reflectînd cu întinderile lor, asemeni unor oglinzi cu unghiul diferit, o imagine multiplă a lumii și a vastității ei. Iar atunci cînd imaginea aceasta e a freneziei vegetale, a fecundității pămîntului, nimic nu îi întrece forța, patosul, tumultul. Om-

nirea a trebuit să-l aștepte pe Van Gogh spre a vedea, în sfârșit, în felul acesta lumea.

În atâtea rînduri, fără nici o părere de rău, am părăsit țarmurile mării spre a mă pierde în ogoarele peste care soarele alunecă spre apus. Din primăvară pînă în toamnă, mările interioare ale Dobrogei se leagănă ușor în bătaia vîntului, vrăjindu-te cu foșnetul lor. Pe vaste suprafețe și în vasta succesiune a timpurilor, ele își schimbă treptat culoarea, începînd cu verdele crud al primăverii, în care se ivesc apoi pîlpîirile de foc ale macilor sau galbenul palid al rapiței, pînă ce deodată, în cîteva zile și în cîteva nopți, totul devine de aur.

Cunosc bucuria pescarilor, cînd se întorc din larg cu năvoadele pline, dar în ea intră mult hazard și multă aventură. Nici aventură, nici hazard în lanurile de grîu, ci numai legile fecundității, și beția de necrezut — delirul constant și cosmic — din trilul ciocîrlilor.

Nu-l mai văzusem de multă vreme pe Ciuș. Și câtă simpatie și tandrețe a trezit în mine.

E drept că întâlnirea noastră s-a petrecut în condiții favorabile marilor efuziuni, undeva între cer și pământ, pe întinderea stepei dobrogene. O furtună care ținuse trei zile în șir alungase în interiorul uscatului întregul neam al pescărușilor. Obosiți de moarte, acopereau cimpii întregi, fără să facă o singură mișcare, ca și cum din cer ar fi căzut o ploaie de pietre albe. Imobilitatea lor nefirească dădea întreaga măsură a ceea ce se petrecuse în larg. Dincolo de marginea falezei, marea încă își mai urla nebunia.

În acest decor, de epilog al unei mari drame a naturii, l-am întâlnit în acea după-amiază pe Ciuș. În singurătatea teatrală ce domnea de la un orizont la altul, singurătatea lui era simplă și blajină.

Sedea la marginea unui lan de floarea-soarelui, apăsînd pămîntul cu cîpîte ceva mai mari ca de berbec. Era singur și trist, umil și gingaș, scufundat parcă în gînduri, ferme-cător și oropsit.

— Ciuș!... l-am strigat cu un glas în care se trezea copilăria. Și cu fiecare pas făcut spre el, eram cuprins de o tot mai mare și necenzurată duioșie. Mai tîrziu, m-am gîndit mult la puterea pe care numele lui o are asupra inimii omenești.

O căprioară mă poate emoționa mai mult decît Ciuș, dar în fața ei sînt cuprins de o admirație mută. Oricît aș iubi-o, nici un cuvînt nu-mi trece prin minte în timp ce-i privesc ochii mari și umezi sau salturile cu care tale pa-

durea. Iar fără cuvinte, tandreșea e ca un drapel peste care nu adie vîntul.

Așa prăpădit cum e, Ciuș a avut darul să smulgă de pe buzele noastre cel mai mîngîietor cuvînt adresat lumii patrupede. Sînt multe asemenea cuvinte, dar nici unul nu se potrivește cu al lui.

Tot rostindu-l, în timp ce-l mîngîiam pe frunte și pe bot, o teamă m-a cuprins că oamenii vor avea din ce în ce mai rar prilejul să-l întâlnească. Peste noapte, am visat că Dumnezeu pregătea un nou potop. Iar eu mă rugam pentru soarta lui Ciuș.

— Doamne, îl imploram, îndură-te de el. Nu-l lăsa să piară în valurile de fier și de beton care vor acoperi pămîntul. Îngăduie-l, Doamne, pînă la judecata de apoi. Să-i mai putem mîngîia părul argintiu, să-l mai putem striga pe dulcele lui nume.

Să mai putem simți, din timp în timp, gustul pierdut al copilăriei...

SENTIMENTUL CULTURII[®]

DIMITRIE CANTEMIR
GHEORGHE ȘINCAI
NICOLAE BĂLCESCU
MIHAI EMINESCU
NICOLAE IORGA
TUDOR ARGHEZI
MIHAIL ȘADOVEANU
TUDOR VIANU
GEORGE CĂLINESCU
AL. PHILIPPIDÈ

El a fost un cărturar de talie europeană, pe cînd în această țară prea puțini știau carte, și totuși nu s-a rușinat să fie român.

El a fost un mare învățat, pe cînd neamul lui agonisise prea puțină învățătură, și totuși nu s-a rușinat să fie român.

El a trăit pe cînd nimeni nu bănuia că pe aceste pămînturi se va naște Mihai Eminescu, și totuși nu s-a rușinat să fie român.

(„Contemporanul”, 26 octombrie 1973)

Am privit îndelung, în timpul unei ședințe solemne a Academiei, portretul lui Gheorghe Șincai, memorabil prin marea noblețe a frunții și marea amărăciune a gurii, semn al unei chemări superioare și al unui destin tragic. Se împlineau o sută cincizeci de ani de la moartea sa, acea moarte care a pus capăt, pe pământ străin, unei vieți de pribeag și martir, acea moarte de care ai săi, cei a căror cronică o scrisese cu atita dăruire de sine, au aflat abia după jumătate de secol.

Moartea unui om poate întări sau poate schimba, de multe ori cu o forță copleșitoare, semnificația unei întregi vieți. Uciderea lui Constantin Brâncoveanu, după ce mai întâi privise uciderea fiilor săi, îl răscumpără de greșelile din timpul vieții, fiind o moarte de martir. Moartea Magdei Isanos, ca brutala cosire a unui fir de iarbă, dă vieții și operei sale poetice, mereu înfiorată de presimțirea sfârșitului, sfînșenia unei luminări de ceară din vreuna din vechile ctitorii ale Moldovei, pictată naiv și sincer cu chipuri de îngeri, și ne face să ne pară rău că nu există în adevăr o lume de îngeri. Asasinarea lui Nicolae Iorga, într-o noapte ce nu era numai a pământului ci și a lumii, dă vieții sale un patetism absolut, încărcînd-o de toată lumina și de toate bibliotecile țării, într-un grav act de acuzare.

Sfîrșitul lui Șincai este pe potriva destinului său, care a fost tragic și plin de o imensă slăbiciune.

Ce poate fi mai tragic și mai amar decît să scrii, cu negație de apostol și competență de erudit, istoria neamului tău, și fiindcă i se refuză lumina tiparului, care ar fi însemnat lumină pentru un întreg popor, să rătăcești pînă la moarte, purtînd atît de lipsitul de noroc manuscris, îndesat într-o traistă. Traistă, care, și ea, face parte din istoria noastră, traistă în care și-au dus bucata rece de mămăligă, în vreme cum nu se poate mai triste, atîtea mii de țărani pribegi.

Din lumea lor, o lume îndelung și brutal nedreptățită, s-a ridicat acest om care a scris, nu ca pe o poveste ci ca un învățat, istoria neamului său. Și i-a fost dat și lui, tot traista și toiagul. Și le-a purtat pînă la moarte, acea moarte la care n-a bătut nici un clopot pe pămînturile a căror cronică o întocmise, pe o durată de un mileniu și jumătate. Cu greu îmi pot închipui destin mai tragic, dar și mai îndreptățit la venerație.

Sînt opere ce abia răscumpără o viață — mă gîndesc la acei poeți și cărturari, ce s-ar fi cuvenit să aibă un mai solid fond etic, care în vremea fascismului au greșit grav față de națiune și de întreaga umanitate, fiindcă nu este îngăduit să-ți imaginezi mărirea neamului tău alături de o putere ce pune la cale, cu un cinism fără margini, aservirea altora — și sînt vieți ce răsfrîng asupra unei opere; oricît de mari și nemuritoare, frumusețea lor morală.

Divina Comedie este prin sine însăși o capodoperă, dar cei douăzeci de ani de surghiun ai lui Dante pun pe marmura ei pecetea unui destin tragic, în fața căroră mereu se vor înfiora generațiile.

Într-o vreme cînd scrisul a devenit ocupația multor oameni care pot prinde orice după ureche, și e pe cale să devină și a mașinilor cibernetice, se cade ca spiritul uman, dezorientat și dornic de orientare, să se îndrepte mai cu seamă spre acele opere în care autorii lor s-au angajat cu toată ființa, pînă la acceptarea unui destin tragic.

Fiindcă multe se pot învăța și multe se pot mîima, dînd loc unui vast tîrg al deșertăciunilor, dar nu capacitatea de

sacrificiu în slujba unei idei. Ea poate fi unul din semnele, atât de necesare, care să despartă pe chemați de nechemăți.

Nu cred că pe aceste pământuri, în istoria cărora se înfilnesc atîta martiri ai singelui și ai ideii, să poată apare vreodată o generație care să ridice din umeri, fără riscul unei grave breșe morale, în fața unei vieți și a unei morți ca a lui Gheorghe Șincai.

(„Contemporanul”, 16 decembrie 1966)

Nu știu cum ne-am putea pregăti mai bine, sufletul și conștiința, pentru a sărbători împlinirea a o sută cincizeci de ani de la nașterea lui Nicolae Bălcescu, decît meditînd încă o dată asupra chipului și destinului acestui om — a acestui om între oameni, cum l-a numit Camil Petrescu — atît de emoționante, atît de pilduitoare. Nu' pentru a scoate un nume din uitare, cum se întîmplă de atîtea ori, fiindcă nicidecînd numele său nu a fost dat uitării, ci pentru o înaltă pedagogie asupra nouă înșine, cred că se cade să începem a trăi, de pe acum, această nobilă și gravă aniversare. De ar fi cu puțință, întregul an în care ne aflăm s-ar cuveni să devină, pentru cel mai mare folos al ființei noastre morale, Anul Bălcescu.

În urmă cu un an, același folos ne-ar fi putut prilejui, dacă i-am fi dat amploarea cuvenită, centenarul nașterii lui Luchian, și el un om între oameni. Mai mult decît prin Tezaurul de la Pietroasa, sîntem bogați prin asemenea oameni — și de nimic nu avem mai multă nevoie, într-un timp al marilor confuzii și contrafaceri, ca de acești oameni între oameni, care să pună pe lucrarea vieții lor pe cea autenticității, garantînd că-i expresia unui destin.

De la Șincai la Țuculescu, celula noastră morală, capacitatea noastră de sacrificiu în slujba unei idei, n-au suferit nici o alterare și ne-au dat, la fiecare generație, un sfînt sau un martir, pentru cea mai înaltă, pentru cea mai pură orientare a sufletelor și cugetelor noastre.

Într-o regiune a lumii și într-o istorie în care au în-căput atîtea compromisuri, Nicolae Bălcescu, om de gîndire și om de acțiune, oferă pilda unei vieți de o ireproșă-

bilă puritate, a unei vieți în care nici microscopul electronic n-ar putea descoperi urma celei mai mici tranzații, cu ideile sau cu severele legi ale moralei. Și pentru deplina noastră smerenie, pilda unei vieți cutremurătoare. El ne îndreptățește, cu prisosință, să ne numărăm printre neamurile care au dat lumii, eroi, sfinți, martiri.

Un nume este rostit acum, cu o imensă venerație, în felurite zone ale pământului, de toți cei însetați de o viață fără compromisuri, întemeiată pe cele mai nobile trăsături și aspirații ale ființei umane. Cu chipul lui de Isus, Ernesto Che Guevara cutremură conștiințele și sufletele tuturor celor ce, în lumea posesorilor și în lumea asupriților, visează un alt tip de om și un alt tip de societate omenească.

Conștiinței umanității, însetată de frumusețe morală, noi îi putem propune în Nicolae Bălcescu, la fel de pur, la fel de credincios sie însuși, un Ernesto Che Guevara al secolului trecut și al istoriei noastre.

(„Contemporanul”, 7 februarie 1969)

M-am întrebat adeseori dacă un caracter integru, dacă un fond etic precumpănitor, dacă o implacabilă rigoare morală nu ar stînji pe cel ce ar năzuî, și ar avea puțința să devină, un mare poet. Și nu știu ce m-aș fi făcut, eu și bietul meu suflet, eu și bietele mele credințe, dacă nu mi-aș fi putut duce gîndul spre Mihai Eminescu.

Alteea exemple, unele mai de demult, altele mai de aproape, altele foarte de aproape, mă obligau să mă întreb, în ceasuri cum nu se poate mai amare, dacă o desăvîrșită integritate morală n-ar fi incompatibilă cu talentul, dacă lipsa invidiei, a lăcomiei, a atîtor patimi omenești mai mari sau mai mărunte, n-ar transforma cumva artistul într-un ascet, incapabil să intre în clocotul vieții, să o trăiască, zbuciumîndu-se de moarte, și să o cînte triumfînd. De multe ori m-am întrebat — cu sufletul într-o grea cumpănă, cuprins de ucigătoare îndoieli, părăsit de credințe, de respirație, de lumina ochilor, de carnea de pe oase, cadavru care nu mai are nimic de sperat — pînă ce din întineric țîșnea, mai pur decît cea mai pură flacăară, Mihai Eminescu.

M-am întrebat de multe ori, dacă o implacabilă rigoare morală, dacă un fond etic precumpănitor, dacă un caracter integru nu ar fi cumva o pledică în calea celui ce ar năzuî, și ar avea puțința să devină, un mare om politic. Și nu știu ce m-aș fi făcut, eu și bietele mele credințe, eu și măduva din oasele mele, dacă nu mi-aș fi putut întoarce gîndul spre Nicolae Bălcescu.

Alteea exemple, din spații și timpuri diferite, atît de multe încît au generat o întreagă morală, mă obligau să

mă întreb, cu sîngele otrăvit, cu inima golită de sînge, dacă o desăvîrșită rigoare morală n-ar elimina din istorie pe cel ce ar vrea să facă istorie, pe cel ce, din lumea ideilor, ar coborî în realitatea coruptă și violentă a faptelor. De multe ori m-a întreat — bolnav ca de ciumă, clănțănind din dinți ca la poarta morții, ajuns în infern și fierț în smoală, batjocorit de risete și chicoteli drăcești — pînă ce apăsarea să mă mîntuiască, mai sfînt decît toți sfinții, Nicolae Bălcescu.

O suflare, neîmblînzitul suflet, care nu îngădui nici cea mai mică tranzacție cu noțiunea de român, bucură-te că, în fiecare miez de noapte, cînd încep îndoielile și deznădejdea, ai spre cine să te întorci, bucură-te că pe cea mai neclătinată catapeteasmă a neamului nostru strălucesc aceste două icoane din cel mai curat argint.

(„Contemporanul”, 9 martie 1973)

Sara pe deal buciumul sună cu jale... atîta doar spun, aceste simple cuvinte, iar numele celui ce le-a rînduit astfel îmi urcă din suflet pe buze ca numele cel mai înalt al neamului meu.

Sara pe deal buciumul sună cu jale... atîta doar spun, și oriunde aș fi, în oricît de străine universuri, sînt adus iarăși alci și făcut fiu al acestor pămînturi și al dulcii vorbiri românești.

Sara pe deal buciumul sună cu jale... atîta doar spun, aceste simple cuvinte, iar numele celui ce le-a rînduit astfel mă cuprinde ca o catedrală, ale cărei lespezi le lustruiesc cu fruntea și le tocesc cu buzele sub lungi, fierbinți săruturi de dragoste și recunoștință.

(„Contemporanul”, 13 iunie 1969)

TRECUT-AU ANII...

De câte ori îau cunoștință de mine, de existența mea trecătoare într-un univers veșnic, în fața ochilor îmi apare un deal acoperit cu pomi înfloriți, dincolo de care norii alunecă încet, peste o nesfârșită câmpie.

Aceasta înseamnă pentru mine a trăi, nu oriunde în lume, ci într-un anume spațiu al ei. Aceasta înseamnă pentru mine a trăi și a ști că sînt muritor, în felul în care trăiesc și știu că sînt muritori oamenii din neamul celui pe care, în venerația noastră, îl asemănăm cu cea mai luminoasă stea din zori.

Iar dacă nu era el, cum ar fi fost ? Nu știu, nu pot să-mi închipui. Poate că, în cele din urmă, înfiorat de tot ceea ce, aici, ne înfioară, inspirat de tot ceea ce, aici, ne inspiră, aş fi murmurat eu însumi aceste cuvinte : — Trecut-au anii ca nori lungi pe șesuri...

Fiindcă nu-mi închipui cum se poate trăi și cum se poate muri, român fiind, în afară de adîncă lor melancolie.

(„Contemporanul”, 5 septembrie 1969)

MAI SUNA-VEI DULCE CORN ?

Mă despărteam atunci de o fată al cărei păr lung se revărsase, în viața mea, ca un fluviu de aur, a cărei mină atât de bine se potrivea în mina mea, și astfel colindasem pe străzile orașului, prin păduri și pe munți, iar acum plecam fiecare departe și nu știam dacă am să o mai revăd, și o melancolie fără sfârșit punea stăpînire pe mine, și din tot ceea ce știusem pînă atunci, gînduri ale mele sau versuri ale marilor poeți, nu mi-au mai rămas în minte, ca murmurul unei fîntîni în pustiu, decît aceste simple cuvinte, pe care ziua și noaptea n-am încetat să mi le spun :

*Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vre odată ?*

De atunci, de cîte ori mă despart pentru multă vreme, și nu știu dacă nu va fi cumva pentru totdeauna, de cineva drag, sau de un loc al lumii în care am fost fericit — țărîmuri de mare unde liniștea a coborît asupra mea, orașe pe care le-am iubit și în care mi-ar place să mă întorc — de undeva, din adîncul ființei mele, unde e izvorul melancoliei, ca o mîngîietoare muzică urcă aceleași și aceleași cuvinte :

*Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vre odată ?*

Iar cînd va fi să plec cu totul din această lume, și, părăindu-mi rău de frumusețea ei, aș nutri speranța că m-aș putea întoarce cîndva, că încă o dată aș mai privi mări și munți și apusuri de soare, că aș cutreiera iarăși orașe sau păduri, cu o față de mină, ce aș putea spune atunci, în ultimul meu suspin, și ce aș putea cere să mi se scrie pe mormînt, decît aceste simple cuvinte :

*Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vre odată ?*

(„Contemporanul”, 31 octombrie 1969)

Erau ani și ani, de cînd clopotul de la Putna bătea mai dulce și mai grav peste uriașele păduri de brad, vestind moldovenilor că acolo, sub dangătul lui de bronz, își doarme somnul de veci cel ce a fost, în istoria acestor pămînturi, ca o rază de soare. Ceva, ca o părere de rău, totuși împăcată, domnea în toată firea, pe culmile munților, în tăcerea adîncă a pădurilor și în luminișurile lor, pline de iarbă și de flori. Clopotul bătea, izvoarele murmurau, iar pe oetina brazilor picăturile de rouă erau ca lacrimile căprioarelor.

Pădurile aveau să se împuțineze cîndva, dar înainte ca fala să le pălească, stringeau în ele o melancolie de nespus, care, în cele din urmă, fu spusă de unul din fiii acestui neam, însemnat cu pecetea geniului.

*Pe cînd cu zgomot cad
Izvoarele-ntr-una,
Alunece luna
Prin vîrfuri lungi de brad.*

Pentru cei care din tată în fiu adunaseră în inimă fiorul unei clipe trecătoare — de pe cînd mai purtau încă plete pe umeri, oamenii de aici fuseseră vrăjiți de trecerea lunii peste vîrfurile pădurilor de brad — n-a putut fi mîn-

fiere mai mare decît gîndul cã poetul a putut prinde în
avînte acea clipã, aducîndu-le-o în suflet pentru veşnicie.

*S-aud cum blînde cad
Izvoarele-ntr-una,
Pe vîrfuri lungi de brad
Alunece luna.*

(„Contemporanul“, 14 mai 1971)

Frunte de care pasărea geniului s-a apropiat cu o largă și hotărîtă bătaie de aripi, de pe cînd nu împlinise douăzeci și cinci de ani, Nicolae Iorga a arătat cine avea să fie.

De pe atunci, cînd mai trăiau bărbații iluștri ai generației precedente, el a început să-și arunce umbra, de înalt turn de catedrală, peste întreaga spiritualitate românească. Apoi, timp de jumătate de secol și-a dominat contemporanii, încetînd să mai fie doar un om și devenind instituție.

La cincizeci de ani, era un monument, și nimeni n-ar fi crezut că viața i s-ar putea sfîrși altfel decît în apoteoză.

Dar istoria păstra, pentru cel ce o cercetase cu ochi arzători și avînt de poet, un cutremurător sfîrșit.

Dacă Nicolae Iorga n-ar fi murit cum a murit, ar fi rămas în amintirea tuturor ca un exemplu de destin triumfal.

Acum, la centenarul nașterii sale, tot ce am fi putut face ar fi fost să-l așezăm încă o dată lîngă Dimitrie Cantemir, unde singur se așezase de mult.

Dar pentru că i-a fost dat să moară cum a murit, de una din cele mai înfricoșătoare morți din cîte a îndurat vreodată un mare român, cutremurul perpetuu al conștiinței noastre îl așează alături de Constantin Brîncoveanu.

Poate, cândva, îl vom socoti martir al neamului nostru
și îi vom aduce fildeșul frunții în preajma Brâncoveanului,
sub cupola bisericii Sfântul Gheorghe.

Cel al cărui trup numai că nu a fost azvirlit la ciini,
într-un ceas de adîncă rușine a istoriei noastre, se cuvine
să-și doarmă somnul de veci într-un loc unde, prin slavă,
răzbate o tragică vibrație.

(„Contemporanul”, 4 iunie 1971)

DESCHID CARTEA

Deschid cartea : cartea geme... Deschid cartea, și cartea geme de marca ei povară de frumusețe.

De cînd mă știu deschid cartea, și cartea îmi umple inima de zvicnirea ei din adînc.

*Durerea noastră surdă și amară
O grămădiț pe-o singură vioară*

Deschid cartea și mă aplec peste prima ei filă : lucrare a unui aprig demiurg, pagină de aur a poeziei române.

*Am luat cenușa morților din vatră
Și am făcut-o Dumnezeu de piatră*

Deschid cartea : cartea geme... De cînd mă știu, cartea geme sub uriașa ei povară de frumusețe, cum gem carele din cîmpia Dunării sub rodul greu al verii.

*E pardosită lumca cu lumină
Ca o biserică de fum și de rășină*

Deschid cartea, și cu un fior, lung cit istoria acestor pămînturi, simt că este o carte a sufletului nostru, acum și în vecii vecilor.

Deschid cartea, și cartea mă ia în brațe și mă face fiul ei.

De cînd mă știu, cartea mă ia în brațe și mă face fiul ei, înspăimîntat și fericit, cu fruntea, cu sufletul plecate pe mîna care a scris-o.

(„Contemporanul”, 19 mai 1967)

NICIODATĂ TOAMNA...

*Niciodată toamna nu fu mai frumoasă
Sufletul nostru bucuros de moarte...*

Și iată cea dintâi toamnă a cărei lumină nu mai găsește printre noi pe cel ce a dat un sens atât de dulce și dureros toamnelor de pe aceste pământuri.

De când mă țin minte, în clipele ei cele mai frumoase, în clipele ei inefabile, toamna a avut pentru mine mireasma acestor versuri argheziene.

De patruzeci de ani, întreaga mea viață trăită întru poezie, n-a fost toamnă în care să nu le rostesc, înfiorat și mai mult de frumusețea și melancolia vieții, a morții, a timpului care se duce.

În mintea și în sufletul meu, în capacitatea mea de a mă înfiora de transcendența vorbirii românești, ele au stat întotdeauna alături de ceea ce, întotdeauna, am socotit a fi o culme a frumuseții, dincolo de care, pentru sufletul nostru românesc, nimic nu mai poate fi : — Trecut-au anii ca nori lungi pe șesuri...

(„Contemporanul”, 29 septembrie 1967)

Se pregătea să vină domnia urii. Fără ezitări, ineluctabil, pornită din viziunea marelui lup, din rinjetul și urletul lui.

Se pregătea să vină domnia urii și la apropierea ei se schimba fața lumii, ca printr-o minune rea. Parcă otrăvea cineva fntinile, stelele, aerul, cuvintele. Dar cel mai rău e că se schimba însuși chipul omului. Pentru că instinctul vieții e mai puternic, când nu e controlat de simțul onoarei, tot mai mulți înși încercau să se adapteze, potrivindu-și surisul după rinjetul marelui lup. Și-l lipeau pe obraz și, când izbuteau, ieșeau în stradă, în ochi cu lumina unui triumf murdar : — Și noi sintem dintr-ai lui, și noi o să luăm parte la era pe care o vestește.

Trăia atunci pe aici un om care vina tot felul de fiare, și era un mare povestitor, un om puternic la trup și la suflet, care când nu cutreiera țara, munții, pădurile, cimpile și bălțile, își așternea pe hirtie plăsmuirile minții.

În acel timp, el nu și-a schimbat — ca alții dintre cei ce minuiău condeul — nici chipul, nici firea de om. În orașul în care trăia, cu o atît de luminoasă tradiție a omeniei, mulți se împotriveau lupilor. El tăcea. Cărțile pe care le scrisese erau arse în piețele publice, fiindcă domnia urii venea la lumina cărților arse. Mulți își ridicau glasul împotriva nebuliei. Închis în sine însuși, într-o durere mută, el tăcea. Așa îi era firea.

Dar în acea vară, când nu se mai putea spune nici vechiul „Bună ziua“, fiindcă lupii născociseră altfel de salut în care își proslăveau căpetenia, prietenii vînătorului,

pescarului, povestitorului, au venit la el, rugându-l să coboare în tîrg, să ia parte la un sobor împotriva sălbăticiunilor.

El le-a dat ascultare și, coborînd, s-a așezat printre vorbitori. Și ei, și cei din sală erau bucuroși să-l vadă acolo, cu numele lui, cu liniștea lui, cu gravitatea lui. Era, cum fusese întotdeauna, un munte.

Dar abia rostise cîteva cuvinte, evocînd și invocînd marile idealuri care din timpuri vechi au animat ființa noastră, cînd din rîndul ascultătorilor s-a ridicat, provocator, un tînăr lup. Vinăt de ură, se îneca într-un val de injurii abia articulate.

Atunci s-a văzut toată măreția povestitorului. Cîtuși de puțin tulburat, privindu-l cu ochii lui albaștri, l-a muștrat cu blîndețe, adresîndu-i-se cu acel glas cu care recita *Sara pe deal*, cum nimeni n-a recitat-o și nu o va mai recita vreodată :

— Fiară păroasă și necuvîntătoare, intră la loc în vișuina din care ai ieșit !

Iar cu mîna îi făcea semn să stea, apăsîndu-l parcă în creștet cu toată greutatea Ceahlăului.

Fiară s-a așezat și, în toată sala, s-a făcut o liniște mare, de catedrală.

(„Contemporanul”, 31 mai 1968)

De mult, cred că înaintea de a fi implinit cincizeci de ani, pe cînd în țara aceasta trăiau atîția oameni de seamă, luminînd-o cu lumina minții lor și încălzînd-o cu căldura inimii lor, lui i s-a spus, lui singur pe deasupra tuturor, ca un omagiu suprem, de toți acceptat, Ceahlăul.

E un act mitologic să asemeni un om cu un munte! fiindcă un munte poate fi o întreagă împărăție, cu mulți oameni și cu împăratul lor, și cu toate poveștile cîte se pot ivi pe seama unei împărății, dar lui asemănarea i s-a potrivit și nu poate fi înțeles în afara ei.

Acest om a fost desigur scriitor, dar imaginea lui cea mai adevărată nu este a omului aplecat pe manuscrise, ci a unui bărbat măreț și veșnic, în măreția și veșnicia țării sale.

El va dăinui atît cît vor dăinui apele și pădurile acestor țări, și atît cît cei ce vor trăi între hotarele ei vor vrea să știe din ce neam de oameni se trag.

El a fost scriitor dar, pe deasupra istoriei literare, face parte prin realitatea și mitul său dintr-o poveste mai veche și mai amplă.

Dacă sîntem făcuți din țărîna, în puțini din noi țărîna din care sîntem făcuți, țărîna acestor pămînturi de la Dunăre, a căpătat atîta conștiință de sine și un atît de îndelung fior în fața marii taîne care a însuflețit-o.

Lui i s-a cuvenit să i se spună ca muntelui cel mai înalt din Moldova — și oricine va voi să străbată această țară în viitor, oricât de depărtat va fi acel viitor, și va voi să o cunoască în profunzime, până la temeliile ei, nu va putea să nu treacă prin umbra lui, nu va putea să nu întâlnească umbra lui, solemnă și de o melancolică măreție.

(„Contemporanul”, 30 octombrie 1970)

Ce chip nobil și grav a avut, de-a lungul întregii sale vieți, Tudor Vianu...

În expoziția de manuscrise, fotografii și documente de la Biblioteca Academiei, am putut urmări evoluția figurii sale prin toate vîrstele vieții omenești și am fost surprins de continuitatea ei în frumusețe, gravitate și măreție. De la cea dintîi fotografie, care-l înfățișează elev de școală primară, și pînă la ultimul, atît de tragic portret, trăsăturile sale, mereu s-au schimbat, cum era firesc, și totuși, în șase decenii, n-au încetat să exprime, credincioase lor înșile, aceeași armonioasă și nobilă alcătuire omenească. Dacă statuile n-ar fi cioplite în piatră, ci ar crește organic, asemenea copacilor, evoluția materiei în ființa lui Tudor Vianu ne-ar fi dezvăluit fazele de creștere ale unei statui.

A fost dat acestui compatriot și contemporan al nostru să aibă un cap care poate face mîndria întregului neam omenesc. Disciplinele cărora și-a închinat viața nu sînt de obicei ilustrate, dar în lucrările lui Tudor Vianu, propriile-i fotografii s-ar potrivi tot atît de bine ca fotografia Victoriei din Samotrace într-o carte despre civilizația greacă.

Dacă în această primăvară, în care atît de brutal a fost dărîmată casa lui Alexandru Macedonski, vreți să trăiți cîteva clipe înălțătoare în sfera de valori a culturii noastre, duceți-vă să vedeți fotografiile lui Tudor Vianu din expoziția de la Biblioteca Academiei. Cei ce nu l-au văzut niciodată, cei ce l-au cunoscut și chiar cei ce i-au fost prieten și admiratori vor avea prilejul să descopere, ca în sunetele

pure și expresive ale unei sonate, nobila unitate a chipului său, mărturie a unității unui spirit de un echilibru clasic. De dincolo de moarte, acest om respectat și iubit continua marca lecție pe care a dat-o contemporanilor.

Capul lui Tudor Vianu este prin el însuși un curs de umanism.

(„Contemporanul”, 12 aprilie 1968)

Spontaneitatea, farmecul, geniul lui George Călinescu au făcut ca, pentru mulți dintre noi, ziua de vineri să devină o zi deosebită printre celelalte, o zi de bucurie și sărbătoare. În fiecare vineri, timp de mulți ani, el a fost prezent în paginile acestei reviste, dându-i prestigiu și făcînd-o atrăgătoare. Iar noi, din primele ore ale dimineții, îi căutam avizi semnătura, siguri de încîntarea ce ne așteaptă. Așa cum regele din poveste prefăcea în aur tot ce atîngea, acest om în aceeași măsură erudit și năzdrăvan, putea să transforme într-o pagină seducătoare, orice îi cădea sub condei. Doar el alcătuiuse, umblînd pe un teren de obicei arid, pe care îl irigase și parcelase cu știință și fantezie, făcîndu-l să foșnească asemeni unui domeniu fastuos, acea fără seamăn *Istorie a literaturii române, de la origini pînă în prezent*, operă vastă, formecătoare și pasionantă pe toată întînderca, din care nimic nu lipsește pentru imediată captivare și pentru totală desfătare a spiritului. Neam de vrăjitor, el ar fi putut să învie și să populeze cu pești japonezi apele oricărei Mări Moarte.

Citîndu-l, vineri de vineri, ziua aceasta n-a întîrziat să stabilească în viața noastră un ritual, tot așa de plăcut ca și acela din vremea copilăriei cînd, la marile sărbători, ni se dădea cozonac la cafeaua cu lapte. Ce bucuroși am fost, într-o epocă în care abunda piinea prost frămîntată și cu tîrîțe, cînd au început să apară regulat, cu miros de vanilie și cu multe stafide, faimoasele *Cronici ale optimistului*. Avînd de multe ori aerul că glumește, el a pledat pentru atîtea drepturi imprescriptibile ale artei și chiar ale omului, printre care acela de a putea fi uneori trist sau melan-

colic. Pentru mulți dintre noi, ziua în care îl puteam citi a devenit sărbătoarea săptămînii, cînd pe bolta catedralei se aprinde candelabrul cu multe brațe și, din altar, se aude vocea arhimandritului.

Întru această credință și bucurie am trăit zeci și apoi sute de luminoase vîneri. Pînă în acea vîneri de acum doi ani cînd, la ceasul în care rotativele îi imprimau pentru ultima oară semnătura, omul învățat și încîntător, care făcuse dintr-o zi obișnuită a săptămînii, ziua de desfătare a spiritului românesc, a plecat dintre noi, dezastruos de prematur.

Cine, dintre cei ce i-au fost cititori statornici atîta vreme, va putea să uite acea zi de doliu a culturii și a neamului nostru ? Și cine nu va aprinde o luminare de ceară, în catedralele țării sau în catedrala inimii, ori de cîte ori, în adierea primăverii, va începe să unduiească iarăși părul lung, de femei despletite, al sălciilor plîngătoare ?

(„Contemporanul”, 10 martie 1967)

CREDINCIOS SIE INSUȘI

*M-attrn de tine, Poezie,
Ca un copil de poala mămii,
Să trec cu tine puntea humii*

AL. PHILIPPIDE

La câțiva ani după ce l-am zărit pe Tudor Vianu, de mină cu cei doi copii ai săi, trecind prin trepidația orașului — și în trepidația și mai mare, a sufletelor, pe care o aducea apropierea războiului — cu calmul și demnitatea unei statui abia coborâtă de pe soclu, l-am întâlnit și pe Alexandru Philippide și, pentru că pe el îl cunoșteam, l-am salutat cu un gest în care, spontan și convins, am pus atîta respect și atîta bucurie de a putea saluta pe cineva în felul acesta, încît, împrejurarea mi-a rămas în minte, cu lumina și căldura ei, pentru totdeauna.

De data aceasta, era la sfîrșitul războiului și rătăceam printr-un oraș ce purta în mod dramatic urmele încercărilor prin care trecuse atîtea case prefăcute în mormane de moloz, atîtea frumuseți, statui, teatre, copaci, dispărute pentru totdeauna, preocuparea mea se îndrepta mai cu seamă spre urmele invizibile ale războiului — pustiul sufletesc și deruta morală de după marea nebunie, tulburarea pe care violența și ura o semănase în spirite, triumful valorilor improvizate — de care începeam să mă tem mai mult decît mă temusem pe vremuri de bombe.

În acest decor al orașului și al spiritului meu, l-am zărit deodată pe Philippide și atunci, cu un gest care m-a surprins pe mine însumi — un gest care prelua într-o secundă imense responsabilități, un gest făcut în numele atîtor valori primejduite — l-am salutat nu ca pe un om, ci ca pe simbolul unei omenii, în stare să treacă, netulburată, prin toate vicisitudinile.

Pe cine puteam saluta atunci, în acea clipă de răscruce, ca pe poetul *Visurilor în vîietul vremii*? Din mormanul de ruine de la sfîrșitul războiului el intra, în unghiul moral din care priveam lumea, cu frumusețea unui zeu antic. Acest mare poet, impregnat pînă în ultima fibră a ființei de esența umanismului, de spirit cărturăresc în sensul fecund al cuvîntului, trecuse prin rătăcirile și prin delirul unui întreg deceniu, rămînîndu-și credincios sie însuși, credincios poeziei, mesajului ei estetic și etic peste veacuri și peste popoare. Puțini oameni, odată fixați într-un pise, odată așezați, sub o stea, au știut să rămînă acolo, în timpul atîtor furtuni, nesperiați de urletul lupilor, neademeniți de cîntecele sirenelor, cum a rămas Philippide sub zodia poeziei.

El nu a fost, în aceeași măsură cu alții, un scriitor angajat, ceea ce ar fi mîrit cu încă unul numărul scriitorilor angajați, dar a fost o *valoare fixă* — umană, morală, artistică — la care marile idealuri, amenințate, și cei angajați în apărarea lor, se puteau oricînd raporta. Aceasta este de asemenea o angajare, pe o altă treaptă, iar serviciile pe care Philippide le-a adus noțiunii de cultură în general și culturii române în mod deosebit, sînt imense și departe de a fi fost măsurate în dimensiunile și semnificațiile lor reale.

Salutîndu-l atunci, în acel moment de rîspîntie, cînd o vreme înceta, cînd începea o altă, necunoscută, nu mă bucuram numai pentru cît de intact ieșise din ruine, ci îmi spuneam — întreaga mea ființă se orienta, intuitiv, organic, după un simț ancestral, în sensul acesta — că în marile prefaceri care aveau să înceapă, și din care erorile nu erau excluse, oameni ca Philippide sînt meniți să devină pivotul cetății, turnul de catedrală — înalt, prestigios și bine echilibrat, în jurul căruia să graviteze noile, oricît de îndrăznețe, edificii.

Lucrurile nu s-au petrecut chiar așa, dar eu credeam că așa s-ar cuveni să se petreacă, și m-am străduit să-i

conving și pe alții. Cînd, ceva mai tîrziu, am fost invitat pe un scaun la Academie — și erau atunci, acolo, în fotoliile ce li se cuveneau, Mihail Sadoveanu, Gala Galaction, George Murnu, George Călinescu, Camil Petrescu — nu m-am așezat pe el numai cu sfială, ci și cu mîhnirea că înaintea mea, cu mult înaintea mea, acel loc s-ar fi cuvenit lui Al. Philippide sau Hortensiei Papadat-Bengescu. În conștiința mea, m-am simțit vinovat și le-am cerut iertare. Față de Arghezi nu m-am simțit vinovat numai în numele meu — fiindcă lui i s-ar fi cuvenit un alt loc și nu eram eu cel care îl ocupam — ci în numele întregii societăți.

În cele din urmă, și Arghezi și Philippide au sosit la Academie, și sînt cîțiva ani de cînd el, Philippide, e președintele „Secției de literatură și artă“, o secție care — îmi îngăduiam să atrag atenția feluritelor inși ce-și dădeau pe acolo importanță — numără printre membrii ei de dincolo de moarte, pe Eminescu, Creangă și Caragiale. Iar alegerea lui Philippide, nimerindu-se într-o vreme cînd se pregătea centenarul Academiei și cînd, pe un plan mai vast, căutam să reinnodăm firele atîtor nobile tradiții, iarăși mi-am îngăduit să semnez că în persoana sa nu alegeam în fruntea secției noastre numai un academician, ci un academician fiu de academician, ceea ce pentru o cultură tînără, care își caută blazoanele, nu e puțin lucru.

A fi fost poet și a fi rămas credincios poeziei, a fi fost om de carte și a fi rămas credincios cărții, iată marea lecție pe care ne-o oferă — tuturor — Al. Philippide. Ea este o lecție severă, pentru însușirea căreia se cere multă abnegație și chiar un simț ascetic, deoarece înseamnă inițiere, sau reinițiere, în spiritul riguros al culturii și lepădare de demagogia pe care atîția, și cu atît nerușinat profit, o fac în numele ei.

Au fost în cultura noastră oameni cărora le datorăm un imens respect, dar în timpul pe care l-am trăit parcă nici unul nu a avut — ca om și ca spirit — față de imbie-

rile din afară, față de zarva și de onorurile din târgul deșertăciunilor, inflexibilitatea de pastor protestant, fixitatea de stea polară a lui Al. Philippide.

Nu steaua polară este, printre stelele de pe cer, cea care se vede din prima clipă. Dar cât de greu ar fi, fără lumina ei, pe întinderea mării...

(„Contemporanul”, 3 aprilie 1970)

ADDENDA

(Mărturisiri literare, Portrete,
Comentarii critice, Bibliografie)

„Pentru a spinteca aparentul ridicol al învelișului, se cere ca virfurile de gând să nu fie tocite de calcule mercantile. Un vultur poate fi oricând împușcat și făcut bucăți. Nu va putea fi însă niciodată prins într-o cursă de șoareci.“ (*Piatră cubică pentru un paraj sufletească*, „Urmuz“, nr. 1, Ianuarie 1928.)

„Viața noastră e arși de conflicte. Dinamul nostru, o luciditate corosivă, intențind un drastic și permanent proces lumii din-afară și nouă înșine. Exasperarea noastră e o exasperare pură. O exasperare împotriva a tot ce există, o exasperare împotriva a tot ce nu există. O exasperare împotriva noastră. O exasperare împotriva exasperării. O exasperare împotriva fiecărui lucru căruia trebuie să ne supunem și o exasperare împotriva fiecărui lucru pe care îl învingem și nu i ne supunem. Totul cu o intensitate, cu un tumult făcând ravagii. Și pentru scrisul nostru pornit dintr-o astfel de mecanică sufletească, eticheta «literaturii» ar veni ca o contrafacere, ca o insultă. [...] Nu ne aparținem. Sîntem ai unei contemporaneități care ne reclamă, care ca o caracatiță își întinde spre noi tentaculele unor probleme, unor turmentări cărora ne abandonăm întreaga existență. Ne așezăm astfel ca o za în plus la capul unui lanț foarte lung. Sîntem moderniști numai întrucît ne menținem într-o permanentă agitație, numai întrucît nu presupunem nici o anchiloză. Dar avem o tradiție de mii de ani. Înaintașii noștri sînt toți cei care de la început s-au zăbătut și s-au zvîrcolit pe planetă ca și cum coaja ei ar fi fost un grătar prin care s-ar fi putut prelinge limbile focului dinăuntru într-o mîngiere de leziuni și spaime. Acum e rîndul nostru. Nu vom trișa. Ne lipsește facultatea de a putea ignora cu candoare gustul unor adevăruri de acid sulfuric. Ploapele noastre în-

chise măresc mai mult acuitatea imaginilor. Masa deasupra căreia scriem e un rug." (*Exasperarea creatoare*, „Unu”, nr. 33, februarie 1931.)

„Vrem să facem o poezie a timpului nostru care nu mai e timpul nevrozei colective, ci al setei fierbinți de viață. S-a terminat de mult cu poezia de vis, cu poezia pură, cu poezia hermetică. [...] Considerăm poezia ca pe ceva care ține mai mult de lucrurile imediate ale vieții decât de experiențele secrete de laborator, vrem să facem o poezie pentru toți oamenii, pentru miile de oameni. Aceste mii de oameni, care se pricop la aflarea lucruri extraordinare și de-a dreptul poetice, copaci și păduri în furtună sau catastrofe sau epidemii de foamă, se vor pricepe și la poemul care va aduce în el tăria și frumusețea puternică a unei catastrofe. Va trebui pentru ca poezia să fie înțeleasă de mii de oameni, nu de o scădere a nivelului artistic al acesteia, ci de un efort uriaș care să o apropie de o estetică elementară a vieții. Va trebui ca poezia să devină elementară, în sensul în care apa și pînă sînt elementare. Atunci se va petrece o reîntoarcere epocală a poeziei la viață. Atunci toți oamenii vor avea dreptul la pînă și la poezie. Pentru aceasta ne ridicăm împotriva poeziei noastre de azi, egoistă și falsă, și începem să scriem o poezie a vieții adevărate, o poezie care să poată fi citită de o sută de mii de oameni.” (*Poezia pe care vrem să o facem*, „Viața imediată”, nr. 1, decembrie 1933.)

„Din aceste trei elemente de bază ale gazetăriei moderne, cel ce scrie rîndurile de față și-a ales reportajul. El nu este încă un reporter, dar are cea mai fierbinte dorință să devină. Reportajul este o școală a vieții adevărate, prin care trebuie să treacă orice scriitor care vrea să fie un autor viu, în ale cărui cărți să se zbată, de la pagină la pagină, viața. Reportajul este cel mai bun corectiv al esteticii turnului de fildeș. Există o vîrstă cînd toți scriitorii tineri se pierd în narcisism. Își analizează atent fiecare act, fiecare gest, și în opera lor îl reflectă la infinit ca între două oglinzi față în față. Dar vine o vreme cînd își dau seama cît de sterilă e această operație. Atunci se ofilesc și sînt cuprinși de desnădejde. Or reportajul este un mijloc vast și generos de a nu

te mai ocupa pînă la paroxism de tine însuși, ci de viața dinafară ta." (*Ce este reportajul?*, „Vreemă”, 11 martie 1934.)

„Ceea ce a fost teroare, neliniște și exasperare, viziune convulsionată a lumii în viața lui [referirea este la Ilarie Voronca, n.n.] și de asemenea comună adolescenței mele, va reveni ca o apă, încercînd să atace și să dărîme stîncile care s-au ivit în mine și atîția ani au stat neclintite: viziunea măreață și solemnă a lumii, perspectiva monumentală în care văd apărînd și mișcîndu-se în univers orice ființă umană — și, de aici, caracterul de noblete și demnitate pe care îl atribui oamenilor și raporturilor dintre ei.” (*Despre moartea lui Ilarie Voronca*, „Revista literară”, 6 aprilie 1945.)

„Nu se poate să fii scriitor al unei epoci și să-ți întorci fața de la realitate, tot astfel cum nu se poate să faci cărămizi fără pămînt, (A fi scriitor. „România liberă”, 28 februarie 1954.)

„Cum își poate îndeplini un scriitor datoria față de popor? După părerea mea, luînd ca mesaj al întregii sale vieți lupta poporului pentru dreptate socială. Paralel cu aceasta, împletit cu aceasta, eu cred că un scriitor își poate face datoria față de popor căutînd, descoperînd și punînd în valoare, din geografia patriei și din istoria ei, cît mai multe elemente de măreție.” (*Cuvînt la primul Congres al scriitorilor*, iunie 1956.)

„Mai întîi de toate, eu nici astăzi nu știu despre mine dacă sînt mai mult poet sau prozator, dacă sînt mai mult scriitor sau ziarist. Dacă s-ar întîmpla să fiu toate la un loc, o compartimentare strictă între ele, ca și considerațiuni despre felul cum s-au influențat reciproc nu pot să fac. Am început, acum 30 de ani, prin a scrie poezii, însă în multe din ele relatam — dar cu o amărăciune în plus și într-un stil nu prea poetic — fapte despre care de obicei vorbesc ziarele, de multe ori fapte diverse. [...] Dificultățile cu care scriam și faptul că n-am putut să dobîndesc în decursul anilor nici un fel de rutină, m-au făcut să simt cu o acuitate mult mai mare ritmul trepidant și intensitatea evenimen-

telor politice, adăugînd, variatelor mele componente psihice, încă una foarte puternică. Acesteia, i-am plătit multe nopți de ne-
somn." (Răspuns la ancheta *Scritorii și presa*, „Presa noastră”,
nr. 4, aprilie 1953.)

„Iar eu trăind cu o pastune mistuitoare dramele istoriei con-
temporane, ridicîndu-mă împotriva fascismului și apoi împotriva
neantului atomic, alăturîndu-mă luptei pentru a înlătura orice
urmă a robiei din vechea țară a dacilor, am rămas departe de
problemele vieții literare, de mecanismele și culisele ei, mai ales
că pentru mine literatura nu fusese un scop, ci un mijloc pus în
slujba unui țel suprem: apărarea ființei umane de înjosirile și
primejdii la care fusese supusă în timpul vieții mele. Atît cît
au trăit marii scriitori pe care i-am pomenit, neamestecul meu
în viața literară nu mi-a pus nici o problemă de conștiință. Tem-
plul avea multe coloane, pădurea cuprindea mulți stejari falnici
iar eu mă simțeam bine la umbra lor. Dar, în vara trecută, m-am
aflat în fața unui adevăr amar: a dispărut o întreagă pleiadă de
scriitori și de oameni de cultură de prima mărime. Iar dispariția
lor ne obligă, pe toți cei ce am rămas, să ne gîndim cu seriozi-
tate, cu un ascuțit simț al răspunderii, la destinul literaturii noas-
tre în anii următori.” (Cuvînt la Conferința scriitorilor, februarie
1965.)

„Sînt atîția ani de cînd înălțimea și intensitatea viselor mele,
legănarea de plop de catarg a ființei mele, se supun unui ciclu:
vremea cînd Orion strălucește pe cer, și vremea cînd pleacă, lă-
sîndu-l pustiu, ca sălile unui palat al cărui rege s-a dus la vină-
toare. [...] De cînd mă țin minte, n-am ostenit să ridic brațul, să-l
arăt tuturor celor pe care-i cunosc. Uneori însă îl privesc singur,
din munți. Nicăieri ca acolo, unde alunecă pe deasupra pădurilor
de brazi și a culmilor înzăpezite, Orion nu-i atît de nobil și de
scînteietor. Fiecare stea a lui îmi spală sufletul și îl îngheață, pre-
gătîndu-l pentru eternitate.” (Orion, „Contemporanul”, 31 martie
1967.)

„Omul de aceasta a apărut, să dea fiicărui chip și fiecărei
stări a lumii, un nume. Pînă la zămislirea neamului omenesc, uni-

versul suferea de o absolută muțenie. Iar omul, botezându-l, l-a mîntuit de suferință. E greu să născocești pentru fiecare lucru un nume, însă pînă la urmă, tot ceea ce se vede și chiar ceea ce nu se vede a primit botezul vorbirii omenești. Dar cînd inventarul lumii a fost gata, s-a văzut că multe din stările firii nu puteau fi exprimate pe de-a-ntregul cu un singur cuvînt. Atunci universul, în voința lui necurmată de desăvîrșire, a mai făcut un efort. Și astfel, s-a ivit poetul și s-a ivit metafora." (*Metafora II*, „Contemporanul“, 13 noiembrie 1968.)

„Ca pentru atîtea rînduri de oameni din neamul meu, natura rămîne pentru mine — chiar privită din cele mai înalte turnuri ale fanteziei — marea carte a înțelepciunii. Sub stele și pe munți, între coordonatele înfînitului și eternității, omul se regăsește cel mai sigur pe sine însuși, putînd dobîndi dimensiuni și sentimente monumentale. Pe de altă parte, știu bine că orice scriitor poate găsi în jurul său și în istoria vremii noastre destule elemente pentru a întreprinde o pictură plină de detalii crude a naturii umane. Dar cunoașterii prin radiografii care surprind cele mai obscure procese ale vieții, firea mea iremediabil lirică, însetată de absolut și sublim, mă îndeamnă să-i prefer cunoașterea prin statul, în stare să exprime esența omului — care nu poate fi josnicia — și să refacă, din cioburile la care a fost redusă, măreția neamului omenesc. A fi pur și simplu, ca atîți oameni simpli și puri din trecutele generații ale omenirii, încă mai poate fi — și va putea fi multă vreme — un mod de viață și o filosofie." (*Carta Oltului*, „Contemporanul“, 29 august 1969.)

„Nu pot privi decît dinăuntru în afară, iar pe acest drum judecata mea este influențată de vechi amintiri, care au devenit o parte din ochiul meu lăuntric." (*Dinăuntru*, „Contemporanul“, 28 august 1970.)

„De multe ori m-am întrebat — n-aș spune cu melancolie, dar nici cu totală lipsă de melancolie — ce fel de scriitor aș fi fost dacă viața mi-ar fi îngăduit să fiu în întregime scriitor, confesîndu-mă îndelung și amănunțit, dacă aș fi ținut cel puțin «jurnalul» început pe la optsprezece ani și încheiat tocmai cînd ar fi

putut deveni dramatic și palpitant, în clipa cînd legionarii, poliția, siguranța m-au speriat prea tare; dacă măcar acum aș încerca să scriu o parte din cîte am văzut, din cîte am trăit, din cîte am gândit în clipe-limită ale vieții mele. Dar știu că nu se poate. Vai, nu se poate! Cîndva, am pomenit de un cerb ale cărui coarne îl împiedicau să înainteze în desișul pădurii. Eu sînt un astfel de cerb. Neconfesat și neconfesabil în ceea ce am mai profund, mi-am îngăduit totuși o excepție: să vorbesc despre admirația mea pentru Orion, atrăgînd atenția contemporanilor mei că peste capetele lor alunecă, pe cerurile sticloase de iarnă, o cale-drală de lumină." (Erată, „Contemporanul”, 9 octombrie 1970.)

„Ce fel de pasăre vei fi fiind și tu, că nu ești din neamul marilor zburătoare, dar nici printre clocitoare nu poți să trăiești. Zaci cu aripile și ciocul în țărîină, și cînd cele ce zac la fel încep să te creadă dintr-a lor, scoți un țipăt și te ridici deodată în sus. Lași în urmă rîndunicile, privighetorile și lebedele, și te înalți pînă unde zboară vulturii. Dar abia îți faci loc între ei, în cel mai înalt azur, cînd cazi la pămînt, în țărîina din care ai pornit. Ce fel de pasăre vei fi fiind și tu, suflete al meu, cuprins de atît de mari avînturi și de atît de mortale oboșeli?” (Pasărea, „Contemporanul”, 1 ianuarie 1971.)

„Dar sufletul meu — ca al atîtora pe urmele cărora cale cu smerenie — a refuzat porțile Orientului. Fiindcă între hotarele acestei țări sînt porți mult mai vechi, fără nimic putred în ele, integre și monumentale, cum ar fi acelea din Maramureș. Prin astfel de porți trec din mine însumi spre lume, prin astfel de porți las lumea să pătrundă în mine. Ele sînt ale miiazănoptii, ale tăcutei, incoruptibilei miiazănoptii. Dar în lemnul lor e sculptat Soarele.” (Porțile, „Contemporanul”, 21 mai 1971.)

„De ce scriu? Poate din aceleași motive din care vor fi scris alții înaintea mea, cei care, citați cu o neîstovită pasiune, mult înainte de a bănui că eu însumi voi scrie cîndva, au avut o atît de covârșitoare influență asupra mea, deschizîndu-mi ochii spre mine însumi și spre lume, plămădindu-mă încă o dată și făcînd să mă nasc a doua oară, întru omenie și cunoaștere, încît fără el

-- marii și venerații mei părinți -- chipul și statura mea ar fi fost altele, nu-mi închipui cum, așa cum plopul care crește în lumina zilei nu-și poate închipui cum ar fi arătat dacă i-ar fi fost dat să se nască într-o peșteră. De ce scriu ? Ca să-i tulbur pe oameni, să le reamintesc că sînt oameni, că omenia e o realitate care poate fi simțită și pe care se poate conta, ca pe mireasma și substanța pînii, plămădită din grîul care e un dar al soarelui. Din credința că aș putea să-i fac pe cei ce mă citesc mai buni, așa cum cei pe care i-am citit m-au făcut mai bun, ca să pun încă o așchie pe focul ce arde de veacuri într-un atît de mare întuneric, în ceasul în care mi-a fost dat să fac de veghe asupra lui. Ca să lupt împotriva înstrăinării omului de sine însuși, împotriva a tot ceea ce generează, și perpetuează, și agravează înstrăinarea : împotriva standardizării și abstractizării vieții, împotriva mecanismelor de gîndire, forme ale unei morți mai rea decît moartea. De ce scriu ? Pentru că sînt convins de frumusețea vieții și a lumii, pentru că socotesc existența universului și prezența noastră în univers, capacitatea noastră de a-l percepe și de a reflecta asupra lui, o aventură extraordinară, în stare să ne taie respirația în fiecare clipă, în toate zilele noastre și de-a lungul tuturor mileniilor în care omenirea va fi prezentă în univers. [...] Nu în toate etapele vieții mele am scris din aceleași motive. La început și la început am scris, cum am mărturisit atunci, din exasperare. Iar astăzi scriu din cu totul alte pricini, mai vaste decît oricare altele care mi-au pus vreo dată în stare de veghe conștiința. Scriu pentru că, mai mult decît oricînd, cred că am ceva de spus. Scriu pentru a încerca să corectez erorile. Aceasta îmi pare a fi datoria mea față de epoca în care trăiesc." (*De ce scriu*, „România literară”, 7 octombrie 1971).

„Acum lucrez în schimbul trei : schimbul de noapte. Multă vreme am lucrat în schimbul întii, așa mi se părea firesc iar la început de tot cred că nici nu era vorba de lucru, ci de explorarea unui continent necunoscut, în cursul căreia puteau fi nopți-nedormite, dar ele făceau parte din aventură. Munca propriu-zisă a început mai tîrziu, odată cu prima carte, iar munca în schimbul trei, abia în ultimii ani. [...] E o trezie implacabilă și fecundă, în care se angajează întreaga mea ființă, o stare de veghe și de ma-

xim efort. E o trezie implacabilă : în fiecare celulă a creierului se aprinde un reflector, invadându-l cu o lumină orbitoare ; și același lucru se petrece în univers, ca într-un studio în care urmează să începă filmarea. E o trezie fecundă : în năvala haotică a gândurilor, ritmuri se nasc, îndreptînd întregul flux lăuntric spre o construcție ce se înalță melodie. Astfel încetează starea de reverie, care e starea mea naturală, și începe munca. După o asemenea noapte, sau după cinci, sau după zece — a ține în loc fantomele și a încerca să le faci statuii n-ar fi mai greu — pot înțîmpina răsăritul soarelui cu unul din aceste texte ce se citesc într-un minut." (*Schimbul de noapte „Contemporanul”, 23 aprilie 1972.*)

„Dar un manuscris adevărat — vai de sufletul meu ! — știi foarte bine ce înseamnă : mai întîi o conjuncție extrem de favorabilă a multor astre din univers, la rîndul lor în conjuncție favorabilă — determinînd-o, poate — cu multe rețîțe din mecanismul meu psihic, apoi spaima în fața paginii albe — de fiecare dată, chiar după aproape o jumătate de secol de scris, infernală întrebare : oare, voi reuși ? —, spaima ce îi cuprinde pe acrobați în clipa dublului salt mortal iar după aceea abia, truda de a scoate, dintr-o roabă de minereu, grăuntele cel mai prețios, și înclunga lui șlefuire, care poate ține săptămîni, sau chiar luni de-a rîndul [...] Cred că orice fel de prețuire, oricum s-ar manifesta, față de un scriitor care nu a făcut nimic — nici în viața lui particulară, nici în viața lui publică, nici în felul lui de a scrie — pentru a merita disprețul, este un semn de sănătate în viața literară a unei țări.” (*Jurnal, „Tribuna”, 27 februarie 1975.*)

„M-am abonat la „Viața Românească” și mă gîndesc eu cel de azi și cel de acum o jumătate de secol, — autorul atîtor manifeste literare, de pe vremea cînd eram un tînr neîmblînzit, haotic, și pînă ce m-am socotit paznic de far, solidar cu valorile ce abia se nasc și cu cele amenințate să dispară — că la fel ar putea face toți cei în care nu s-a stins, și nici n-ar voi să se stingă, ecoul atîtor nume și al atîtor ani de glorie a literaturii române.” (*Nostalgiea valorilor, „România literară”, 16 decembrie 1976.*)

„Dintre atâtea miracole ce mi-a fost dat să trăiesc, în timpul mereu uimitei mele vieți, de nici unul nu m-am uimit și nu m-am bucurat atât, și nici unul nu mi s-a părut atât de dulce, ca miracolul limbii pe care o vorbesc.” (*Miracolul*, „România literară”, 26 mai 1977.)

„Menirea sfântă a scriitorului este să acumuleze, confruntându-se cu vremea sa, și semnalându-i erorile, cât mai multă conștiință, spre a o transmite întregului său neam. În cea mai nobilă și adevărată accepțiune a cuvintului, scriitorii asta sînt : conștiințe făuritoare de conștiințe. Răspunderea noastră este copleșitoare.” (*Cuvînt la Conferința Națională a scriitorilor*, iunie 1977.)

„Legămîntul meu a fost să nu fac niciodată nimic, și să nu consimt vreodată la ceva, de care, la o dreaptă și severă judecată a conștiinței mele, aş putea să mă rușinez.” (*Legămîntul*, „România literară”, 2 martie 1978.)

PORTRETE

Pentru un scriitor ce a îndepărtat totdeauna de sine tentația, plină de primejdii sau, doar, de promisiuni, a interviului și confesiunii directe, liniilor estompate ale autoportretului, bine ascuns de perdeaua de fum a cuvintelor, li s-ar putea alătura, pentru o mai bună și mai dreaptă evidențiere, portretele pe care contemporanii i le dedică. Reproducem, în continuare, cîteva.

„Te-am știut între coline de fum și sonde de petrol, cu silueta neastîmpărată, puțin tristă, alungînd în cenușă și în crepuscul o haită de gânduri ude, și-am înțeles geografica molipsire, prin degetele unui petrol mai sufletesc decît o tînguire continuîndu-se în zvîcnire și în țărîină.” (Ilarie Voronca, *Geo Bogza*, „Unu”, an. III, nr. 23, martie 1930, text inclus, apoi, în volumul *A doua lumină*, București, Editura „Unu”, 1930.)

„Cu mulți, cu foarte mulți ani în urmă am întîlnit pentru înfrîta oară numele acesta prin revistele de avangardă ale timpului. Mi s-a părut ciudat că Bogza e flumele unui om și nu al unui pisc

de munte sau al unui fluviu. Mai pe urmă am avut norocul să-l cunosc personal pe Geo Bogza și m-am bucurat că era aidoma cum mi-l închipuisem : un vlăjgan sălbatec la înfățișare, coborât dintre dealurile petrolifere ale Prahovei, în Capitală, cu buzunarele doidora de poeme. Poemele lui Bogza nu semănau cu ale nimă-nui : bucăți de piatră aprinse de soare, lacuri sticloase între stînci bizare, flăcări purtînd în zbaterea lor toate culorile lumii." (Zaharia Stancu, *Bogza, „Ultima oră”, an. II, nr. 329, 23 octombrie 1945*).

„Printre multe mele regrete încerc încă unul : acela de a nu-l fi cunoscut în anii fierbinți ai tinereții sale pe Geo Bogza. Nu e, bineînțeles, vina mea. Am nostalgia celui grandios spectacol cu dezlănțuiri de liane în universuri saturate de culori, de convertire a lavel în literatură și gest, de repovestire a miracolelor geologice. Dar am în schimb privilegiul de a descifra în Geo Bogza cel de acum, în bărbatul cu alură de uriaș cumsecade, patetic în cele mai domestice dintre mișcări, tinărul, tinerețea de... odinioară." (Gh. Tomozei, *Geo Bogza la 60 de ani, „Luceafărul”, an. XI, nr. 42(336), 19 octombrie 1963*.)

„Omul însuși are o înfățișare ieșită din comun. Masiv, de o înălțime ciclopică, el pare, cînd merge pe stradă, venit din altă lume. E o tăcere violentă, uneori un munte de tăcere, ca Sădoveanu. Cînd vorbește, oficială. Nu are nici o însușire pentru a fi orator. E însă, fără îndolală, unul din oratorii cei mai seducători. E un secret al vocii lui subțiri, țărăgănite, cu o intonație moale de adolescent înfirziat în altă vîrstă. Seducția discursurilor lui stă, poate, în ceea ce aș numi ridicarea amănuntului la puterea astrală. În a privi totul, cum a spus el însuși odată, din perspectiva *Sirius*. De oriunde ar porni, oricare ar fi obiectul intervenției, Bogza ajunge, inevitabil, la metaforele esențiale ale existenței umane. L-am auzit vorbind într-o banală situație : acordarea unor distincții. Cuvîntul lui, fatal protocolar, s-a înălțat la metafora marilor, albelor zăpezi. Ochii s-au ridicat, dacă nu mă înșel, spre lumina rece a stelelor, deși era o zi frumoasă și privirile sale se puteau odihni pe catifeaua verde a pomilor din jur. L-am văzut altă dată într-un costum bizar de excursionist, traversînd o piață aglomerată. Părea un turist de pe altă planetă : absent, cu aerul

săneț de vultur printre stînci arse de fulgere. Omul acela — am avut o clipă impresia — nu avea ochi pentru nici un amănunt al străzii : un înger lunatic, rătăcit nu se știe cum, se îndrepta spre o țintă necunoscută, ducînd cu el secretul unui destin paradoxal.” (Eugen Simion, *Cartea Oltului*, „România literară”, an. II, 19(31), 8 mai 1969, text reluat, apoi, în *Scriitori români de azi*, I, București, Editura „Cartea Românească”, 1974).

„Ar trebui să-mi pot imagina o lume fără părinți, să mă îndoiesc că plantele cresc din semințe și păsările în ouă, ar trebui, mai ales, să fiu în stare să-mi închipui un alt fel de supraviețuire — pentru a gîndi anotimpurile transformării noastre altfel, fără cuvîntul lui Geo Bogza bătînd solemn și prelung, asemenea unui elopot care în fiecare vineri își cheamă credincioșii la meditație și nesomn. Iată, sînt cinci ani de cînd, ca într-un ritual, sunetul, sîdit săptămîină de săptămîină de-a dreptul numelui «Contemporanului» răspunde în noi și se amplifică ; sînt două sute șaiszeci de săptămîni de cînd deasupra lumii uimite se clatină cea mai demnă și mai îndurerată dintre constelații. Cine ar putea spune cum ar arăta pe cerul verii Orion ? Cine ar putea spune ce ar fi scris Geo Bogza într-o altă istorie ? Poate că glasul lui răscolind acum conștiința și umbra lui de uriaș proiectată acum peste întinderi literare s-ar fi mișcat dincolo de privirea noastră, pe creștele, pentru el create, ale Everestului sau pe calargul, cioplit pentru el, al neodihnitelor corăbii. Poate că eternitatea l-ar fi înfășurat atunci calmă, purtîndu-l în extaz pe valurile ei. Dar măritul Orion străbate vremea mereu lunecînd peste cîmpii înghețate și trece în veșnicie aprins, mistuîndu-se. O veșnicie dureasă cum numai pentru el se putea crea : o eternitate clădită din săptămîni.” (Ana Blandiana, *Măritul Orion*, „Contemporanul”, nr. 45 (1304), 5 noiembrie 1971.)

„Ah, ce întîmplare a vieții mele să-mi fi ieșit de-a dreptul minii un hidalgo. Cît de mult l-am putut iubi și cît de mult m-a putut (în credința mea de adolescent întîrziat) rușina cu gesturile lui superbe. Ce era acum vreo zece ani prilej de stringere de inimă pentru mine, astăzi s-a albît ca perla și-mi pune înșignă de

mîndrie. [...] Alacerea «electrostivuiitorului», însă, mi-a omorît un an. Aşa am crezut atunci. Geo Bogza m-a ridicat de ceafă şi mi-a zis: «Haidem pe urmele vechilor tăbăcării; s-a făcut de atunci o altă piele şi un pantof pentru alte picioare, acolo. Am ochit pentru tine un aparat gîngaş, electrostivuiitorul, un fel de girafă cu gît reglabil, condusă de îmblînzitorii de girafe. Cred că ai putea să scrii vreo două pagini». Zis şi făcut. Am mers cu dragii mei prieteni de atunci şi de acum, Constantin Ţoiu şi Nicolae Velea, şi ne-am vîrît sufletele cu nas în noile tăbăcării. Am scris cele două pagini şi, Doamne, cît de frecat am putut să fiu după aceea! Nimic nu-i plăcea lui Geo Bogza. Ba nu era bun epitetul, şi rescriam cele două pagini, ba nu era bun filoctetul, şi iar a trebuit să rescriu cele două pagini. Am crezut că nu am talent. Am crezut că nu am chemare. Am zis că s-a sîrşit cu felul meu de poet de a fi. A fost un an de zile sîcilit. M-am pus cu burta pe epitet. M-am pus cu urechea pe Filoctet. Nici pînă astăzi nu-i uit pe cei doi. Dar nu-i mai uit dintr-o cu totul altă pricină. Ce se petrecuse atunci şi nu ştusem se poate numi astăzi învăţarea «meseriei». Acest mare artist care este Geo Bogza îşi găsise atunci răgazul să-mi arate cum trebuie scris; cum e cuviincios să se scrie; ce trebuie scris; cînd trebuie scris şi cît trebuie scris. Abia acum ştiu că absolvisem o universitate. Universitatea merelor şi a simburilor. Universitatea naşterii merelor din măr şi a merilor din simburi. Aceste rînduri tîrzii le scriu cu emoţie reţinută şi recunoscătoare, într-o duminică de toamnă, către începutul iernii." (Nichita Stănescu, *Geo de Bogza*, „România literară”, an. V, nr. 46 (162), 11 noiembrie 1971)

„Într-un Bucureşti pictat în alb este însă imposibil să nu-ţi atragă atenţia focul garoafelor arzînd la monumentul Poeziei. Este imposibil să nu urmăreşti, ca într-un basm de Hoffman, silueta bărbatului înalt, cu căciulă brumărie, care în fiecare ianuarie, în fiecare februarie, ca de altfel în toate lunile anului, întreţine cu suplă sfinţenie cultul iubirii faţă de Luceafăr. Autorul *Cărţii Oltului* punînd flori la statuia lui Eminescu. Un gest, o scenă devenite simbolice pentru nesfîrşita poezie a Bucureştiului. Deţin privilegiul de a fi fost, de multe ori, martorul unui astfel de gest. Repetiţia lui, cu perseverenţa şi căldura inimii pentru marile

Idel, dă roade. Este tot mai mare numărul celor care imită exemplul pazaicului de far." (Constantin Vișan, Flori, tabletă rostită în Revista literară radio din 19 februarie 1978. Text pus la dispoziție cu amabilitate de Iulius Țundrea căruia îi aducem, și" pe această cale, multe mulțumiri.)

„Geo Bogza, ca și prietenul său Voronca (prieten și al meu și care, îți mai aduci aminte Bogza, ne-a prilejuit cunoștința, prin 1931, cred ?), era un entuziast sincer, generos, fără ocolișuri, subtil totuși în ce privește expresia. A rămas așa până astăzi. „Paznicul de far" din 1974 păstrează entuziasmul poetic de la douăzeci de ani dar vede acum mai larg și mai departe, așa cum este și firesc pentru un om care ca și mine a trecut prin acest secol turbure și visoros, nu întotdeauna prielnic dezvoltării sănătoase a artei. A scăpat totuși de atingerile înveninate ale unei neliniști, deseori bolnăvicioase, care a invadat în mai multe rinduri literatura primelor cinci decenii ale acestui secol. Văd în acest fapt încă o dovadă și un efect al profunde sale romanități. Bogza, astăzi, își stăpânește cu o artă perfectă revărsarea lirică, la el fundamentală, și își construiește cu grijă și cu osteneală edificiul său poetic. Farul în care s-a instalat, ca paznic, el singur și l-a clădit. Opera lui literară se așează în cea mai sănătoasă tradiție a poeziei noastre, tradiție pe care de multe ori am avut prilejul s-o caracterizez spunind că este o construcție în continuare." (Alexandru Philippide, *Lui Geo Bogza. În timp și peste timp*, „România literară", an. XI, nr. 15, 13 aprilie 1978).

„MOARTEA LUI IACOB ONISIA"

Moartea lui Iacob Onisia, subîntitulată „povestire inedită", apare în „Lumea", an. II, nr. 16, 13 ianuarie 1946, p. 4—6.

Sfârșitul lui Iacob Onisia (nuvelă), București, Editura pentru literatură și artă, Cartea poporului, nr. 8, 26 p. Volumul apare la sfârșitul anului 1948 (fișierul Bibliotecii Academiei R.S.R. notează, între paranteze drepte, anul 1949; cu specificarea imediată „anul

depozitului legal⁽¹⁾), lucru probat de anunțurile existente în presa literară a vremii (de pildă, „Viața românească”, nr. 7 din decembrie 1948).

Moartea lui Iacob Onisia, în *Scrieri în proză*, II, București, E.S.P.L.A., 1957, p. 261—291.

Moartea lui Iacob Onisia, în *Nuvela și povestirea românească contemporană. 1944—1964*, studiu introductiv, antologie și bibliografie de Cornel Regman, București, Editura Eminescu, 1974, p. 55—71.

Smert Iakoba Onisii, Buharest, Biblioteka Narodnaia Rumânii, 1964, 40 p.

Tensiunea înfrigurată a ultimei nopți din viața lui Iacob Onisia va străbate amintirile scriitorului, unind — poate simbolic — timpul ficțiunii cu cel al realității: „Abia trecusem de douăzeci de ani, când, într-o noapte de iarnă, într-o cosmică noapte de iarnă, cu cer de stele deasupra și cer de stele dedesubt, mi-a fost dat să mă confrunt, pe neașteptate, cu moartea. [...] Atunci, în acea noapte cu cer de stele dedesubt — așa se vedeau, de pe înălțimile din jur, puzderia de lumini de la sondele din Bușteni —, pe când trăiam cea mai vie incintăre, vecină cu exaltarea, m-am pomenit alunecând dintr-un virf de deal pînă deasupra unei prăpăstii. Rădăcina de care izbutisem să mă agăț în ultima clipă, scurmînd zăpada cu minile, ceda treptat, și-mi auzeam inima bățînd în piept să-l spargă. De jur împrejur, priveștiștea era feerică — poate doar Iacob Onisia își va mai fi plîmbat ochii, în ceasul morții, peste asemenea minunăție — dar sub picioarele mele ripa se deschidea adîncă și neagră, ca o poartă a neantului. Dacă scap, îmi spuneam, în timp ce rădăcina se smulgea încet din pămînt, se oprea cîteva clipe, și iar mă făcea să înțeleg că nu mai e nici o speranță, dacă scap, viața mea ăre să fie altfel. Tot ceea ce fusese pînă atunci mi se părea pură deșertăciune. Dacă scap, viața mea are să fie altfel... Am scăpat. Nu știu în ce măsură viața mea a fost altfel, datorită aceluia legămint⁽²⁾. (*Legămintul*, „România literară”, 2 martie 1978.)

COMENTARII CRITICE

„Narațiunea pleacă de la o întâmplare adevărată și nu se abate de la tehnica reportajului în care Geo Bogza a rămas consecvent în versuri, ca și în proză, deși trecerea sa în rîndul scriitorilor de imaginație ar fi fost posibilă de la început. Dar dacă în literatura propriu-zisă, memorialistică ori de ficțiune, ar fi avut concurenți, în reportaj, ce-i drept, el a rămas nu numai neîntrecut, dar și inimitabil.” (Al. Piru, *Geo Bogza. Panorama deceniului literar românesc 1940—1950*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. 316—320)

„Tot de la un fapt divers se pleacă și în *Moartea lui Iacob Onisia*, una din scrierile cele mai puternice ale lui Geo Bogza. Aceasta nu e însă un reportaj, ci o povestire care fructifică datele unui reportaj, o întâmplare adevărată din viața de ieri a minierilor din Valea Jiului, cadrul atîtor zguduitoare drame. Subiectul e cunoscut. [...] Tot ce urmează acestul moment, în care Iacob Onisia realizează, într-o străfulgerare, adevărul că se află în fața sfîrșitului său omenesc, dă povestirii amploarea unei tragedii. Semnificația tragică stă în neînduplecarea eroului. Prins într-o monstruoasă capcană, el se zbate pînă în ultima clipă, deși zadarnic, să abată de la sine lovitura nedreptului (și absurdului) său destin. Povestirea e un elogiu al demnității umane neîngenucheate.” (G. Dimiseanu, *Prefață la vol. Geo Bogza, O sută șaptezeci și cinci de minute la Mizil*, București, Editura pentru literatură, 1968, p. XX—XXI.)

„Scrișă în maniera sobră a reportajului — întâmplarea pare decupată direct din realitate, cu o dramatică reținere a tonului —, *Moartea lui Iacob Onisia* are în același timp o respirație poematică și solemnitatea unui requiem. Requiem compus la «comandă» doar a conștiinței scriitorului, pentru un proletar anonim, și menit a răsuna, organic, în largă Vale a Jiului, descrisă ca o grandioasă catedrală. Întreaga nuvelă se sprijină pe două serii de imagini, în chip premeditat paralele și violent opuse. Funcția celei dintîi e de a da o acută sugestie a frigului, a temperaturii joase, polare. În *Moartea lui Iacob Onisia*, Geo Bogza se arată a fi,

în filiație eminesciană, un mare poet al glacialului. Chiar în prima pagină a scrierii ne întâmpină tabloul unei ample și parcă veșnice incremeniri hibernale, al solidificărilor ciclopice, transluce. [...] Cealtă serie de imagini configurează paradisul promisi și apoi pierdut al intimității, al spațiului cald, ocrotit. Tipologia curentă rai-iaș apare răsturnată. Infernul e sus, proiectat parcă pe firmament, iar paradisul jos, pe pământ, acolo unde oamenii trăiesc și, în nopți ca aceea în care se petrece acțiunea nuvelei, se bucură." (Valeriu Cristea, *Durata lecturii*, „România literară”, an. VII, nr. 39, 26 septembrie 1974.)

„ȚARA DE PIATRĂ“

Secvențele viitorului „portret” al *Țării de piatră* încep a fi publicate, din primăvara lui 1935, în „Vremea”. Prima dintre ele, *Aur și oameni* (numărul din 3 martie 1935), se încheie cu aceste semnificative precizări ale autorului: „În viitoarele noastre reportaje despre aceeaș Țară a Moșilor, vom căuta să privim viața lor actuală și forțele lor din trecut într-o lumină care va face să se contureze câteva adevăruri noi, împrăștiind în același timp, unele legende false care au circulat pînă acum”. *Holongări și contra-bandști* (numărul din 9 iunie 1935) încheie ciclul.

Țări de piatră, de foc și de pământ, București, Editura Fundațiilor Regale, 1939, p. 7—112.

Țara de piatră, București, Editura de Stat, „Biblioteca de buzunar”, 1946, 100 p.

Țara de piatră, București, E.S.P.L.A., 1951, 101 p.

Țara de piatră (fragmente), în *Trei călătorii în inima țării*, București, Editura Tineretului, 1951, p. 9—40

Țara de piatră, în *Anii împotrivirii*, Pamflete. Articole 1934—1939, Cuvînt înainte de Ion Vițner, București, Editura Tineretului, 1953, p. 119—224.

Țara de piatră, în *Țara de piatră*, Prefață de Paul Georgescu, București, Editura pentru literatură, „Biblioteca pentru toți”, nr. 154, 1962, p. 1—76

Țara de piatră, în *Țara de piatră*, Prefață de George Ivașcu, București, Editura Tineretului, „Biblioteca școlarului”, 1964, p. 21—92.

Țara de piatră, Ediție definitivă cu *Scurtă mărturisire* a autorului, București, Editura Minerva, 1971, 103 p.

Au pays de la pierre. Le pays de Motzi, Bucarest, Le Livre, 1954, 147 p.

Das steinere Land. Land der Motzen, Bukarest, Das Buch, 1954, 157 p.

Land of Stone. The Land of the Motzi, Bucarest, The Book, 1954, 145 p.

Strana kamnia. Strana Moțev, Buharesnt, Kniga, 1954, 153 p.

Kamienny kraj i inne opowiadanie, Warszawa, 1956, p. 11—78.

Das steinere Land, Berlin, Verlag der Nation, 1959, p. 11—97.

Zeme z Kamene, Praha, Státní Nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, 115 p.

Geneza și, mai ales, dinamica inefabilă a procesului de transfigurare a realității sînt explicate de Geo Bogza într-o tabletă din „Contemporanul” (26 martie 1971), scrisă la peste trei decenii de la prima ediție a cărții și reluată, apoi, în programatica *Scurtă mărturisire* ce deschide ediția definitivă, reproducă și de noi.

În numărul din 30 aprilie 1970, „Tribună” grupează sub semnătura unor cunoscuți scriitori și critici (D. R. Popescu, Ion Vlad, Ion Oarcășu, Dumitru Mircea, Ion Lăncrănjan, Mircea Vaida, Valeriu Butura, N. Prelipceanu) relevante mărturii despre Țara Moților, prefăcute de cîteva rînduri bogziene (datate 2 aprilie 1970) : „Cînd mi-am adus aminte de *Țara de piatră* — sînt treizeci și cinci de ani de atunci — și cînd m-am gîndit să scriu ceva, totul mi s-a părut mai greu decît dacă ar fi trebuit să dau la o parte o lespede de mormînt. Îmi pare rău că acea seară, atît de propice emoțiilor și prieteniei, nu și-a dat roadele pe care le-ași fi dorit, pe care le așteptam. Drum bun în *Țara de piatră* a anului 1970.”

COMENTARII CRITICE

„Privirea scriitorului n-a trecut distrată și speculativă peste aparența lucrurilor. Nu s-a mulțumit numai să înregistreze, ci a creat în jurul fiecărui spectacol și apoi al fiecărui amănunt o urzeală transparentă, prin care obiectul poate fi privit, în formele inițiale și aparente, adăugându-i totodată adnotările exegetice, sudindu-le însă cu oglindirea faptelor și înfățișărilor acestor fapte.” (Radu Bouréanu, *Marele reportaj*, „România literară”, an. I, nr. 31, 1939, p. 14).

„Ceea ce le caracterizează dintru început [referirile sînt la paginile *Țării de piatră*, n.n.] este un realism puternic, năvalnic care cupriade totuși un ton de senzațional extatic și unele elemente romantice. Geo Bogza vede (într-un înțeles larg) realitatea, dar o mărește, limitele cresc tinzînd spre indefinit, o transfigurare neobișnuită se petrece și dă lucrurilor sau oamenilor o unică grandoare. [...] Într-adevăr, peisajele lui sînt create cu o forță de evocare deosebită, cu o fervoare neartificială, sînt săpate în piatră cu apă tare. Cuvintele ard, sfîrîmă, clădesc. Pentru Bogza, peisajele au un dublu conținut geologic și social. [...] Și cred că sub această perspectivă, de la Răscoala lui Liviu Rebreanu, *Țări de piatră, de foc și de pămînt* este cea mai valoroasă operă literară a ultimilor ani.” (Miron Constantinescu, *Nou realism românesc*, „Cadran”, an. I, seria a 2-a, nr. 3, noiembrie 1939.)

„D. Geo Bogza e considerat la noi ca unul dintre cei mai buni reporteri ce-i avem. Și totuși, d-sa nu e reporter în accepția occidentală a cuvîntului. Cine citește *Țări de piatră, de foc și de pămînt* se convinge de la prima pagină că d. Bogza e un poet și nu un reporter. [...] D. Bogza are ochiul unui poet. Viziunea sa e fantastică și halucinantă. Să se întoarcă, deci, la poezia curată.” (G. Ivașcu, *Geo Bogza*, „Țări de piatră, de foc și de pămînt”, „Jurnalul literar”, an. I, nr. 51, 17 decembrie 1939.)

„Nu știu dacă d-lui Geo Bogza i-a plăcut vreodată, în adolescență, *România pitorească* a lui Vlahuță, dar sînt sigur că astăzi i-ar veni greu s-o recitească. Nu numai pentru că arta literară a acestor doi «reporteri» este cu desăvîrșire opusă, ci mai ales pen-

tru faptul că d-lui Geo Bogza îi repugnă violent peisajul idilic, culorile de pastel. Sensibilitatea d-lui Bogza este atât de violent rănită de scheletul mineral al peisajului, încît nu mai înregistrează culorile fragede ale vegetației. Chiar atunci cînd ochiul autorului întîlnește un arbore, îl vede mineralizat, integrat în *Țara de piatră*, pînă la totala contopire cu stîncă." (Mircea Eliade, *Imagini dintr-o Romînie aspră*, „Revista Fundațiilor Regale”, an. VII, nr. 1, ianuarie 1940, p. 191—195.)

„...În *Țări de piatră, de foc și de pămînt*, reportaje din provinciile românești, impresia nu e nudă. Autorul procedează ca un fotograf de artă și deci ca un scriitor intuind o notă dominantă și apoi prin apropiere și depărtare, scoțînd clișee fantomatice, aproape neverosimile. Talentul său în acest gen e mare.” (G. Călinescu, *Istoria literaturii romîne de la origini pînă în prezent*, București, Editura Fundațiilor Regale, 1941, p. 307.)

„În *Țări de piatră, de foc și de pămînt* vedem cum geologicul: piatra noroiul și cum focul, arșița constantă devin zodii sub care se desfășoară viața oamenilor, semne care nu lasă nimic nemarcat. Nici aici accentul nu cade pe relațiile dintre oameni, ci pe acelea dintre om și elemente. Și aici stăruie impresia că fundalul, că viziunea poetului, viziune ce servește de fundal tuturor reportajelor acestea invadate de poezie, este o viziune tragică, o viziune în care un anumit fel viril de a trăi și de a înțelege viața se întîlnește cu credința în veșnicia singurătății, cu amărăciunea și cu o încăpăținare care dorește lupta mereu reîncepută.” (Eugen Schileru, *Geo Bogza, un poet al teluricului*, „Viitorul”, an. XXXI, nr. 3911, 20 septembrie 1944.)

„Geo Bogza este singurul prozator român care are comun cu Sadoveanu sugerarea unui conținut tainic al naturii, a unei tulburătoare semnificații hieroglifice, din care se descifrează destinul uman scris cu slove-stihii. Totuși, pe cînd marele rapsod moldovean surprinde și sugerează miezul de taină al lucrurilor acolo unde alții nu văd decît o obișnuită «frumusețe» pitorească, confratele său mai tînăr îl evocă în aspecte și fenomene naturale, ele însele neobișnuite și rare. Aceasta fiindcă natura lui Sadoveanu este îndeosebi vegetală, pe cînd a lui Bogza îndeosebi geologică. [...]”

Bogza știe și el să evoce magnific o natură paradisiacă, determinată de factorul vegetal. Un exemplu, printre multe altele, oferă acea vrajă a miilor de nuferi, pe care el o cîntă în *Cartea Oltului*. Totuși, predilecția sa adevărată se îndreaptă spre grotescul și monstruosul natural, spre labirintul și infernul natural. Or, pentru un asemenea registru de realitate, cele mai nepuizabile resurse le cuprinde tocmai geologicul. Titlul vestitei sale *Țări de piatră* implică el însuși ca obiect un monstru natural, a cărui sugestie globală va fi, însă, cu mult depășită de atîtea din imaginile individualizate ale operei." (Edgar Papu, *Artă lui Geo Bogza. Interpretări*, „Gazeta Literară”, an. XV, nr. 28 (819), 11 iulie 1968.)

„Istoria își dezvăluie și un sens mai adînc, mai secret, în viziunea poetică a lui Geo Bogza. E vorba de memoria «marilor evenimente geologice», compunînd o altă aventură, a genezelor și a comorilor acestui ținut. Viziunea scriitorului îmbrățișează în hiperbolă, soluție predilectă a poemelor sale geologice, prefacerile pămîntului, cataclisme situate la începutul unor acte esențiale ale lumii. Poetul contemplă spectacolul acestor modificări și din unghiul unei conștiințe cutremurate de durată tulburătoare a unor permanente omenestii. Poate de aceea elogiul geologicului aparține aceluiași cîntec despre oameni și despre rezistența lor în timp. [...] Am auzit prin intermediul lui Geo Bogza pași «băieșilor» din *Arhanghelii* și am revăzut drumul pe unde Fefelcaga își însoțea calul. Am reîntîlnit istoria lui Horea și Iancu, stanțele lui Emil Isac. Legende și flăcările lor peste comorile fabuloase ale munților, felinarele minierilor și gestul nepieritoare frumuseți a femeii din apropierea munților se alcătuiesc în dimensiuni de poem. Iar poemul se numește *Țara de piatră*, locul uneia din călătoriile-aventuri ale poeziei și ale conștiinței poetice a lui Geo Bogza." (Ion Vlad, *Țara de piatră*. „Tribuna”, seria nouă, an. XIV, nr. 18 (692), 30 aprilie 1970.)

„Tocmai această transfigurare, această interpretare a realității face ca aceste impresii, publicate din nou astăzi [este vorba de ediția definitivă, din 1971, a *Țării de piatră*, n.n.] să apară fără nici o umbră de învechire, ceea ce nu s-ar fi întîmplat, desigur, dacă ar fi fost scrise și publicate atunci drept spontane înregistrări infer-

mative, oricât ar fi fost ele de bine scrise. Dacă ar fi fost numai reportaj, ar fi trebuit astăzi să cauți mult până să găsești ceva interesant de citat. Pe cînd așa, din *Țara de piatră* citabil este, și astăzi, tot. E un poem al Munților Apusenî, poem de adevăr și frumusețe, așa cum este și *Cartea Oltului*. Călătoria lui Bogza prin minele de aur de la Roșia Montana este, pe lângă realitatea ei materială, o adîncă aventură spirituală, ceea ce germanii numesc *Erlebnis*, un fapt de viață întipărit în memorie cu toate răsfrîngerile și corelațiile pe care le provoacă în mintea celui care îl trăiește. Scoborișul în minele de aur, sensibilitatea ascuțită a lui Bogza îi dă semnificații cutremurătoare; imaginația lui colorează acest scoboriș cu fantastic, dar fără să deformeze nimic din realitate, îngroșînd numai contururile și nedenaturînd nimic." (Al. Philippide, *Puterea stilului. Însemnări despre scrierile lui Geo Bogza*, „*Schelteia*", an. XI, nr. 8791, 20 mai 1971.)

„Fantasticul univers din *Țara de piatră* este în mult mai mare măsură proiecția unui peisaj interior decît o sumă de impresii de călătorie asupra unui teritoriu precis delimitat geografic și istoric; în ciuda preocupării de exactitate a scriitorului, care notează date calendaristice (-am coborît înfilă oară într-o mină de aur, în ziua de 6 februarie 1935, la șase dimineața-), nume autentice de oameni și locuri, transcrie prețuri și chiar afișe, această minuțiozitate nu are nimic comun cu fidelitatea unei compuneri reportericești, ci contribuie masiv la sporirea impresiei de ireal, dilatarea enormă a detaliului fiind unul din mijloacele prin care se constituie și se impune o realitate halucinantă, produs al ficțiunii. Lumea din *Țara de piatră* impresionează astfel prin marea capacitate a scriitorului de a întui un ritm primordial al existenței, văzută la dimensiuni colosale; oamenii și locurile, peisajele sterpe ale munților, secreta însinuare a aurului printre straturile profunde ale pietrei, totul este privit din perspectiva unei solidarități cosmice a elementelor." (Mircea Iorgulescu, *Geo Bogza: „Țara de piatră"*, „*România literară*", an. IV, nr. 22, 27 mai 1971.)

„Geo Bogza din *Țări de piatră, de foc și de pămînt* relevă tragicul în esența lui terifiantă, acționînd sub impulsul responsabilității. Ușurința cu care unii «pot trăi liniștiți, mai departe, cînd

alături de ei se petrec tot felul de crime» e sinonimă cu «monstruozitatea». Prin sensibilitate, Geo Bogza se instalează în psihologia victimelor și depredaților din epoca interbelică; prin capacitatea de a reține elementele semnificative, el «povestește» selectiv, potențind, extrăgând o lecție etică; prin capacitatea asociativă, apelul la rațiune dobândește vibrație estetică, încet socialul, faptul de cultură, avînd punct de sprijin în artă, înfruntă timpul. Toate acestea demonstrează suportul modern al artei lui Geo Bogza, al cărui nume marchează decisiv reportajul literar românesc, ridicat dintr-o dată la nivelul unor Hemingway, Egon Erwin Kisch și alții.» (Constantin Ciopraga, *Despre aria lui Geo Bogza*, „Convorbiri literare”, nr. 6 (54), iunie 1974.)

„PRIVELIȘTI ȘI SENTIMENTE“

Priveliști și sentimente, București, Editura Minerva, 1972, 125 p.

Dintre „piesele” volumului, *Avionul și căprioara* (datată 19 noiembrie 1966) a marcat începutul colaborării statornice și de lungă durată la revista „Contemporanul”, deschizînd, ca atare, și volumul *Paznic de far*.

Priveliști și sentimente este titlul unei tablete publicate în „Contemporanul” (din 1 decembrie 1967), exaltînd splendoarea simbolică a peisajului: „Mereu se întoarce în mine amintirea acelei zile și mereu îmi spun că, dintre toate zilele toamnei ce s-a sfîrșit, a fost fără îndoială cea mai frumoasă. În limpezimea ei fără precedent, am văzut înțina oară țara, aproape de la un hotar la altul, cu toți munții și apele ei, strînsă într-o singură priveliște. [...] Iar țara era rotundă și frumoasă.”

A gîndi natura ca pe o fremătătoare de gînduri stare sufletească (decî, nu priveliști și sentimente, ci, mai degrabă, priveliști ca sentimente sau, printr-o poetică inversiune, sentimentele ca priveliști), a se confesa în ceea ce are mai autentic luînd ca martori și confini stelele, pădurea, riurile, sîlcile, lată la Bogza sursa unei metafore de cristalină coeziune, pivot al creației înseși. „Tot ceea

ce privesc de obicei sub razele lunii, cimpii presărate cu câpițe de flin, lanuri de grâu sau ovăz, șiruri de plop, munți și păduri sau întinderea mării, îmi dă o stare de vis. Ceva se tulbură în mine, dar știu mai departe unde sînt, în timp ce mă prinde dorința de a pluti peste ceea ce văd, de a fi în altă parte. În vie nu mă cuprinde starea de vis, ci mă aflu în contact nemijlocit cu substanța lui. Nu vreau să plutesc, să alunec, să ajung; am plutit, am ajuns, sînt înconjurat numai de taine. Ce se întimplă, ce e toată vraja aceasta? Știu că ea se termină deasupra capului, că-i pot atinge hotarul cu brațul. Dar aici, în acest imperiu de misterioasă vegetație, fiecare frunză e o stea de mare, în extaz și provocînd extazul. Fiecare arac pare, în somnoroasa lui verticalitate, un hipocamp cuprins de totală beatitudine. Nu eu, ci însăși natura visează, prinzindu-mă și pe mine în puternica ei reverie." (*Via sub razele lunii*, „Contemporanul“, 14 septembrie 1973.)

COMENTARII CRITICE

„Geo Bogza este uriașul blind din poveste, de la care așteptăm, cu nerăbdare, revelații. Cu o statură care se înalță peste capetele celor din jur, el poate privi departe cetatea, dealurile, văile. Retina îi cere să iasă, oarecum, din spațiile aglomerate, să găsească locul unde întinderile i se dezvăluie total, fără pudoare. De aceea postul de contemplare preferat rămîne muntele: „Cum stam tolănit acolo, avînd la picioare o întreagă lume, culcînd sub trupul meu mari pale de vegetație, îmi păream mie însumi un uriaș“. El adoptă, atunci, mărturisit, conduita unui Gulliver, care observă, cu o nepuizabilă uimire a candorii, forfota naturii și a vieții. [...] Căci peste tot, de la fereastra trenului, din virful dealului, de pe meterezele anticei cetăți — în ipostaza solitară impusă de contemplare —, scriitorul îndeplinește un mandat. El este un înțelept care stă, parcă, de veghe la un far, păzind comori de istorie, de gîndire, de artă. Fiindcă povestea din care descinde acest Uriaș blind este istoria reală și atît de fantastică a veacului pe care retina lui — în ea recunoaștem un seismograf al sensibilității noastre — o reflectă cu o acuitate a participării tulburătoare. În acest sens, literatura lui Geo Bogza devine o școală a privirii. Nu, el nu înregistrează

numeroasele amănunte ale unui peisaj, nu reconstituie întreaga diversitate a suprafeței vizuale care i se oferă ispititoare. Pentru el, gesturile, mimica, mișcările se pierd ca varietate. Privirea, la Geo Bogza, e despuiere de esențe. El descoperă un unic detaliu și așinteste asupra lui telescopul vederii. Ies la iveală, deodată, nebănuite reliefuri. Oricât ar culege un reporter deslănțuit multitudinea de date ale contingentului, lui îi scapă, adesea, fatal, indiciul detectat de Geo Bogza. În acest semn, proiectat pe o hartă a gigantului, identificăm, înflorați, resorturi de măreție. Nimic mai firesc, de aceea, la Geo Bogza, decât succesiunea de superlative. Nu uităm că ne aflăm în zona esențelor, purificare a banalului, ascensiune continuă spre valori absolute." (S. Damian, *Geo Bogza : „Priveliști și sentimente”*, „România literară”, an. V, nr. 9, 24 februarie 1972.)

„Lumea lui Geo Bogza este o lume fabuloasă în care nu există lucruri umile, lucruri care să nu stârnească călătorului senzația că trece peste reprezentanți colosali ai tuturor regnurilor. Această constantă supradimensionare simbolică este una dintre notele fundamentale ale cărții și în general ale scrisului lui Geo Bogza. Totul este proiectat în cosmos, oricare loc, pe care pasul magic al poetului îl străbate, devine dintr-o dată un eveniment al universului. Niciodată însă tonul nu este excesiv, niciodată aceste sublime acumulări nu se revarsă peste marginile cupei pe care un mare stilist o construiește și o cizează în arabescuri inimitabile". (Voicu Bugariu, *Geo Bogza : „Priveliști și sentimente”*, „Astra literară”, p. II, supliment la „Astra”, an. VII, nr. 4 (71), aprilie 1972).

„Pentru titlul ultimei sale cărți, Geo Bogza a aliniat două cuvinte care alcătuiesc împreună însăși definiția poeziei : intimă comunicare între eu și univers, sugestie a genezei riziunii. În felul acesta, autorul anulează de la început orice tentație de a-i interpreta scrisul ca pe al unui simplu peisagist, căci mai mult decât descripție, *priveliștile* sînt evocații cosmice dimensionate, lumea fiind așezată în fața unei priviri încărcate de istorie — o istorie și învățată, și trăită, ori bănuită numai, printr-un abandon fără termen în fluxul inefabil, cel mai adînc al ființei contemplative. *Priveliștea* lui Geo Bogza nu este numai cauză a sentimentului, cum se întîmplă îndeobște în asemenea scrieri, ci și efect, reflex al vieții

interioare, al tulburării și seninătății celui care contemplă un colț de lume. Proza poetică astfel concepută e rezultatul firesc al unei confluențe, al unei osmoze a interiorului cu exteriorul. [...] S-ar putea discuta, în legătură cu acest volum, problema mai veche la Geo Bogza a depășirii reportajului în poem. Ea pare însă acum definitiv rezolvată în favoarea acestuia din urmă. Martor elegiac al timpului nostru, Geo Bogza conferă mereu curajosului său act de prezență o dimensiune, pînă la urmă liberă de orice constrîngere a determinărilor stricte și efemere, care dărimă granițele orei, mistuindu-se în absolutul poeziei.“ (Ion Pop, *Geo Bogza : „Priveliști și sentimente“*, „Ateneu“, an. IX, nr. 5 (49), mai 1972.)

„Solemn sau umile, fastuoase sau coruptibile, trecute prin toate culorile anotîmpurilor și ale firii, prin toate liniile succesive ale istoriei de ieri și de azi și trecute, mai ales, prin «neconținută pendulare între revoltă și reverie» ce caracterizează în mod organic temperamentul lui Geo Bogza, aceste imagini compun țara, prezentă și recognoscibilă. Dar dacă această geografie exterioară, a obiectelor și a peisajelor care ne înconjoară statornic existența, poate fi recunoscută imediat și în toate elementele ei, mai există în operă, alături de ea, și o altă geografie, geografia interioară a poetului care este Geo Bogza. Căci, ca orice mare creator, acesta și-a creat un spațiu imaginar, un teritoriu primordial care să-l exprime, nu mai puțin palpabil și nu mai puțin coerent decît acela alcătuit din datele stricte ale realității. «Prizonier al propriei mele firi, am dat realității mult din chipul și asemănarea mea, transfigurînd-o sau redimensionînd-o după nevoile spiritului meu» [...] Geografia și climatul lui Geo Bogza, pentru că așa cum ni se înfățișează aici o geografie cu repere proprii, ni se impune și un climat cu statut propriu, sînt împărțite, atrase de poli magnetici variabili, dar niciodată sfîșiate. Profilul său temperamental se oglindește, cu egală voluptate și egală implicare, pe firmamentul a două lumi. Și totul e gîndit astfel prin imaginea a două lumi posibile și neexclusive. Pe cerul universului lui Geo Bogza strălucește cînd constelația Orionului, cînd constelația Lebedei, aducînd, fiecare cu sine, temperatura nordului și temperatura sudului. Rigoarea morală și exuberanța vitalistă sînt reversele acestor climate. La fel, munții solenni și cîmpurile euforice se succed în paginile scriitorului. [...] Pendularea între contrarii subsumabile fiind legea funda-

mentală a acestui univers interior, o îmbinare și o euristică a sprărilor și a climatelor, o imponderabilitate de nori trecînd cu egală viteză peste aspectele multiple ale lumii ar exprima opțiunea sa supremă." (Dan Cristea, *Geografie interioară*, „Luceafărul”, an. XXI, nr. 6 (824), 11 februarie 1978.)

„SENTIMENTUL CULTURII“

Aceste 10 portrete-eseu ale unor mari scriitori și cărturari români au fost, toate, alese din volumul *Paznic de far* (București, Editura Minerva, 1974, 375 p.), „cronică” vie a 7 ani de colaborare săptămînală neîntreruptă la revista „Contemporanul”, „cronică” în care recunoaștem epoca dar și pe observatorul și comentatorul ei. Cum, de altfel, mărturisește și Bogza în *Biologie literară*, pagină de programatică introducere la *Paznic de far*:

„Dar trecînd încă un an și încă unul, și împlinindu-se șapte
de cînd,

săptămîină de săptămîină,
vineri de vineri,
aceste texte au văzut lumina tiparului,
fără o singură întrerupere, cu ritmicitatea unor bătăi de
inimă,
pe orice vreme ar fi cunoscut natura și pe orice timp
istoria,
zile cu soare, secetă, ploi, furtuni și viscole, perioade
puțin propice scrisului, cînd în flacăra cuvintelor e greu
să nu se amestece fumul,
împlinindu-se, deci, șapte ani și avînd deodată în față, în
succesiunea lor, uneori voită, alteori impusă de eveni-
mente, paginile apărute în acest răstimp,
vineri de vineri,
cu ritmicitatea unor bătăi de inimă,
ele chlar fiind bătăi ale inimii mele,
mi-am dat seama, nu fără surpriză, că alcătuiesc un tot or-
ganic [...]
că sînt un jurnal, sau o foaie de temperatură a spi-
ritului meu, de-a lungul unei întregi epoci, căreia îi devin
ogîlindă.”

De ce, din ansamblul unei impresionante — prin satornicie și semnificație — activități jurnalistice, ne-am oprit tocmă la această „temă” : elogiul înaintașilor și marilor contemporani ? Pentru că ne aflăm în fața unei „metafore obsedante” a gândirii artistice și a eticii literare a lui Geo Bogza, reperabilă de-a lungul întregii sale vieți, slujită cu ardoare patetică și cu obstinație. În *Sentimentul culturii* („Contemporanul”, 13 martie 1970), meditînd asupra destinului postum al unor mari spirite precum Eminescu sau Călinescu, Bogza nota : „Mergeam încet, pe jos, însoțit de cîțiva prieteni și de cîțiva necunoscuți, spre locul unde își doarme somnul de veci, cu atîta îndreptățire, sub același tei cu Mihai Eminescu, și mă gîndeam ce greu se poate stabili un cult, cît de puțini oameni își dau seama că a aparține unei culturi nu înseamnă numai a scrie cărți și a avea grijă de destinul lor, ci și a participa la o sumă de gesturi și de ritualuri care adună la un loc sufletele — uneori mici — ale indivizilor, spre a alcătui sufletul mare al unei națiuni.”

Pentru ca, de la tribuna ultimei Conferințe naționale a scriitorilor (din iunie 1977), glasul lui Bogza să exalte teribila putere a tradiției, „conștiință făuritoare de conștiințe” : „Pentru a-mi continua mărturisirea, sînt dator să spun că, după Alexandru și Silvia, alții, de-a lungul vremii, n-au încetat să-mi zămislească ființa lăuntrică, sufletul, mintea, conștiința. Datorită lor, m-am născut din nou, de multe ori, de fiecare dată altul. Încît pe toți îi socotesc ca pe părinții mei. O lungă galerie de părinți. Cine sînt ? Marii scriitori ai neamului nostru și ai lumii. Țin minte, din anii tinereții mai ales, cum sfîrșeam fiecare carte a lor : cu mintea în flăcări, cu sufletul ca o mare răscolită de furtună, adeseori în zorii zilei, privind uluit lumea din jurul meu și privindu-mă și pe mine în oglindă, să surprind ceva din semnele transformării prin care trecusem. [...] Eu unul datorez atît de mult cărților pe care le-am citit, încît gîndul că ele n-ar fi existat, că nu mi-ar fi transmis, în clipe de mare desfătare, învățătura lor — pentru că aceasta este însușirea literaturii, de a te învăța, desfătîndu-te — mîă inspăimîntă tot atît cît și acela că s-ar fi putut să nu mă nasc niciodată.”

La numai 20 de ani, tînărul Bogza edita, la Cîmpina, prima sa revistă purtînd numele unui mare precursor al literaturii noastre moderne : *Urmuz*. Dar marele său mentor era încă de atunci Tudor

Arghezi („cioplititor solitar de cuvinte vechi cu înțelesuri noi, șeful unei gări enigmatice din care a dat drumul la trenurile razelor vii și articulate asemenea șerpilor“, cum scria, în „Urmuz“, Bogza despre autorul *Cuvintelor potrivite*) cărula îi dedică, de altfel, la sfârșitul anului 1928, în „Bilete de papagal“ o poezie, remarcabilă pentru felul în care este surprinsă — poetic — inovația argheziană. Poezia se numește *Vorbire nouă* și o reproducem, în continuare :

*Rouă pe florile crescute-n gânduri — rouă
vorbele pe buze ca geamurile plesnesc
vorbele-n aer ca nori se despletesc
vorbele-n carne ca șerpi se-ncolăcesc
Nouă — vorbirea fișnește fecund și nouă.*

Vorbele bronzuri clopote-n veac.

*Fund mare de ocean răzvrătit — fund
vorbele pădurii cu păsări și fiare
vorbele amestec de ierburi amare
vorbele-și cer scheletul lor tare
Prund aspru de piatră ne-nțeleasă — prund.*

După 1928, „harta“ preferințelor literare bogziene câștigă în dimensiuni și adâncime (o imagine a ei în *Voronca*, tabletă apărută în „Contemporanul“, 19 noiembrie 1972 și, ca atare, reprodusă în *Puznic de far*). Spiritul de frondă și nihilismul adolescentului aderent la estetica înșcărilor de avangardă contemporană evoluează spre o comprehensiune întemeiată pe valori sigure și stabile. *Voronca*, *Blecher*, *Tudor-Miu*, apoi, după război, *Camil Petrescu*, *Labîș*, *M. R. Paraschivescu*, *Alecsandri*, *Stelaru*, *Stancu*, *Brunea Fox*, *Roll*, *Fundoianu*, *Elena Farago*, *H. P. Bengescu*, *Ralea*, aceștia și mulți alții sînt, în afara portretelor reproduse de noi, prilej de poetice meditații și reverii. Evocările lui Bogza nu au nici un moment caracter de critică literară aplicată, deși asemenea elemente nu lipsesc totdeauna cu desăvîrșire. Ele urmăresc, mai degrabă, ecoul decisiv al personalității scriitorului evocat în spiritualitatea națională sau cea a lumii întregi, sînt, apoi, pentru Bogza, un act de opțiune etică și estetică deopotrivă, intransigentele, incorupt-

bilele criterii ale adevărului, binelui, frumosului viețuind armonios în conștiința celui care se consideră pe sine un solitar dar necesar „paznic de far”. Însușit, lucru deloc neglijabil, vorbind despre alții, Bogza se definește pe sine, mod dintre cele mai originale și angajante de confesiune.

Specificul acestei ediții ne împiedică a da exhaustiv pasajele cu adevărat citabile din portretele pe care Bogza le alătură într-o mult visată Galerie Națională a literaturii. Vom reține doar câteva gânduri despre Labiș, scrise în 1957, *La moartea poetului*: „Avea ceva de miel și de ied și de minz, într-o primăvară pe o pajiște verde, când în aceste viețări miracolul vieții re izbucnește cu atîta grație, încît îți vine să le mîngîi, să le iei în brațe și să le săruți botul moale și umed, în care se adună și e palpabil misterul materiei insufleteite, al universului uriaș și bătrîn, începînd să respire și să devină fragil și gingaș. Avea ceva de fir de iarbă care, în timp ce în jur uriașe forțe se ciocnesc, crește firesc și simplu și fără teamă, sigur de pactul dintre el și soare; și, în adevăr, mai mult decît alte luxuriante specii, trezește senzația și emoția vieții, fiind luat drept simbol al ei de copilul cu ochi uimiți, de omul conștient, de poet, de pictor și de filosof. Era un pui de om cu totul și cu totul fermecător, gingaș și fragil și năzdrăvan, și îl iubeam și îmi era drag, și în alîtea rînduri mi-a venit să-l sărut pe botul lui de vițel, în care mai stăruia mirosul de lăpe. Mai mult ca pe oricare dintre cei de seama lui l-am simțit, printre mineralele lumii, și printre atîția alți oameni de cîlți și de lemn, ca pe o făptură vie, cald și respirînd, avînd nevoie să mînințe și să doarmă, și carnea și singele meu erau solidare, biologicește solidare, cu carnea și singele lui, și îl iubeam și îmi era drag, biologicește drag, ca propriul meu copil. [...] Dar pentru că nu era numai copilul meu, ci al întregii țări, îmi ridice obrazul și plîng, în fața întregii țări, o lacrimă mare și grea pentru pierderea pe care o suferă în ceasul acesta poezia noastră. Am sentimentul, am certitudinea, desnădejdea și revolta că în Nicolae Labiș destinul a strivit pe cel ce ar fi putut fi marele poet al generației sale. [...] Acest ied gingaș și năzdrăvan, după care toată viața au să mă doară brațele că a intrat în neant, a fost, după felul de a simți al inimii mele — POET: încărcat pînă în virful unghiilor de mesajul, ritmul și lumina poeziei, așa cum cochilia scoicii e încărcată

de vuietui mării. [...] Cine se va ridica în locul lui pe un cer ce are atîta nevoie de luceferi ?”

COMENTARIU CRITIC

Sensul înalt formator de conștiințe implicat în portretele tratate de Geo Bogza este recunoscut și de comentatorii volumului *Paznic de far*.

„Un lot nu mai puțin bine reprezentat prin piese de prim ordin e cel al foiletoanelor-portrete, care sînt tot așa de puțin portrete, pe cît fuseseră cele evocate pînă aici descrieri. În fond, ne găsim în fața aceleiași mișcări liturgice a reflecției, care, imprumutînd de la rotirea constelațiilor ritmul, «potoleşte setea de măreție și nevoia de tandrețe», cele două trebuințe esențiale ale spiritului bogzian. În acest context, alte două excelente formule : «a educa prin omoșie» și «cunoașterea prin statui» aspiră să fie chiar definiția a ceea ce devine, în practica artistului, portretul. Lor le-aș adăuga o a treia : «cineva din mine inflexibil, în căutare de inflexibilități», pentru a face să se înțeleagă de ce figurile mai des evocate ale acestui panteon sînt Bălcescu și Eminescu iar în șirul martirilor artei, Luchian și Tuculescu.» (Cornel Regman, *O știință și o morală a pămîntului : geobogzia, „Vlața românească”, an. XXVIII, nr. 1, ianuarie 1973, p. 36—40.*)